

Verlag von Alfred Hölder, k. k. Hof- und Universitäts-Buchhändler.
Wien I, Rothenthurmstrasse 15.

॥ आपस्तम्बीयं गृह्यसूत्रम् ॥

The Āpastambîya Grihyasûtra
with extracts from the commentaries of Haradatta and Sudarśanârya
edited by

Dr. M. Winternitz,

Under the patronage of the Imp. Academy of sciences of Vienna.
Preis: 5 Mark.

Wiener Zeitschrift
für die
Kunde des Morgenlandes.

Herausgegeben und redigirt

von

G. Bühler, J. Karabacek, D. H. Müller, F. Müller, L. Reinisch,
Leitern des orientalischen Institutes der Universität in Wien.

Preis eines Jahrganges von vier Heften: 10 M.

Verhandlungen
des
VII. internationalen Orientalisten-Congresses.
Gehalten in Wien im Jahre 1886.

Arische Section. Mit 10 Tafeln	Preis: 8 M
Semitische Section. Mit 7 Tafeln	„ 15 ,
Aegyptisch-afrikanische Section	„ 4 ,
Hoch-asiatische und Malayo-polynesische Section	„ 4 ,
Berichte	„ 4 ,

Monsieur Jourdan,
der Pariser Botaniker, im Qarabâg.

Neupersisches Lustspiel von

Muhammæd Gæfær Qaragadâgi.

Persischer Text mit wörtlicher deutscher Übersetzung,
Anmerkungen und vollständigem Wörterverzeichnis, zum Gebrauche der k. k. öffentlichen Lehranstalt für orientalische Sprachen
herausgegeben von

Dr. Adolf Wahrmund,

o. Prof. der k. u. k. orient. Akademie, Vorstand der k. k. öffentl. Lehranstalt für orient. Sprachen
u. Dozent der k. k. Universität in Wien.

La langue chiapanèque.

Observations grammaticales, vocabulaire méthodique, textes inédits, textes rétablis
par

Lucien Adam.

॥ हिरण्यकेशिगृह्यसूत्रम् ॥

THE
GRIHYASŪTRA OF HIRANYAKESIN

WITH
EXTRACTS FROM THE COMMENTARY
OF MĀTRIDATTA

EDITED
BY
DR. J. KIRSTE.

PRINTED AT THE EXPENSE OF THE IMPERIAL ACADEMY OF SCIENCES
OF VIENNA.

VIENNA 1889.
ALFRED HÖLDER
PUBLISHER TO THE I. R. COURT AND THE UNIVERSITY.
I., ROTHENTHURMSTRASSE 15.

W. DRUGULIN, ORIENTAL-PRINTER, LEIPZIG.

THIS BOOK IS INSCRIBED

TO

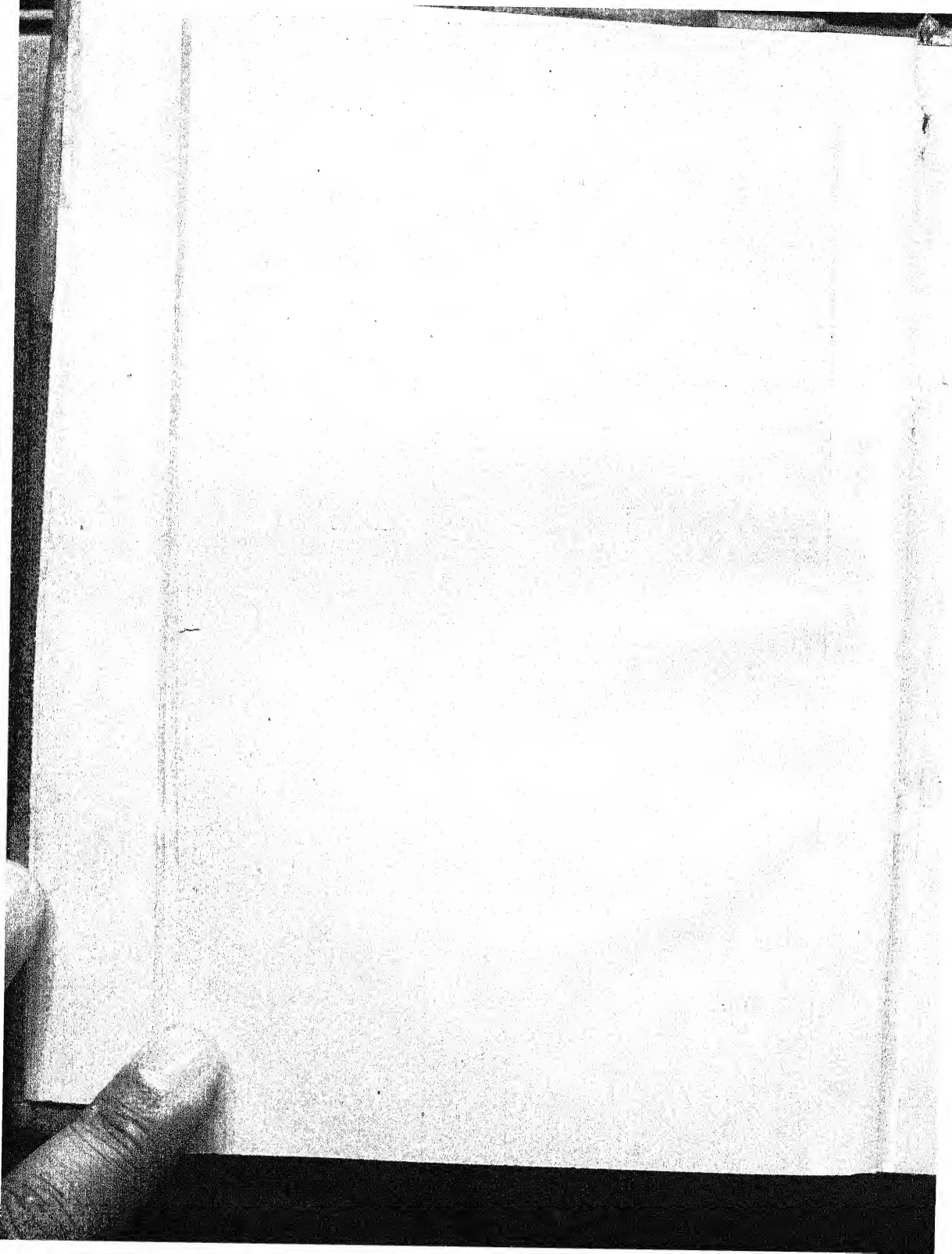
DR. G. BÜHLER, C. I. E.,

PROFESSOR IN THE UNIVERSITY OF VIENNA,
ETC. ETC.

BY

THE GRATEFUL

EDITOR.

PREFACE.

The present edition of the Hiranyakeśi-Grihyasūtra, which fills the 19th and 20th Praśnas of the great Kalpa of the Hairanyakeśas, is based on the following materials:—

I *MSS. of the text alone,*

- 1 C, No. 55 Bühler Sanskr. MSS. in the India Office Library, fols. 51, ll. 18, Śake 1733;
- 2 E, No. 33 Sanskr. MSS. of the Court and State Library at Munich (Professor Haug's collection), fols. 138, ll. 40, Śake 1785, containing the whole Kalpasūtra of the Hairanyakeśas (the Grihyasūtra filling fols. 96—108);
- 3 F, No. 211^h Cod. MSS. Orient. of the University Library at Goettingen, fols. 45, ll. 20, Śake 1738;
- 4 H, a MS. belonging to Professor Hillebrandt and lately copied at Benares, pp. 42 (numbered pp. 421—462), about ll. 20.¹

II *MSS. of the text with the commentary,*

- 5 A, a copy of a Bombay MS. made by the late Dr. Schöenberg, which comprises the first twenty-six Khandas of Praśna I;
- 6 D, No. 56 Bühler Sanskr. MSS. in the India Office Library, fols. 97, ll. 22, without date.

III *MSS. of the commentary alone,*

- 7 B, No. 41 Cod. Sanskr. of the Court and State Library at Munich (Professor Haug's collection), fols. 97, ll. 18, without date;

---

¹ As I received this MS. after the printing of my text had been begun, I have not been able to give its complete *varietas lectionum* in the notes. But it has been added below.

s G, a modern MS. in the possession of Professor Kielhorn, pp. 127, B. 20.

As regards the relation of the MSS. of the text to each other, they appear to go back to one Devanāgarī copy, which probably has been copied from a Grantha MS. The latter conjecture is suggested by the fact, that the Charaṇa has its original home in southern India, as well as by the circumstance, that Mātridatta quotes in four passages¹ readings of the Udīchyas or Northerners which with two exceptions are not found in my MSS.

The MS. E, it would seem, stands furthest from the *codex archetypus*. For it shows the greatest number of independent readings. Thus it inserts:—I, 1, 21 द्रव्याणि; I, 4, 2 प्रज्ञातं; I, 7, 2 सर्पिर्मिश्रस्य जुहोति; I, 13, 19 सर्वं वा प्राप्य. Further it omits:—I, 21, 2 सप्तमं पदमवस्थाप्य जपति; I, 22, 2 अग्निम्; II, 19, 6 वेदेभ्यश्च पृथक्पृथक्. Finally it offers:—I, 2, 18 संराधनो for संराधनी (a difference noted by the commentary); I, 10, 5 अन्तरेण for अपरेण; I, 10, 7 स्वाहाकार-रहितः for अस्वाहाकारैः; II, 4, 9 चतस्रो धात्रोः for द्वादशाहुतोः; II, 9, 9 कपालेषु for पलाशेषु; II, 10, 7 प्रायश्चित्तिपर्यन्तं for व्याहृतिः.

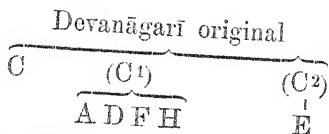
Each of the other four MSS. A D F H has also in certain places its particular readings. Thus A gives:—I, 16, 21 अनेन for एतेन; I, 26, 19 खादिरं etc. for खादिरः etc.; D:—I, 13, 19 कामा for लोका; II, 10, 6 परिपिञ्चति for प्रसिः; II, 16, 4 एव चाक्षानां for एवाक्षानां; II, 16, 8 सम समीपे for मे; F:—II, 16, 6 प्रत्यङ्मुखो for प्राङ्मुखो. The same MS. adds I, 13, 18 the whole verse वर्चः० मश्विना, and omits II, 3, 10 एनम्; II, 7, 5 स्यात्; II, 9, 8. 14, 5 अय.² On the other hand they frequently agree with each other. Thus D F H add II, 9, 6 नमः (noticed in the commentary); the same MSS. write I, 5, 1 आगन्ता for आगन्ता; I, 9, 16 मर्चयथा for मर्चयता, and add II, 20, 13 काण्डात्काण्डादिति. The MSS. A H both add I, 5, 7 उर्भो; the MSS. F H give I, 13, 19 यक्षामि for प्रतिष्ठा; I, 19, 4 थास्तं for थास्तं; II, 9, 1 वौद्य for वौद्य. The MSS. D H agree in adding II, 3, 2 प्राञ्चं; while the MSS. D F both add II, 12, 10 व्यत्यासम्; II, 18, 3 यञ्च. Hence it would appear, that these four copies are closely related, and have been transcribed at various times or by various writers from the same original.

¹ I, 2, 18. II, 11, 2. 12, 2. 15, 8.

² Regarding H see the appendix.

As regards C, my materials indicate, that it comes nearest to the *codex archetypus*. This MS. has very few independent readings, only in some cases it agrees with one or the other of the group just described. Thus it reads with E H II, 4, 15 सो-मयाजोति, with D F H I, 14, 5 योद्य, with E F H I, 17, 1 शिवां नो रात्रिं.

The facts just stated permit us to draw up the following pedigree:

As regards the MSS. of the commentary, it will suffice to note, that G agrees more closely with A and D, than with B, but that the latter copy in spite of numerous clerical errors is most important for restoring the original readings.

As Mātridatta's commentary is very full and nearly everywhere clearly shows his readings of the Sūtras, I have tried to restore his text as far as the prose portions are concerned. For the Mantras, the explanation of which he in general omits, I very much felt the want of a good Grantha MS., which no doubt would have solved many difficulties. As I was unable to procure such a copy from southern India, I have consulted, besides the published Grihyasūtras, the Mantrapāṭha of Āpastamba's Grihyasūtra¹, the Grihyasūtras of Baudhāyana², Bhāradvāja³ and Manu⁴ and the Mantrabrahmaṇa of Gobhila's Grihyasūtra⁵ in order to remove the numerous corruptions. Two longer passages however, II, 3, 7 and II, 7, 2, have withstood all my attempts at emendation. The proposed corrections have in every case been inserted in the notes, not in the text.

The language of the Grihyasūtra shows many irregularities. Thus we have:—त्रिवृता fem. for त्रिवृत् I, 1, 17; यद्योपपदं for यद्योपपादं

¹ The copy used is a transcript made by Dr. Winternitz and kindly placed at my disposal.

² No. 33 Bühler Sanskr. MSS. in the India Office Library.

³ A copy kindly procured by Dr. Peterson from the library of the Mahārāo of Bundī.

⁴ No. 36 Bühler Sanskr. MSS. in the India Office Library.

⁵ A copy was kindly lent to me by Prof. Knauer.

I, 1, 21; सरस्वते for सरस्वति I, 2, 9; आहुतीभिः for आहुतिभिः I, 3, 7; परिदातवा उ for परिधातवा उ I, 4, 2; समिद्धम् (a Prakritic form) for समुद्धम् I, 4, 6; अभ्यात्मन् for अभ्यात्मम् I, 5, 8; पुष्करसादिः for पौष्करसादिः I, 6, 8; योषम् for यौषम् I, 6, 9. 12, 17; 21, 2; स्नायनीय for स्नानीय I, 9, 19; अभिष्टोः for ंष्टिः I, 11, 1; नसि for नासि I, 16, 3; अर्धघोत् for अर्धाघोत् । अरोक्षोत् for अरुक्षत् । उद्विद्धोत् for उदधिद्धत् I, 17, 5; भूयास्य for भूयास्त I, 18, 3; अभ्यावृत्य for अभ्यावृत्य I, 20, 2; अतिक्रामोः for ंक्रमोः I, 20, 10; देहलि for देहलो I, 22, 6; वाचंनियमो for वाचंयमो I, 22, 10; सहचर्या for सहचरी I, 24, 5; अनभिषक्तोः for ंस्तिः I, 26, 23; स्यूणो for स्यूणो I, 27, 7; व्याहृतीभिः for ंतिभिः II, 1, 3; अभिजिघ्र्य for अभिघ्राय II, 4, 17; चान्दनं श्वत्येन II, 9, 7; विन्ध्यात् for विद्यात् II, 12, 4; ऊर्णास्तुकान् for ऊर्णास्तुकाः II, 12, 8; वृद्धम् for योद्धम् II, 12, 8; एणाहि for एणोहि II, 17, 3; एकवेद्यान्त for एकवेद्यान्त II, 19, 6.¹

To a different class belong the cases of erroneous nasalization in देवो मेधा I, 8, 4; हतं मे I, 13, 13, and probably in संमितो I, 27, 4 (compare Rig. Prāt. XIV, 24); the addition of a Visarga caused by a following स in अपोशानः for ंन I, 5, 10; the cases of a faulty substitution of *e*, *ai* for *i* in:—ओषधे I, 10, 6. 11, 3; कलशैः I, 27, 4 and ंबन्धवैः II, 16, 8. All these forms are owing to a negligent pronunciation, and the same remark applies to द्यां for ज्यां I, 15, 3; चोयोः for चोयि I, 18, 3 (compare Rig. Prāt. XIV, 19); असूहम् for असोहम् । विसयाते for विशयाते I, 20, 2; धेनुगा for धेनुका I, 25, 1; अग्नेयक्षोणि for अग्ने अक्षोणि II, 3, 7; जायय and जायत for जागय and जाग्यत II, 4, 5; क्लेशवहं for क्लेशपहं II, 14, 3. Finally जगम्या for जगम्याः or जगम्यात् I, 8, 4 may be noted here.

New words occur also both in the Sūtras and the Mantras, but the readings of most of them are doubtful. I note here अनुसंवृजिन्, अनुसंवृजिन and अनुपकिंचा, all three explained by the commentary.

As regards the original form of the Sūtra, the 26th Khanda of the first Prasna is without a doubt spurious.² Possibly the three last Khandas of the second Prasna may also be later additions, for the commentator says at the end of chapter II, 17 समाप्तानि च गृह्यकर्माणि.

¹ In many cases these forms are characterized by the commentary as अपपाठ or प्रमादपाठ, sometimes with the alternative छान्दस.

² See note to I, 26, 22.

The age and the relation of the Hairanyakeśas to the other schools of the Black Yajurveda have been discussed by Professor Bühler S. B. E. II, pp. XVI, XXIII.

Mātridatta seems to have written before the end of the sixteenth century A.D., as he is quoted by Kamalākaraḥṭṭa, who wrote the Nirṇayasindhu in Vikramasamvat 1668.¹ He frequently quotes the opinions of earlier commentators and gives sometimes as many as three different opinions. He seems to have been very learned in the science of the sacrifice, but his acquaintance with Sanskrit grammar was only superficial. For he commits numerous grammatical mistakes and uses such forms as प्रक्षालयित्वा I, 2, 11; आनयित्वा I, 5, 8; प्रत्यङ्मुखः I, 20, 1; रजस्वली I, 24, 7; वृत्तान् II, 6, 4; अप्रुषादिमन्त्रं II, 14, 7.

In conclusion I have to thank Professor BÜHLER, at whose recommendation I undertook the edition of this work, for his continued assistance during its preparation and printing; to the Imperial Academy of Sciences of Vienna for its generous patronage; to Professors HILLEBRANDT, KIELHORN, KNAUER, PETERSON and to Dr. WINTERITZ, as well as to the Chief Librarians of the India Office, of the University of Goettingen and of the Court and State Library in Munich for the liberal manner in which they have lent me their MSS.

J. KIRSTE.

¹ See Aufrecht, Cat. p. 279^a.

APPENDIX.

Varietas Lectionum of the MS. H.

(See also above the preface and the notes to I, 11, 5. 20, 2. 24, 3. II, 3, 3.
12, 10. 15, 3.)

I,

1, 10 °समदधाति । 11 प्रागयेर्दे° । 2, 6 कुमारमुप° । 3, 5 पुत्र । 7 °ष्टकट्टि-
द्वा° । सहुतहुते । 14 °मस्मानं । 4, 2 परिधायपयति । 3 पुरुचो° । 5 उत्तरे ना° ।
5, 2 ब्रह्मवर्चमा° । 6, 10 °यांजलीं कृ° । 7, 6 प्रासीवोः । 17 प्रथमोवास्व° । 8, 7
व्रतपतमचा° । 9, 16 केशश्मश्रूयु । 10, 4 देवेभ्यः । 11, 7 प्रगृह्य । 12, 2 अक्रौ ।
5 करिष्यतो । 13, 1 यशो° । 12 तृणान्यसु । 14, 4 यदितो मामतिमन्यायध्वं ।
15, 3 नाशनी । 16, 8-13 वातेषते । 16 यदुपसृ° । यद्वैकसु° । 17 अनिहुंतं ते
परिष्टुतं । 17, 1 सालीवृको° । 5 उल्का कपोत° । 18, 3 स्य मा च्योद्वं । 5 दिशो
दिशः । 19, 7 सौम्ये प्रजां । पौत्रमघन्त रो° । विकेन्सुर । 21, 6 °धिग्रयांति ।
22, 9 पूषा निषीदंतु । 24, 6 यद्युक्ते । 27, 1 °भ्यंतरपांसू° । 28, 1 नुः शचीपतिः
the first time. ।

II,

3, 1 °द्र यजति । 8 °मालभ्यते । 4, 5 om. वयं । 17 om. हुम् । 6, 13
यथाग्राद्धं । 7, 2 इत्यमुपाह्वयोत्याजिमच्छं° । 9, 2 समःशनत्रयः । 10 तत्रं यजते ।
14, 3 क्लेशावहंति पि° । 4 यावाणा घोषकृत । 15, 2 पितृन्त्सां° । 3 अथैतांमुप्रो-
करोति । 4 प्रोक्षति य° । 10 °वहानाय । 16, 5 ज° म° ज° वि° ज° व्य° the
third time. । 10 बलो° ह° p. m. बलोन्ह° s. m. । 17, 1 आगयणी° । 3 प्रा-
दिशन्वि° । 18, 6 जयादीन्° । 19, 6 सुःश्रवसे सुतःश्रवसे । 20, 9 जयादीन्° ।
10 om. या शतेन ।

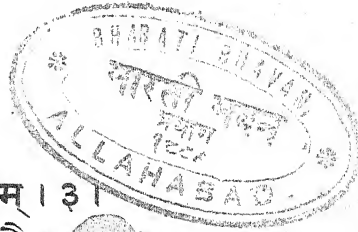
विषयानुक्रमणी

विषयाः

	पृष्ठम्
उपनयनम्	1
समावर्तनम्	18
अर्घः	26
अमात्यान्तेवासिगुप्तिः	29
दारगुप्तिः	31
पर्यासिद्धिः	31
क्रोधविनयनम्	31
संवादाभिजयनम्	32
प्रायश्चित्तानि	33
विवाहः	39
शालाकर्म	53
सोमन्तोन्नयनम्	57
पुंसवनम्	58
जातकर्म	59
मेधाजलनम्	62
नामकरणम्	64
अन्नप्राशनम्	65
द्विडाकर्म	66
श्रवणहप्रायश्चित्तम्	68
शूलगवम्	70
बौद्धविहारः	71
मासिकम्	73
अष्टका	79
श्रवणाकर्म	83
आयहायणी	85
उपाकरणोत्सर्जने	88

अथ हिरण्यकेशिगृह्यसूत्रम्

- उपनयनं व्याख्यास्यामः । १ ।
सप्तवर्षं ब्राह्मणमुपनयीत । २ ।
एकादशवर्षं राजन्यं द्वादशवर्षं वैश्यम् । ३ ।
वसन्ते ब्राह्मणं ग्रीष्मे राजन्यं शरदि वैश्यम् । ४ ।
आपूर्यमाणपक्षे पुण्ये नक्षत्रे विशेषेण पुंनामधेये । ५ ।
युग्मान्ब्राह्मणानन्नेन परिविध्य पुण्याहं स्वस्त्ययनमृद्धिमिति
वाचयित्वा । ६ ।
आशितस्य कुमारस्य केशान्वापयित्वा स्नातमलंकृतम् । ७ ।
अहतं वासः परिधाय । ८ ।
प्राचीनप्रवण उदीचीनप्रवणे प्रागुदक्प्रवणे समे वा देश
उद्धृत्यावोक्ष्य । ९ ।
अग्निं मथित्वा लौकिकं वाहृत्य न्युषोपसमादधाति । १० ।
प्राग्यैर्दभैरग्निं परिस्तृणति । ११ ।
अपि वोदगयाः पश्चात्पुरस्ताच्च भवन्ति । १२ ।
दक्षिणानुत्तरान्करोत्युत्तरानधरान्यदि प्रागुदगयाः । १३ ।

I, 1, 7. °त्वाग्निः C °त्वाग्नित्स्य F अग्निः D G B s. m.

I, 1, 9. उदूचीनः F.

I, 1, 12. पश्चात्पुरः F.

I, 1, 13. °दगयान् C.

दक्षिणेनाग्निं ब्रह्मायतने दर्भान्संस्तीर्य । १४ ।

मयि गृह्णामि ॥ यो नो अग्निः ॥ इति ब्राह्म्यामात्मन्मग्निं
गृहीत्वा । १५ ।

उत्तरेणाग्निं दर्भान्संस्तीर्य यथार्थं द्रव्याणि प्रयुनक्ति । १६ ।

अश्मानमहतं वासोजिनं मौञ्जीं मेखलां त्रिवृतां ब्राह्मणस्य
ज्यां राजन्यस्यावीसूत्रं वैश्यस्य वैत्वं मालाशं वा दण्डं
ब्राह्मणस्य नैय्यग्रोधं राजन्यस्यौदुम्बरं वैश्यस्य । १७ ।

एकविंशतिदारुमिध्मं संनहत्याहुतिपरिमाणं वा । १८ ।

तस्मिञ्छम्याः परिधीनिध्म उपसंनहति । १९ ।

दर्वीं कूर्चमाज्यस्थालीं प्रणीताप्रणयनं येन चार्थः । २० ।

सकृदेव सर्वाणि यथोपपादं वा । २१ ।

एतस्मिन्काले ब्रह्मा यज्ञोपवीतं कृत्वाप आचम्यापरेणाग्निं
दक्षिणातिक्रम्य ब्रह्मसदनात्तृणं निरस्याप उपस्पृश्या-
ग्निमभिमुख उपविशति । २२ ।

समावप्रच्छिन्नाग्नौ दर्भौ प्रादेशमाचौ पवित्रे कृत्वान्येन
नखाच्छिन्नाङ्गिरनुमृज्य पवित्रान्तर्हिते पात्रेप आनी-
योपबिलं पूरयित्वा दगयाभ्यां पवित्राभ्यां त्रिरूपूयोत्त-
रेणाग्निं दर्भेषु सादयित्वा दर्भैरपिदधाति । २३ ।

I, 1, 15. T. S. 5, 7, 9, 1. । °त्मन्मग्निं D.

I, 1, 16. दर्भा सं F.

I, 1, 17. त्रिवृतां, see the comm. । ज्यायां रा° F । नैय्यग्रोधं C नय्यग्रोधं F.

I, 1, 19. तस्मिञ्छ° F तस्मिं छ° C D E । °धमसुप° D E.

I, 1, 20. कूर्च° D । D E add प्रोक्षणापात्रं before येन, but see the comm. ।

B joins this sūtra with the following.

I, 1, 21. E ins. द्रव्याणि after सर्वाणि । यथोपपादं all MSS., but see the comm.

तिरःपवित्रं प्रोक्षणीः संस्कृत्य यथा पुरस्ताद्विलवन्त्युत्तानानि
कृत्वा विषायेध्मं त्रिः सर्वाभिः प्रोक्षति । २४ ।

दर्वीं निष्टप्य संमृज्य पुनर्निष्टप्य निदधाति । २५

संमार्गानभ्युक्ष्यान्नावादधाति । २६ ।

आज्यं विलाप्य पवित्रान्तर्हितायामाज्यस्थाल्यामाज्यं निरू-
पोदीचोङ्गारान्निरूह्य तेष्वधिश्रित्यावद्योत्य दर्भतरुणा-
भ्यां प्रत्यस्य त्रिः पर्यग्नौ कृत्वोदगुडास्याङ्गारान्नत्यूह्यो-
दगयाभ्यां पवित्राभ्यां पुनराहारमाज्यं त्रिरूप्य पवि-
त्रेन्नावाधाय । २७ ॥ १ ॥

शम्याभिः परिदधाति । १ ।

अपरेणामिमुदीचीनकुम्भां मध्यमां निदधाति । २ ।

दक्षिणेनाग्निं संस्पृष्टां मध्यमया प्राचीनकुम्भाम् । ३ ।

उत्तरेणामिं संस्पृष्टां मध्यमया प्राचीनकुम्भाम् । ४ ।

अपरेणामिं प्राङ्मुख उपविशति । ५ ।

दक्षिणतो यज्ञोपवीत्याचान्तः कुमार उपविश्यान्वारभते । ६ ।

अथ परिषिञ्चति । ७ ।

अदितेनुमन्यस्व ॥ इति दक्षिणतः प्राचीनम् । ८ ।

I, 1, 24. प्रोक्षति F.

I, 1, 25. संमृज्य E.

I, 1, 27. पवित्रेणा° all MSS. except C. s. m. पवित्रे अ°, which the comm., too, has without a remark.

अनुमतेनुमन्यस्व ॥ इति पञ्चादुदीचीनम् । सरस्वतेनुमन्यस्व ॥

इत्युत्तरतः प्राचीनम् । ९ ।

देव सवितः प्रसुव ॥ इति सर्वतः प्रदक्षिणम् । १० ।

परिषिच्येधमङ्क्लाभ्यादधाति ।

अयं त इध्म आत्मा जातवेदस्तेनेध्यस्व वर्धस्व चेन्द्रि ।

वर्धय चास्मान्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन समेधय ।

स्वाहा ॥ इति । ११ ।

अथ दर्या जुहोति । १२ ।

उत्तरं परिधिसंधिमन्ववहत्य दर्वीम् । प्रजापतये मनवे स्वाहा ॥

इति मनसा ध्यायन्दक्षिणाप्राञ्चमृजुं दीर्घं संततं जुहोति । १३ ।

दक्षिणं परिधिसंधिमन्ववहत्य । इन्द्राय स्वाहा ॥ इति प्राञ्च-

मुदञ्चमृजुम् । १४ ।

आधारावाधायोज्यभागौ जुहोति । १५ ।

अग्नये स्वाहा ॥ इत्युत्तरार्धपूर्वार्धे । सोमाय स्वाहा ॥ इति

दक्षिणार्धपूर्वार्धे । १६ ।

तावन्तरेणेतरा जुहोति । १७ ।

युक्तो वह जातवेदः पुरस्तादग्ने विद्धि कर्म क्रियमाणं यथेदम् ।

I, 2, 9. सरस्वतेनु° Bhār. I, 4; Āp. 2, 3; Baudh. I, 4; but Gobh. I, 3, 3 has सरस्वत्यनुमन्यस्व ।

I, 2, 10. सवितुः प्रसुव E । T. S. 1, 7, 7, 1.

I, 2, 11. °दध्याति D । चेन्द्रि is probably a corruption of चेन्द्रः, or चेन्द्र Āśv. I, 10, 12 and Bhār. I, 4; but in the latter, too, चेन्द्र is followed by स्वर्धेधि ।

I, 2, 15. B omits आधारावाधाय ।

I, 2, 18. अग्ने is superfluous and against the metre; but it is found, too, in the versions of Baudh. I, 5 and Bhār. I, 5.

त्वं भिषग्भेषजस्यासि कर्ता त्वया गा अश्वान्युरुषान्सनेम ।
स्वाहा ॥

या तिरश्ची निपद्यसेहं विधरणी इति ।

तां त्वा घृतस्य धारयाग्नौ संराधनीं यजे । स्वाहा ॥

संराधन्यै देव्यै स्वाहा ॥ प्रसाधन्यै देव्यै स्वाहा ॥ इति । १८ । ॥ २ ॥

सर्वदर्विहोमाणामेष कल्पः । १ ।

मन्त्रान्ते नित्यः स्वाहाकारः । २ ।

अमन्त्रासु । अमुष्मै स्वाहा ॥ इति यथादेवतम् । ३ ।

भूः ॥ भुवः ॥ सुवः ॥ इति व्याहृतिभिर्जुहोत्येकैकशः समस्ता-
भिश्च । ४ ।

आयुर्दा अग्ने ॥ इत्येषा ।

आयुर्दा देव जरसं गृणानो घृतप्रतीको घृतप्रृष्टो अग्ने ।

घृतं पिबन्नमृतं चारु गव्यं पितेव पुत्रं जरसे नयेमम् ।
स्वाहा । ५ ।

इमं मे वरुण ॥ तत्त्वा यामि ॥ त्वं नो अग्ने ॥ स त्वं नो अग्ने ॥

I, 2, 18. गाश्वान्यु F । निपद्यसेहं Bhār. I, 5; Baudh. I, 5; Āp. M. II, 8, 5, while Gobh. M. I, 5, 6 gives निपद्यते । संराधनी E °धनि Baudh. I, 5. । स्वाहा is omitted by Āp. M. II, 8, 5 and Gobh. M. I, 5, 6. । D has only the pratika of this sūtra.

I, 3, 1. सर्वदर्विहो F.

I, 3, 3. BD om. अमन्त्रासु ।

I, 3, 5. आयुर्दाग्ने E । T. S. 1, 3, 14, 4. । D om. आयुर्दा देव° स्वाहा । गृणानो Bhār. I, 5; Baudh. II, 5; Āp. M. II, 2, 1; but Ath. V. II, 13, 1 and Maitr. S. IV, 12, 4 वृणानो ।

I, 3, 6. T. S. 2, 1, 11, 6. । 2, 5, 12, 3. । A om. स° अग्ने ।

त्वमग्ने अयास्यया सन्मनसा हितः ।

अया संहयमूहिषेया नो धेहि भेषजम् । स्वाहा ॥

प्रजापते ॥ इत्येषा । ६ ।

यदस्य कर्मणोत्यरीरिचं यद्वा न्यूनमिहाकरम् ।

अग्निष्टत्स्विष्टकृद्विद्वान्सर्वं स्विष्टं सुहुतं करोतु मे ॥

अग्नये स्विष्टकृते सुहुतहुते सर्वहुत आहुतीनां कामानां स-
मर्धयिचे स्वाहा ॥ इत्युत्तरार्धपूर्वार्धसंसक्तामितराभिरा-
हुतीभिर्जुहोति । ७ ।

अत्रैके जयाभ्यातानान्नाष्टभृत इत्युपजुहति पुरस्तात्स्विष्ट-
कृतः । ८ ।

चित्तं च स्वाहा ॥ चित्तिश्च स्वाहा ॥ इति जयाञ्जुहोति ।

चित्ताय स्वाहा ॥ चित्तये स्वाहा ॥ इति वा । ९ ।

अग्निर्भूतानामधिपतिः स मावतु ॥ इत्यभ्यातानान् । १० ।

अस्मिन्ब्रह्मन्नास्मिन्द्युचे ॥ इत्यभ्यातानेष्वनुषजति । ११ ।

पितरः पितामहाः ॥ इति प्राचीनावीती जुहोत्युपतिष्ठते
वा । १२ ।

I, 3, 6. The metre requires the separation of अया in each pāda. I
T. S. 1, 8, 14, 2. I D has only the pratika of this sūtra.

I, 3, 7. सुहुतं appears to be a gloss, but is found Baudh. I, 7;
Āp. 2, 7 and Āśv. I, 10, 23. I स्विष्टकृते E. आहुतिभिर्जु- all MSS., but
see the comm.

I, 3, 8. D ins. यथा before पुरस्ता° ।

I, 3, 9. T. S. 3, 4, 4.

I, 3, 10. T. S. 3, 4, 5.

I, 3, 12. T. S. 3, 4, 5.

चृताषाडृतधामा ॥ इति राष्ट्रभृतः । पर्यायमनुदृत्य । तस्मै
स्वाहा ॥ इति पूर्वामाहुतिं जुहोति । ताभ्यः स्वाहा ॥
इत्युत्तराम् । १३ ।

अपेक्षोत्तरं परिधिसंधिमश्मानं निधाय दक्षिणेन पादेन
। १४ । ॥ ३ ॥

कुमारमास्थापयति ।

आतिष्ठेममश्मानमश्मेव त्वं स्थिरो भव ।

प्रमृणीहि दुरस्यून्सहस्व पृतनायतः ॥ इति । १ ।

अथैनमहतं वासः परिधापयति पूर्वं निधाय ।

या अकृन्तन्नवयन्त्या अतन्वत याश्च देवीरन्तानभितोददन्त ।

तास्वा देवीर्जरसा संव्ययन्वायुष्मानिदं परिधत्स्व वासः ॥

परिधत्त धत्त वाससैनं शतायुषं कृणुत दीर्घमायुः ।

बृहस्पतिः प्रायच्छद्वास एतत्सोमाय राज्ञे परिदातवा उ ॥

जरां गच्छासि परिधत्स्व वासो भवा कृष्टीनामभिशस्तिपावा ।

शतं च जीव शरदः सुवर्चा रायश्च पोषमुपसंव्ययस्व ॥ इति । २ ।

परिधायाभिमन्त्रयते ।

परीदं वासो अधिधाः स्वस्तयेभूरापीणामभिशस्तिपावा ।

I, 3, 13. T. S. 3, 4, 7. । °दृत्य D °दृत्य F.

I, 4, 1. °स्थापत्या° E । °श्मेवं स्थि° D । स्थिरा भव F.

I, 4, 2. E ins. प्रज्ञातं before निधाय । °जरं सं° F । परिधत्स्वा A ।
कृणोतु F । परिदातवा is no doubt a corruption for परिधातवा, which gives
C p. m. and which is found Bhār. I, 5; Baudh. II, 5; Āp. M. II, 2, 6
and Ath. V. II, 13, 2. । जीवः A E F । D gives only the pratika of
this sūtra.

I, 4, 3. वासोधि° C E F । °धिधाः A । °पीनाम° A.

शतं च जीव शरदः पुरुचीर्वसूनि चाय्यो विभजा स जीवन् ॥
इति । ३ ।

अथैनं मेखलया नाभिदेशे चिः प्रदक्षिणं परिव्ययति ।
द्विरित्येके ।

या दुरिता परिबाधमाना शर्मवरुथे पुनती न आगात् ।
प्राणापानाभ्यां बलमावहन्ती स्वसा देवानां सुभगा मेख-
लेयम् ॥ इति । ४ ।

उत्तरतो नाभेस्त्रिवृतं यन्थिं कृत्वा दक्षिणतो नाभेः परि-
कर्षति । ५ ।

अथास्मा अजिनमुत्तरीयं करोति ।

मित्रस्य चक्षुर्धरुणं धरीयस्तेजोयशस्वि स्थविरं समिद्धम् ।

अनाहनस्यं वसनं जरिष्णु परीदं वाज्यजिनं धत्स्वासौ ॥

अदितिस्ते कक्षां बध्नातु वेदस्यानुवक्तवै मेधायै अद्याया

अनूक्तस्यानिराकरणाय ब्रह्मणे ब्रह्मवर्चसाय ॥ इति । ६ ।

I, 4, 3. जीवः A E F । विभया E । चाय्यो; thus also Āp. M. II, 2, 8; but चायो Bhār. I, 13 and चार्ये Gobh. M. I, 1, 6 point to चार्ये as original reading. Instead of विभजा स one might read विभजासि according to Bhār. I, 6; 13; Āp. M. I. c. and Ath. V. XIX, 24, 6. Baudh. II, 5 has विभजा सुजीवन् । D has only the pratika of the mantra.

I, 4, 4. पुनयो A । The same form of the last pāda with a redundant syllable occurs also Bhār. I, 6; Baudh. II, 5; Āp. M. II, 2, 9. D gives only the pratika of this sūtra.

I, 4, 5. दक्षिणतो F.

I, 4, 6. समिद्धम् is apparently a prakrit form found also Bhār. I, 6; Baudh. II, 5; Āp. M. II, 2, 11 for समद्धम् Śāṅkh. II, 1, 30. जरिष्णु F. जरिष्णु, which is also found Bhār. I, 6; Baudh. II, 5; Āp. M. II, 2, 11, seems to be corrupt. Śāṅkh. II, 1, 30 चरिष्णु । कक्षां F । वेदस्या F । D gives only the pratika of this sūtra.

कृष्णाजिनं ब्राह्मणस्य रौरवं राजन्यस्य बस्ताजिनं वैश्यस्य । ७ ।
अथैनं परिददाति ।

परीममिन्द्र ब्रह्मणे महे श्रोत्राय दध्मसि ।

अथैनं जरिमा णयेज्ज्योक्श्रोत्रे अधिजागरत् ॥ इति
ब्राह्मणम् ।

परीममिन्द्र ब्रह्मणे महे राष्ट्राय दध्मसि ।

अथैनं जरिमा णयेज्ज्योयाष्ट्रे अधिजागरत् ॥ इति राजन्यम् ।

परीममिन्द्र ब्रह्मणे महे पोषाय दध्मसि ।

अथैनं जरिमा णयेज्ज्योक्पोषे अधिजागरत् ॥ इति
वैश्यम् । ८ ।

तमपरेणामिमुदञ्चमुपवेश्य हुतोच्छेषणं प्राशयति । त्वयि
मेधां त्वयि प्रजाम् ॥ इत्येतैः संनतैः । ९ ।

पृषदाज्यमेके प्राशयन्ति । १० ।

योगे योगे तवस्तरम् ॥ इममग आयुषे वर्चसे कृधि ॥ इति
द्वाभ्यां प्राश्नन्तं समीक्षते । ११ ।

प्राशयन्त्येके । १२ ।

आचान्तमुपस्पर्शयित्वाभिमन्त्रयते ।

शतमिन्नु शरदो अन्ति देवा यत्रा नश्चक्रा जरसं तनूनाम् ।

I, 4, 8. णयेज्ज्योक् CEF । ऋधेजिजा C p. m. । णयेज्ज्योक् CEF ।
ऋधेजिजा C p. m. । णयेज्ज्योक् CEF । ज्यावयो E । ऋधेजिजा C p. m. ।
जारत् F । D gives only the pratika of the mantra.

I, 4, 9. T. A. 10, 44 (Calc. ed. p. 916).

I, 4, 10. प्रायंति F.

I, 4, 11. रमिमान E । T. S. 4, 1, 2, 1. 2, 3, 10, 3.

I, 4, 12. BDG om. this sūtra, but give the comm.

पुत्रासो यत्र पितरो भवन्ति मा नो मध्या रीरिषतायुर्गन्तोः ॥
इति । १३ । ॥ ४ ॥

प्रथमः पटलः

आगन्त्वा समगन्महि प्र स मृत्युं युयोतन ।
अरिष्टाः संचरेमहि स्वस्ति चरतादिह ॥
स्वस्त्या गृहेभ्यः ॥ इति प्रदक्षिणमग्निं परिक्रामन्तमभिमन्त्र-
यते । १ ।

अथैनमभिव्याहारयति । ब्रह्मचर्यमागामुप मा नयस्व ब्रह्म-
चारी भवानि देवेन सवित्रा प्रसूतः ॥ इति । २ ।

तं पृच्छति । ३ ।

को नामासि ॥ इति । ४ ।

असौ ॥ इत्याचष्टे यथानामा भवति । ५ ।

स्वस्ति देव सवितरहमनेनामुनोद्वचमशीय ॥ इति नामनी
गृह्णाति । ६ ।

शं नो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतये । शं योरभिस्रवन्तु नः ॥
इति मार्जयेते । ७ ।

अथास्य दक्षिणेन हस्तेन दक्षिणमंसमन्वारभ्य सथ्येन सथ्यं

I, 4, 13. D gives only the pratika of the mantra.

I, 5, 1. आगन्ता DF । D has only the pratika of this sūtra.

I, 5, 3. B joins this sūtra with the next two following.

I, 5, 5. DG om. आचष्टे °वति ।

I, 5, 7. °रमोष्टय A । A ins. उभौ after इति । D has only the pratika of the mantra.

I, 5, 8. दक्षिमंश° E.

व्यावृत्तिभिः सावित्र्येति दक्षिणं बाहुमभ्यात्मनुपनयते ।
देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेच्चिनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ता-
भ्यामुपनयेसौ ॥ इति च । ८ ।

अथास्य दक्षिणेन हस्तेन दक्षिणं हस्तं साङ्गुष्ठं गृह्णाति ।
अग्निष्टे हस्तमयभीत्सोमस्ते हस्तमयभीत्सविता ते हस्त-
मयभीत्सरस्वती ते हस्तमयभीत्पूषा ते हस्तमयभीत्बृह-
स्पतिस्ते हस्तमयभीन्मित्रस्ते हस्तमयभीत्वरुणस्ते हस्त-
मयभीत्त्वष्टा ते हस्तमयभीद्वाता ते हस्तमयभीद्विष्णुस्ते
हस्तमयभीत्प्रजापतिस्ते हस्तमयभीत् ॥ इति । ९ ।

सविता त्वाभिरक्षतु मित्रस्त्वमसि धर्मणा । अग्निराचार्यस्त्वव ॥
देवेन सवित्रा प्रसूतो बृहस्पतेर्व्रतचारी भवासावपोशनः
समिध आधेहि कर्म कुरु मा दिवा स्वाप्सीः ॥ इत्येनं
संशास्ति । १० ।

अथास्य दक्षिणेन हस्तेन दक्षिणमंसमुपर्युपर्यन्ववमृश्य हृद-
यदेशमभिमृशति ।

मम हृदये हृदयं ते अस्तु मम चित्तं चित्तेनान्वेहि ।

मम वाचमेकमना जुषस्व बृहस्पतिस्त्वा नियुनक्तु मह्यम् ॥

मामेवानुसंभस्व मयि चित्तानि सन्तु ते ।

मयि सामीच्यमस्तु ते मह्यं वाचं नियच्छतात् ॥ इति । ११ ।

प्राणानां ग्रन्थिरसि स मा विस्रसः ॥ इति नाभिदेशम् । १२ ।

भूर्भुवः सुवः सुप्रजाः प्रजया भूयासं सुवीरो वीरैः सुवर्चा

I, 5, 8. °नुपयते E °नुनयते D.

I, 5, 10. सविता D । बृहस्पते ब्र° E.

I, 5, 11. वाचं E.

वर्चसा सुपोषः पोषैः सुमेधा मेधया सुब्रह्मा ब्रह्मचारिभिः ॥ इत्येनमभिमन्त्र्य । भूर्भृष्टु त्वाग्नौ पृथिव्यां वाचि ब्रह्मणि ददेसौ । भुवो यजुःषु त्वा वायावन्तरिक्षे प्राणे ब्रह्मणि ददेसौ । सुवः सामसु त्वा सूर्ये दिवि चक्षुषि ब्रह्मणि ददेसौ ॥ इष्टस्ते प्रियोसान्यसावनलस्य ते प्रियोसान्यसौ ॥ इदं वत्स्यावः प्राण आयुषि वत्स्यावः प्राण आयुषि वसासौ ॥ इति च । १३ ।

अथास्य दक्षिणेन हस्तेन दक्षिणं हस्तं साङ्गुष्ठं गृह्णाति ।

अग्निरायुष्मान् । इति पञ्चभिः पर्यायैः । १४ ।

आयुष्टे विश्वतो दधत् ॥ इति । १५ । ॥ ५ ॥

दक्षिणे कर्णे जपति । १ ।

आयुर्दा अग्ने ॥ इत्युत्तरे । २ ।

अग्नौ पृथिव्यां प्रतितिष्ठ वायावन्तरिक्षे सूर्ये दिवि ॥ यां स्वस्तिमग्निर्वायुरादित्यश्चन्द्रमा आपोनुसंचरन्ति तां स्वस्तिमनुसंचरासौ ॥ प्राणस्य ब्रह्मचार्यभूरसौ ॥ इत्युभयवानुषजति । ३ ।

मेधां त इन्द्रो ददातु मेधां देवी सरस्वती ।

मेधां ते अश्विनावुभावाधत्तां पुष्करस्रजौ ॥

I, 5, 13. E om. असौ after ददे the 'first two times. । °वनकस्य C D; perhaps °वनलसस्ते to be read.

I, 5, 14. T. S. 2, 3, 10, 3.

I, 5, 15. T. S. 1, 3, 14, 4.

I, 6, 2. °द्वान्ने E । T. S. 1, 3, 14, 4. । G om. the pratika of this sūtra.

I, 6, 4. अश्विनामा° D.

इति तस्य मुखेन मुखं संनिधाय जपति । ४ ।

अथैनं परिददाति । कषकाय त्वा परिददाम्यन्तकाय त्वा
परिददाम्यघोराय त्वा परिददामि गदाय त्वा परिददामि
यमाय त्वा परिददामि मखाय त्वा परिददामि वशिन्यै
त्वा परिददामि पृथिव्यै त्वा सवैश्वानरायै परिददाम्य-
द्वास्त्वा परिददाम्योषधीभ्यस्त्वा परिददामि वनस्पति-
भ्यस्त्वा परिददामि द्यावापृथिवीभ्यां त्वा परिददामि
सुभूताय त्वा परिददामि ब्रह्मवर्चसाय त्वा परिददामि
विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यः परिददामि सर्वेभ्यस्त्वा भूतेभ्यः परि-
ददामि सर्वाभ्यस्त्वा देवताभ्यः परिददामि ॥ इति । ५ ।

अत्र सावित्रीं वाचयति यदि पुरस्तादुपेतो भवति । ६ ।

यद्यनुपेतस्त्यहे पर्यवेते । ७ ।

सद्यः पुष्करसादिः । ८ ।

अपरेणाग्निसुदग्यं कूर्चं निधाय तस्मिन्नाङ्मुख उपविशति ।

राष्ट्रभृदस्याचार्यासन्दी मा त्वद्योषम् ॥ इति । ९ ।

आदित्यायाञ्जलिं कृत्वाचार्यायोपसंगृह्य दक्षिणतः कुमार
उपविश्य । अधीहि भो । इत्युक्त्वाथाह । सावित्री भो
अनुब्रूहि ॥ इति । १० ।

गणानां त्वा गणपतिं हवामहे ॥ इत्येनमभिमन्त्र्याथास्मै
पञ्चोयेन्वाहाथार्धर्चशोथ संतताम् ।

I, 6, 5. कषकाय F. B begins a new sūtra with कषकाय । गदाय त्वा
प° comes after यमाय त्वा प° in E.

I, 6, 6. यदि is cancelled in C. B begins there a new sūtra.

I, 6, 8. पुष्करसादिः all MSS., but see the comm.

I, 6, 9: D has only the pratika of this sūtra.

I, 6, 11. T. S. 2, 3, 14, 3.

भूस्तत्सवितुर्वरेण्यम् ।

भुवो भर्गो देवस्य धीमहि ।

सुवर्धियो यो नः प्रचोदयात् ॥

भूर्भुवस्तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि ।

सुवर्धियो यो नः प्रचोदयात् ॥

भूर्भुवः सुवस्तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो यो
नः प्रचोदयात् । इति । ११ । ॥ ६ ॥

अथ सप्त पालाशीः समिध आर्द्रा अप्रच्छिन्नायाः प्रादेश-
माचीर्घृतान्वक्ता आभ्याधापयति । १ ।

अग्नये समिधमाहार्षं बृहते जातवेदसे । यथा त्वमग्ने समिधा
समिध्यस एवं मां मेधया प्रज्ञया प्रज्ञया पशुभिर्ब्रह्म-
वर्चसेनान्नाद्येन समेधय स्वाहा ॥ इत्येकाम् । २ ।

अग्नये समिधौ ॥ इति द्वे । ३ ।

अग्नये समिधः ॥ इति चतस्रः । ४ ।

अथ परिषिञ्चति यथा पुरस्तात् । ५ ।

अन्वमंस्थाः ॥ प्रासावीः ॥ इति मन्त्रान्तान्संनमति । ६ ।

अथ देवता उपतिष्ठते । ७ ।

अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि ॥ इत्यग्निम् । वायो व्रतपते ॥

I, 6, 11. E om. भूस्तत्सवितुर्वरेण्यम् इति ।

I, 7, 1. °क्तावभ्याधा° E.

I, 7, 2. °महार्षं D °माहर्षं E । E om. प्रज्ञया ।

I, 7, 5. B begins a new sūtra with यथा । See above I, 2, 7.

I, 7, 6. See above I, 2, 8—10.

इति वायुम् । आदित्यं व्रतपते ॥ इत्यादित्यम् । व्रतानां
व्रतपते ॥ इति व्रतपतिम् । ८ ।

अत्र गुरवे वरं ददाति । ९ ।

उदोयुषा ॥ इत्युत्थाप्य । सूर्येण ते पुत्रस्तं ते परिदामि ॥
इति परिदाय ।

तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत् ।

पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः शतम् ।

नन्दाम शरदः शतं मोदाम शरदः शतम् ।

भवाम शरदः शतं शृण्वाम शरदः शतम् ।

प्रब्रवाम शरदः शतमजिताः स्याम शरदः शतम् ।

ज्योक् च सूर्यं दृशे ॥ इत्यादित्यमुपतिष्ठते । १० ।

अग्निष्ट आयुः प्रतरां कृणोत्वग्निष्टे पुष्टिं प्रतरां दधातु ।

इन्द्रो मरुद्भिरिह ते दधात्वादित्यस्ते वसुभिरादधातु ॥

इति दशं प्रदायामचं प्रयच्छति । ११ ।

अथाह । भिक्षाचर्यं चर ॥ इति । १२ ।

स मातरमेवाप्ये भिक्षेत । १३ ।

अतोन्धेषु रातिकुलेषु । १४ ।

आहत्य । भैक्षम् ॥ इति गुरवे प्राह । १५ ।

तत्सुभैक्षम् ॥ इत्युक्त्वा । १६ ।

यस्य ते प्रथमवास्थं हरामस्तं त्वा विश्वे अवन्तु देवाः ।

I, 7, 10. T. S. 1, 2, 8. । मज्जीता स्याम F.

I, 7, 11. दधातु E instead of दधातु ।

I, 7, 15. E om. आहुं गुरवे । CD om. गुरवे । गुरवे is cancelled in F ।

भैक्षम् ACD s. m. F । G om. this sūtra.

I, 7, 16. तत्सुभैक्षम् CDF । C has this sūtra in the margin.

तं त्वा भ्रातरः सुहृदो वर्धमानमनुजायन्तां बहवः सुजातम् ॥

इति प्रथमवाक्यमस्यादत्ते । १७ ।

उपस्थितेन ओदनस्यापूपानां सक्तूनामिति समवदाय
सर्पिर्मिश्रस्य जुहोति । अग्नये स्वाहा ॥ सोमाय स्वाहा ॥
अग्नयेन्नादाय स्वाहा ॥ अग्नयेन्नपतये स्वाहा ॥ प्रजा-
पतये स्वाहा ॥ विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा ॥ सर्वाभ्यो
देवताभ्यः स्वाहा ॥ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा ॥ इति । १८ ।

सर्वत्रैवमनादिष्टदेवते । १९ ।

अमुष्मै स्वाहा ॥ इति यथादेवतमादिष्टदेवते । २० ।

एतेषामेवान्नानां समवदाय प्रागग्रेषु दर्भेषु बलिं करोति ।

वास्तुपतये स्वाहा ॥ इति । २१ ।

त्रिवृत्तान्नेन ब्राह्मणान्यरिविष्य पुण्याहं स्वस्त्ययनमृद्धिमिति
वाचयित्वा । २२ । ॥ ७ ॥

अहवतं चरति । १ ।

अक्षारमलवणमशमीधान्यं भुञ्जानोधःशाय्यमृन्मयपाय्यशू-
द्रोच्छिद्यमधुमांसाशयदिवास्वाप्युभौ कालौ भिक्षा-
चर्यमुदकुम्भमित्याहरन्हरहः काष्ठकलापमुभौ कालौ
सायं सायं वा समिधोभ्यादधाति । २ ।

I, 7, 18. B begins a new sūtra with अग्नये स्वाहा ।

I, 7, 20. यथादिष्टदेवते D.

I, 7, 21. E ins. सर्पिर्मिश्रस्य जुहोति after समवदाय । वस्तुषः F.

I, 8, 2. *मृन्मयः E । *च्छिद्यमधु E C p. m. । *त्याहरन्हरहः D p. m. ।

F om. इति । *कलाप्युभौ E.

पुरस्तात्परिषेचनात् । यथा ह तद्वसवो गौर्यम् ॥ इति प्रद-

क्षिणमग्निं परिमृज्य परिषिञ्चति यथा पुरस्तात् । ३ ।

व्याहृतिभिः समिधोभ्यादधात्येकैकशः समस्ताभिश्च ।

एषा ते अग्ने समिधया वर्धस्व चा च षायस्व ।

वर्धिषीमहि च वयमा च षासिषीमहि । स्वाहा ॥

मेधां म इन्द्रो ददातु मेधां देवी सरस्वती ।

मेधां मे अश्विनावुभावाधत्तां पुष्करस्रजौ । स्वाहा ॥

अप्सरासु च या मेधा गन्धर्वेषु च यन्मनः ।

दैवीं मेधां मनुष्यजा सा मां मेधा सुरभिर्जुषताम् । स्वाहा ॥

आ मां मेधा सुरभिर्विश्वरूपा हिरण्यवर्णा जगती जगम्या ।

ऊर्जस्वती पयसा पिन्वमाना सा मां मेधा सुप्रतीका जुष-

ताम् । स्वाहा ॥ इति । ४ ।

तथैव परिमृज्य परिषिञ्चति यथा पुरस्तात् । ५ ।

यत्ने अग्ने तेजस्तेनाहम् ॥ इत्येतैर्मन्त्रैरुपतिष्ठते । मयि मेधां

मयि प्रजाम् ॥ इति च । ६ ।

अहे पर्यवेते तथैव त्रिवृतान्नेन ब्राह्मणान्यरिविथ्य पुरयाहं

स्वस्त्ययनमृद्धिमिति वाचयित्वा व्रतं विसृजते । अग्ने

व्रतपते व्रतमचारिषम् ॥ इत्येतैः संनतैः । ७ ।

एतद्व्रत एवात ऊर्ध्वम् । ८ ।

I, 8, 3. T. S. 4, 7, 15, 7. 1 See I, 2, 7—10.

I, 8, 4. व्यहृतिभिः F s. m. 1 °वधत्तां F 1 Read देवो with T. A. 10,

41. 1 स मां A 1 उर्जं C ऊर्जं D 1 जुषन्ताम् C D E.

I, 8, 6. तेज इत्येतैर्मन्त्रैः D तेज इत्येतैरुपतिः C E 1 T. A. 4, 42, 2, 13.

I, 8, 7. पुरयां स्व° F 1 D om. संनतैः 1 See above I, 7, 8.

I, 8, 8. एवा ऊ° E.

आचार्यकुलवास्यन्नाति क्षारं लवणं शमीधान्यमिति । ९ ।

दण्डी जटी मेखली । १० ।

शिखाजटो वा स्यात् । ११ ।

काषायमजिनं वा वस्त्रे । १२ ।

न स्त्रियमुपैति । १३ ।

अष्टाचत्वारिंशद्वर्षाणि चतुर्विंशतिं द्वादश यावद्गृहणं वा । १४ ।

न त्वेवाव्रतः स्यात् । १५ ।

कारणोपाकरणे कारणविसर्गे च ।

सदसस्पतिमद्भुतं प्रियमिन्द्रस्य काम्यम् ।

सनिं मेधामयासिषम् । स्वाहा ॥

इति कारणद्विर्द्वितीयः । इमं मे वरुण ॥ तत्त्वा यामि ॥ त्वं

नो अग्ने ॥ स त्वं नो अग्ने ॥ त्वमग्ने अयासि ॥ प्रजापते ॥

यदस्य कर्मणोत्परीरिचम् ॥ इति च । अत्रैके जयाभ्या-

तानान्नाष्टभूत इत्युपजुहति यथा पुरस्तात् । १६ । ॥ ८ ॥

द्वितीयः पटलः

अधीत्य वेदं स्नानम् । १ ।

तद्वाख्यास्यामः । २ ।

उदगयन आपूर्यमाणपक्षे रोहिण्यां मृगशिरसि तिथ्य उत्त-
रयोः फल्गुन्योर्हस्ते चित्रायां विशाखयोर्वैतेषु स्नायात् । ३ ।

I, 8, 9. °स्यन्नाति D.

I, 8, 14. °अतिर्द्विदश D.

I, 8, 16. A om. कारणो °गे च । °र्षिद्वितीयः F । See above I, 3, 8.

I, 9, 2. तव्या° E.

यत्रापस्तत्रत्वाग्निमुपसमाधाय व्यावृत्तिपर्यन्तं कृत्वा पालाशी
समिधमादधाति ।

इमं स्तोममर्हते जातवेदसे रथमिव संग्रहेमा मनीषया ।
भद्रा हि नः प्रमत्तिरस्य संसद्यमे सख्ये मा रिषामा वयं तव ।
स्वाहा । इति । ४ ।

अथ व्यावृत्तिभिर्जुहोति यथा पुरस्तात् । ५ ।

आयुषं जमदग्नेः कश्यपस्य आयुषम् ।

यदेवानां आयुषं तन्मे अस्तु आयुषम् । स्वाहा । ६ ।

इमं मे वरुण ॥ तत्त्वा यामि ॥ त्वं नो अग्ने ॥ स त्वं नो अग्ने ॥
त्वमग्ने अयासि ॥ प्रजापते ॥ यदस्य कर्मणोत्यरीरिचम् ॥
इति च । अत्रैके जयाभ्यातानान्नाष्ट्रभृत इत्युपजुहति
यथा पुरस्तात् । ७ ।

ब्राह्मणानन्नेन परिविथ पुण्याहं स्वस्त्ययनमृद्धिमिति वा-
चयित्वा व्रतं विसृजते । अग्ने व्रतपते व्रतमचारिषम् ॥
इत्येतैः । ८ ।

व्रतं विसृज्य । उदु त्यम् ॥ चित्रम् ॥ इति द्वाभ्यामादित्यमु-
पतिष्ठते । ९ ।

उदुत्तमं वरुण पाशमस्सत् ॥ इत्युत्तरीयं ब्रह्मचारिवासो नि-
धायान्यतरिधाय । अवाधमम् ॥ इत्यन्तरीयम् । वि

I, 9, 4. स्तोममर्हते D । प्रमत्तिरसि D । संसद्यमे C E.

I, 9, 5. See above I, 3, 4.

I, 9, 7. See I, 3, 8.

I, 9, 8. See I, 8, 7.

I, 9, 9. उदु त्यम् F । T. S. 1, 4, 43, 1.

I, 9, 10. T. S. 1, 5, 11, 3. । चारोवासो D E C s. m.

मध्यमम् ॥ इति मेखलाम् । अथा वयमादित्य व्रते ॥
इति दण्डम् । मेखलां दण्डं कृष्णाजिनं चाप्सु प्रवेश्या-
परेणामिं प्राङ्मुख उपविश्य क्षुरं संमृशति । क्षुरो ना-
मासि स्वधितिस्ते पिता नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः ॥
इति । १० ।

वप्ने प्रदायोन्दनीया अपोभिमृशति । शिवा नो भवथ सं-
स्पृशे ॥ इति । ११ ।

आप उन्दन्तु जीवसे दीर्घायुत्वाय वर्चसे ॥ इति दक्षिणं
गोदानमुनक्ति । १२ ।

ओषधे त्रायस्वैनम् ॥ इत्यूर्ध्वायामोषधिमन्तर्दधाति । १३ ।
स्वधिते मैत्रं हिंसीः ॥ इति क्षुरेणाभिनिदधाति । १४ ।

देवश्रूतानि प्रवपे ॥ इति प्रवपति । १५ ।

यक्षक्षुरेण मर्चयता सुपेशसा वप्नर्वपसि केशश्मश्रु ।

वर्चया मुखं मा न आयुः प्रमोषीः ॥

इति वप्नारं समीक्षते । १६ ।

श्मश्रूण्यमे वापयतेथोपपक्षावथ केशानथ लोमान्यथ न-
खानि । १७ ।

I, 9, 10. व्रतपते ॥ इति E । प्राङ्मुख E । नमस्तेस्तु E.

I, 9, 11. F C p. m. (in the margin) ins. क्षुरं after वप्ने । आपो° D
E C p. m. । D adds अथोष्णशीता आपः संमृशति; A F C (in the margin)
add अथोष्णशीता आपः संमृजति शीतासूष्णा आनीय ।

I, 9, 12. E ins. आप उन्दन्तु जीवसे इति before आप उन्दन्तु । C E F om.
दीर्घायुत्वाय वर्चसे ।

I, 9, 16. मर्चयथा F D p. m. । वर्चयथा D । मुख F s. m. । Āp. M.
II, 1, 7; Mān. I, 21; Āśv. I, 17, 16; Pār. II, 1, 19 have शुन्धि शिरो;
Ath. V. VIII, 2, 17 शुम्भं मुखं, which, I think, is a nasalized form
for शुम्भ मुखं ।

I, 9, 17. केशान्यथ E.

आनदुहे शकृत्पिराडे संयम्य केशश्मश्रुलोमनखानि । इदम-
हममुष्यामुष्यायणस्य पाप्मानमवगूहामि ॥ इति गोष्ठ
उदुम्बरे दर्भस्तम्बे वा निखनति योस्य रातिर्भवति । १८ ।
स्नायनीयेनोत्साद्यौदुम्बरेण दन्ताग्रक्षालयते । १९ ॥ ९ ॥

अन्नाद्याय ब्यूहध्वं दीर्घायुत्वाय ब्यूहध्वं ब्रह्मवर्चसाय ब्यूहध्वं
दीर्घायुरहमन्नादो ब्रह्मवर्चसी भूयासम् ॥ इति । १ ।

अथोष्णशीताभिरङ्गिः स्नापयति । आपो हि ष्ठा मयोभुवः ॥

इति तिसृभिः । हिरण्यवर्णाः शुचयः पावकाः ॥ इति

चतसृभिः । पवमानः सुवर्जनः ॥ इति चैतेनानुवाकेन । २ ।

गोष्ठे वावच्छाद्य संपरिश्रित्य पुरोदयमादित्यस्य प्रविशति ।

अत्र सर्वं क्रियते ॥ नैनमेतदहरादित्योभितपतीत्येके-

षाम् । स्नातानां वा एष तेजसा तपति य एष तपति

तस्मात्स्नातकस्य मुखं रेफायतीव । ३ ।

आहरन्त्यस्मै सर्वसुरभि चन्दनं वा पिष्टम् । तदभ्युक्ष्य । नमो

ग्रहाय चाभियहाय च नमः शकजञ्जभाभ्यां नमस्ताभ्यो

देवताभ्यो या अभियाहिणीः ॥ इति देवेभ्यः प्राचीन-

मञ्जलिं कृत्वा तेनानुलिम्पते ।

अप्सरामु च यो गन्धो गन्धर्वेषु च यद्यशः ।

दैव्यो यो मानुषो गन्धः स मामाविशतादिह ॥ इति । ४ ।

I, 10, 2. T. S. 4, 1, 5, 1. । चतसृभिः D instead of तिसृभिः । T. S. 5, 6, 1. । T. B. 1, 4, 8.

I, 10, 3. वावच्छाद्य C । E om. इति । According to the comm. we ought to read स्नातानां वा एष न तपति । रेफायतिव E.

I, 10, 4. चाभियाहाय F । A D F C s. m. om. च before यो गन्धो ।

आहरन्त्यस्मा अहते वाससी । ते अभ्युक्ष्य ।
 सोमस्य तनूरसि तनुवं मे पाहि ।
 स्वा मा तनूराविश शिवा मा तनूराविश ॥
 इत्यन्तरीयं वासः परिधायाप उपस्पृश्य तथैवोत्तरीयमपरे-
 णाग्निं प्राङ्मुख उपविशति । ५ ।
 आहरन्त्यस्मै कुराडले चान्दनमग्निं वादरं वा सुवर्णाभिच्छाद-
 नम् । तदुभयं दर्भेण प्रवध्योपर्यग्नौ धारयन्नभिजुहोति ।
 आयुष्यं वर्चस्यं रायस्पोषमौद्भिदम् ।
 इदं हिरण्यमायुषे वर्चसे जैत्र्यायाविशतां माम् । स्वाहा ॥
 उच्चैर्वाजि पृतनासाहं सभासाहं धनंजयम् ।
 सर्वाः समया ऋद्धयो हिरण्येस्मिन्समाभृताः । स्वाहा ॥
 शुनमहं हिरण्यस्य पितुरिव नामायभिषम् ।
 तं मा हिरण्यवर्चसं करोतु पूरुषु प्रियम् ।
 ब्रह्मवर्चसिनं मा करोतु स्वाहा ॥
 प्रियं मा कुरु देवेषु प्रियं मा ब्रह्मणि कुरु ।
 प्रियं विश्वेषु शूद्रेषु प्रियं मा कुरु राजसु । स्वाहा ॥
 इयमोषधे चायमाणा सहमाना सहस्वती ।
 सा मा हिरण्यवर्चसं करोतु पूरुषु प्रियम् ।
 ब्रह्मवर्चसिनं मा करोतु स्वाहा ॥ इति । ६ ।

I, 10, 5. 'मन्तरेणाग्निं E.

I, 10, 6. 'भिद्वानं E । प्रवध्यो D । 'यन्जुहोति D । B begins a new
 sūtra with आयुष्यं । औद्विद्व इदं Bhār. II, 21. । जैत्र्याय° D E C s. m. ;
 Bhār. II, 21. । 'विशतान्नाम् A । नामायहैषम् Bhār. II, 21. । Read तन्मा
 हिरण्य° । पुरुषु C F पुरुषप्रि° E; Bhār. II, 21. । ब्रह्मणः कुरु F ब्रह्मणस्कुरु
 D C p. m. । Read इयमोषधौ according to Pār. I, 13, 1. Āp. M. II, 7,
 16 and Bhār. II, 21 have also ओषधे । सहस्वति E । पुरुषु C E F.

एतैरेव पञ्चभिरस्वाहाकारैस्त्रिः प्रदक्षिणमुदपात्रेण परिग्राह्य
१७।॥ १० ॥

विराजं च स्वराजं चाभिष्टीर्या च नो गृहे ।

लक्ष्मी राष्ट्रस्य या मुखे तथा मा संमृजामसि ॥

इति कुण्डले प्रतिहरते दक्षिणे कर्णे दक्षिणं सव्ये सव्यम् । १ ।

चतुर्भिर्घातैर्वैरायुषे वर्चसे ।

संवत्सरस्य धायसा तेन सन्ननुगृह्णासि ॥

इति कुण्डले संगृह्णीते । २ ।

इयमोषधे चायमाणा सहमाना सहस्वती ।

सा मा हिरण्यवर्चसं करोतु पूरुषु प्रियम् ॥

ब्रह्मवर्चसिनं मा करोत्वपाशोसि ॥ इति ग्रीवायां मणिं प्रति-
मुञ्चते । ३ ।

शुभिके शुभमारोह शोभयन्ती मुखं मम ।

मुखं च मम शोभय भूयांसं च भगं कुरु ॥

यामाहरज्जमदग्निः श्रद्धायै कामायास्यै ।

इमां तां प्रतिमुञ्चेहं भगेन सह वर्चसा ॥

इति द्वाभ्यां स्रजं प्रतिमुञ्चते । ४ ।

I, 10, 7. 'भिर्मन्त्रैस्वाहाकाररहितैस्त्रिः E । 'पात्रेणपरि' A F C p. m. पात्रे-
णपरि° D.

I, 11, 1. तथा मा all MSS.

I, 11, 2. Read with Ath. V. V, 28, 13 तेन संहनु कणमसि "therewith
we make (them) touch our jaws."

I, 11, 3. Read ओषधौ as above I, 10, 6. । स F । पूरुषु C F पूरुषुभि E.

I, 11, 4. शोभमा° A । Bhār. II, 22 and Āp. M. II, 8, 10 कामायान्यै ।
कामायास्यै may perhaps stand for कामायायास्यै (अयास्यै dative) of *अयासि ।
इमां ते प्रति° A । D om. the whole sūtra.

यदाञ्जनं चैककुदं जातं हिमवत उपरि ।
 तेन वामाञ्जेहं भगेन सह वर्चसा । मयि पर्वतपूरुषम् ॥
 इति चैककुदेनाञ्जनेनाङ्गे तस्मिन्निविद्यमाने येनैव केन-
 चित् । ५ ।

यन्मे मनः परागतम् ॥ इत्यादर्शवेक्षते । ६ ।
 देवस्य त्वा ॥ इति वैणवं दण्डं प्रतिगृह्य । इन्द्रस्य वज्रोस्य-
 श्विनौ मा पातम् ॥ इति चिरुर्ध्वमुन्मार्ष्टि । ७ ।
 वेग वेजयास्मद्विषतस्तस्करान्सरीसृपाञ्छ्वापदानक्षांसि पि-
 शाचान्पौरुषेयाङ्गयान्नो दण्ड रक्ष विश्वस्माङ्गयाद्रक्ष
 सर्वतो जहि तस्करान् ॥

अनगः सर्ववृक्षेषु जायसे त्वं सपत्नहा ।
 जहि शत्रुगणान्सर्वान्समन्तं मघवानिव ॥
 इति त्रिः प्रदक्षिणमुपर्युपरि शिरः प्रतिहरते । ८ ।
 प्रतिष्ठे स्थो देवते मा मा संताप्नम् ॥ इत्युपानहावध्यवरो-
 हति । ९ ।

प्रजापतेः शरणमसि ब्रह्मणश्छदिः ॥ इति छत्वं प्रतिगृह्णा-
 ति । १० ।

I, 11, 5. उपरि A C D E F; Bhār. II, 22; Āp. M. II, 8, 11; °वतस्यार
 H, which according to Ath. V. IV, 9, 9 might be corrected to °वतस्यारि ।
 भगेन F । It appears from Āp. M. II, 9, 1, that मयि पर्वत° is only the
 beginning of a longer mantra.

I, 11, 6. T. S. 6, 6, 7, 2.

I, 11, 7. T. S. 7, 1, 11.

I, 11, 8. विजया° E । °उच्छ्वापदा° A °उच्छ्वापदा° E F °उच्छ्वापदा° C D ।
 अर्नाग्निः C p. m. न नग्नः D.

I, 11, 10. ब्रह्मणःश्छदिः F.

यो मे दण्डः परापतद्विहायसोधि भूम्याम् ।

इमं तं पुनराददेयमायुषे च वलाय च ॥

इति दण्डं पुनरादत्ते यद्यस्य हस्तात्पतति । ११ । ॥ ११ ॥

तृतीयः पटलः

आनयन्त्यस्मै रथमश्वं हस्तिनं वा । १ ।

रथंतरमसि वामदेव्यमसि वृहदसि ॥

अङ्गौ न्यङ्गावभितः ॥ इत्येषा ।

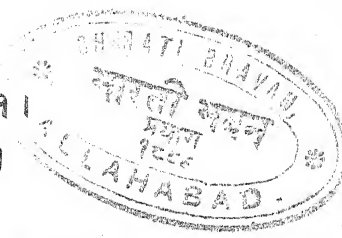
अयं वामश्विना रथो मा दुःखे मा सुखे रिषत् ।

अरिष्टः स्वस्ति गच्छतु विविघ्नन्नभिदासतः ॥

इह धृतिरिह विधृतिरिह रम इह रमताम् ॥ इति रथमाति-
ष्ठते यदि रथेन प्रविशति । २ ।

अश्वोसि हयोसि मयोसि ॥ इत्येकादशभिरश्वनामभिरश्वं
यद्यश्नेन । ३ ।

इन्द्रस्य त्वा वज्रेणाभ्युपविशामि वह कालं वह श्रियं मा-
भिवह हस्त्यसि हस्तियशसर्मासि हस्तिवर्चसमसि हस्ति-
यशसिहस्तिवर्चसी भूयासम् ॥ इति हस्तिनं यदि
तेन । ४ ।

I, 11, 11. Pār. II, 2, 12 reads तमहं पुनराददे and it is possible, that आददेयम् is a corruption of आददेहम् ।
I, 12, 2. T. S. 1, 7, 7, 2. I D om. the whole sūtra.
I, 12, 3. See T. S. 7, 1, 12; Āp. M. II, 21, 20—30 and V. S. 22, 19, where however the third name is अत्यः; see the comm.
I, 12, 4. चन्द्र त्वा E । काल वह D F । E ins. हस्ति after हस्त्यसि । E om. हस्तियशसिहस्तिवर्चसी । G om. this sūtra.

तद्गच्छति यत्रास्मा अपचितिं करिष्यन्तो भवन्ति । ५ ।

संस्रवन्तु दिशो मयि समागच्छन्तु सूनृताः ।

सर्वे कामा अभियन्तु नः प्रिया अभिस्रवन्तु नः प्रियाः ॥

इति दिश उपतिष्ठते । ६ ।

यशोसि यशोहं त्वयि भूयासम् ॥ इति योस्यापचितिं करि-

ष्यन्भर्वात तमभ्यागच्छन्समीक्षते । ७ ।

अथास्मा आवसथं कल्पयित्वा । अर्घः ॥ इति प्राह । ८ ।

कुरुत ॥ इति प्रत्याह । ९ ।

कुर्वन्त्यस्मै चिवृतं पाङ्कं वा । १० ।

दधि मधु घृतमिति चिवृत् । ११ ।

दधि मधु घृतमापः सक्तव इति पाङ्कः । १२ ।

कंसे दध्यानीय मध्वानयति । १३ ।

हृसीयस्यानीय वर्षीयसापिधायानूचीनानि पृथगादापयति

कूर्चं पाद्यमर्घ्यमाचमनीयं मधुपर्क इति । १४ ।

अन्वड्डनुसंवृजिना सोनुपकिंचया वाचैकैकं प्राह । १५ ।

I, 12, 5. आपचितिं E । G om. this sūtra.

I, 12, 6. C puts ॥ after the first and second नः ।

I, 12, 7. योस्या अण° D. Possibly the original reading was योस्मा अ° ।

I, 12, 8. D ins. त्रिः after इति ।

I, 12, 9. कुरुत A.

I, 12, 10. पाङ्कं C पाक्तं E पाङ्कं F । G joins this sūtra with the two following.

I, 12, 12. पाङ्कः F पाङ्कः C D.

I, 12, 14. वर्षीयसा° D । B begins a new sūtra with कूर्चं । मध्वम-
नीयमधु° E.

I, 12, 15. अन्वड्डनु° D अन्वड्डनु° A F । Regarding अनुसंवृजिना see the comm.

कूर्चः ॥ इति कूर्चम् । १६ ।

तस्मिन्नाङ्मुख उपविशति । राष्ट्रभृदस्याचार्यासन्दी मा
त्वद्योषम् ॥ इति । १७ ।

अथास्मै । पाद्यम् ॥ इति ग्राह । १८ ।

तेनास्य शूद्रः शूद्रा वा पादौ प्रक्षालयति सव्यमग्रे ब्राह्मणस्य
दक्षिणमितरयोः । १९ । ॥ १२ ॥

विराजो दोहोसि ॥ मयि दोहः पद्यायै विराजः ॥ इति योस्य
पादौ प्रक्षालयति तस्य हस्तावभिमृश्यात्मानं प्रत्यभि-
मृशति । मयि तेज इन्द्रियं वीर्यमायुः कीर्तिर्वर्चो
यशो बलम् ॥ इति । १ ।

अथास्मै । अर्घ्यम् ॥ इति ग्राह । २ ।

तत्प्रतिगृह्णाति । आ मागव्यशसा संसृज तेजसा वर्चसा
पयसा च ।

तं मा कुरु प्रियं प्रजानामधिपतिं पशूनाम् ॥ इति । ३ ।

समुद्रं वः प्रहिणोम्यक्षिताः स्वां योनिमपिगच्छत ।

अच्छिद्रः प्रजया भूयासं मा परासेचि मत्पयः ॥

इति शेषं निनीयमानमनुमन्त्रयते । ४ ।

अथास्मै । आचमनीयम् ॥ इति ग्राह । ५ ।

I, 12, 16. G om. this sūtra.

I, 12, 17. °भृदस्या° D F.

I, 12, 19. ब्रह्मणस्य F.

I, 13, 1. B begins a new sūtra with मयि तेज । °मृशते F p. m.

I, 13, 3. D joins the mantra with the following sūtra. । °वं जना-

नामधि° A.

अमृतोपस्तरणमसि ॥ इत्यप आचामति । ६ ।

अथास्मै । मधुपर्कः ॥ इति प्राह । ७ ।

तं सावित्रेणोभाभ्यां हस्ताभ्यां प्रतिगृह्य । पृथिव्यास्त्वा नाभौ
सादयामीडायाः पदे ॥ इति पृथिव्यां प्रतिष्ठाप्य ।

यन्मधुनो मध्व्यं परममन्नाद्यं रूपम् ।

तेनाहं मधुनो मध्व्येन परमेण रूपेण परमो मध्व्योन्नादो
भूयासम् ॥ इत्यङ्गुष्ठेनोपमध्यमया चाङ्गुल्या चिः प्रद-
क्षिणं संयुज्य । तेजसे त्वा श्रियै यशसे बलायान्नाद्याय
प्राश्नामि ॥ इति चिः प्राश्य योस्य रातिर्भवति तस्मा
उच्छिष्टं प्रयच्छति । ८ ।

सर्वे वा प्राश्य । अमृतापिधानमसि ॥ इत्यप आचामति । ९ ।

अथास्मै । गौः ॥ इति प्राह । १० ।

तस्याः कर्मोत्सर्गो वा । ११ ।

गौर्धेनुर्भव्या

माता रुद्राणां दुहिता वसूनां स्वसादित्यानाममृतस्य
नाभिः ।

प्र णु वोचं चिकितुषे जनाय मा गामनागामदिति वधिष्ट ॥

पिवतूदकं तृणान्यत्तु ॥ ओमुत्सृजत ॥ इत्युत्सर्गे संशस्ति । १२ ।

I, 13, 6. इत्यपआचामति E.

I, 13, 8. सवित्रेणो F. The Sāvitra Yajus stands T. S. 7, 1, 11, 1. ।
इडाया पदे D । परमन्नाद्यं E । रूपे पं F.

I, 13, 9. अमृतापिनमं D.

I, 13, 11. तस्या कं E । The comm. seems to read 'त्सर्गं वा ।

I, 13, 12. गौर्धेनुर्भव्या all MSS.; Baudh. I, 3 and Bhār. II, 25. ।
तृणान्यत्तु E.

गौरयपहतपाप्माप पाप्मानं जहि मम चामुष्य च हतं मे
द्विषन्तं हतो मे द्विषन् । कुरुत ॥ इति क्रियमाणा-
याम् । १३ ।

उत्सर्गेयेन मांसेनानं संस्कृत्याथासै । भूतम् ॥ इति प्राह । १४ ।
तत्सुभूतं विराडन्नं तन्मा क्षायि तन्मेशीय तन्म ऊर्जं धास्त-
त्सुभूतम् ॥ इत्युक्ताथाह । ब्राह्मणान्भोजयत ॥ इति । १५ ।

तेष्वसै भुक्तवत्स्वनुसंवृजिनमन्नमाहारयति । १६ ।
तत्प्रतिगृह्णाति । द्यौस्ते ददातु पृथिवी प्रतिगृह्णातु पृथिवी
ते ददातु प्राणः प्रतिगृह्णातु प्राणस्वाश्नातु प्राणः
पिवतु ॥ इति । १७ ।

इन्द्राग्नी मे वर्चः कृणुताम् ॥ इति यावत्कामं प्राश्य योस्य
रातिर्भवति तस्मा उच्छिष्टं प्रयच्छति । १८ ।

यं कामयेत न विच्छिद्येतेति ।

यस्मिन्भूतं च भव्यं च सर्वे लोका इह श्रिताः ।

तेन त्वाहं प्रतिगृह्णामि त्वामहं ब्रह्मणा त्वा मह्यं प्रतिगृह्णा-
म्यसौ ॥ इत्याचम्य । १९ । ॥ १३ ॥

I, 13, 13. ष्य च हतं मे C । द्विषन्तं F । हतं stands for हत compare
Mān. I, 9 हतो मे पाप्मा पाप्मानं मे हतं कुरुतेति and Bhār. II, 24 जहि द्वि-
षन्तं जह्योममद्विषं कुरुतेति [?] ।

I, 13, 14. G om. this sūtra with the comm.

I, 13, 15. क्षायी E । क्षायितन्मे° C D । तन्मेशीयत तन्म C D.

I, 13, 17. °स्वाश्नातु E । E om. इति ।

I, 13, 18. F adds वर्चः सोमो बृहस्पतिः वर्चो मे विश्वे देवा वर्चो मे
धत्तमश्विना before इति ।

I, 13, 19. Before यं E ins. सर्वे वा प्राश्य । °मये न वि° E नावच्छि° D
°मयेता न C p. m. । सर्वे कामा D । परिण° E । ब्राह्मणा E । त्वामहं प्र° C
त्वामहं गृह्णा° E मह्यं गृह्णा° F.

भुक्तवतो दक्षिणं हस्तं गृह्णीयात् । १ ।

यममात्यमन्तेवासिनं प्रेषं वा कामयेत ध्रुवो मेनपायी
स्यादिति स पूर्वाह्णे स्नातः प्रयतवस्तोहःक्षान्तो ब्राह्म-
णसंभाषो निशायां तस्यावसथं गत्वा जीवशृङ्गे प्रस्नाय
त्रिः प्रदक्षिणमावसथं परिधिञ्चन्परिक्रामेत् ।

परि त्वा गिरेरिह परि भ्रातुः परि ध्वसुः ।

परि सर्वेभ्यो ज्ञातिभ्यः परिषीदः क्लेषसि ॥

शश्वत्परिकुपिलेन संक्रमेणाविच्छिदा ।

ऊलेन परिमीढोसि परिमीढोस्यूलेन ॥ इति । २ ।

अनिगुप्ते जीवशृङ्गं निदधाति । ३ ।

यस्मा अमात्या अन्तेवासिनः प्रेषा वोह्रवेयुस्तान्परिक्रोशेत् ।

अनुपौहदनुपहूर्येन्नवर्तो यो न्यवीवृधः ।

ऐन्द्रो वः परिक्रोशः परिक्रोशतु सर्वदा ॥

यदिति मामतिमन्यध्वं मायादेवा अवतरन् ।

इन्द्रः पाशेन वः सिक्त्वा मह्यं पुनरुदाजतु ॥ इति । ४ ।

I, 14, 2. °वासिनं प्रे° C । कामयेत F । B begins new sūtras with स पूर्वाह्णे and जीवशृङ्गे । परिचन्° D । प्रदक्षिणमव° F । गिरेरर्हमिदं A C E F Bhār. II, 27 । D om. परि भ्रातुः °इति । परिषीदमा क्ले° Bhār. II, 27; परिषीदः is possibly a corruption of परिषितः । Āp. M. II, 22, 5 has परिषीतः । क्लेष्यति A. क्वेष्यसि Āp.; read क्वेष्यसि; compare Pār. III, 7, 2 क्व गमिष्यसि । अवसथ° F. Āp. reads °कुपितेन; Bhār. त्वयितेन । उलेन F and Āp.; but Bhār. उण्णेन, which may be correct. । A F om. परिमीढोसि । परिमीढो° A.

I, 14, 4. वेयुः स्तान्° F । अनुपह्वद° E अनुपौहदनुह्वयो Āp. M. II, 22, 9; °नुह्वयो Bhār. II, 27. । योर्न्य° C p. m. न्यवीवृधत् Āp. l. c. The mantra might be restored as follows: अनु वो ह्वदनुह्वयो निवर्ता यो निवी-
वृत्तत् । परिक्रोश F । यदिति F. Dele ति with Āp. M. II, 22, 10 and Bhār. II, 27. । समितिमन्यायध्वं C s. m. E F °मन्याध्वं C p. m. °मन्यध्व D । मायाया दे° D । अवतरम् A अवतरं E F अवतरं C D । पाशेन C E । Read सिक्त्वा with Pār. III, 7, 3 । °रुदाजितु F.

सोय स्वागारं प्रविश्य सैधकीं समिधमाधाय । अ वर्तन
वर्तय ॥ इत्याकर्षणेन जुहोति । ५ ।

अथातो दारगुप्तिम् । ६ ।

स्यूरा दृढा जारी चूर्णानि कारयित्वा मुप्रायै योनिमुपवपेत् ।
इन्द्राययास्य शेफमलीकमन्येभ्यः पुरुषेभ्योन्यच मत ॥
इति । ७ ।

अथातः परयसिद्धिः । ८ ।

परयस्यापादाय जुहोति । ९ ॥ १४ ॥

यज्ञो देवाः प्रपणं चराम देवा धनेन धनमिच्छमानाः ।
तस्मिन्सोमो रुचमादधात्वग्निरिन्द्रो बृहस्पतिरीशानश्च ।
स्वाहा ॥ इति । १ ।

अथातः क्रोधविनयनम् । २ ।

या त एषा रराट्या तनूर्मन्योर्मृद्वस्य नाशिनी ।
तां देवा ब्रह्मचारिणो विनयन्तु सुमेधसः ॥
यत्त एतन्मुखे मतं रराटमुदिव विध्यसि ।

I. 14, 5. योय C D F । B G om. सोय । T. S. 3, 3, 10, 1. । In E F is sūtra 5 the last of chapter 14.

I. 14, 6. दारगु° E.

I. 14, 7. स्यूरा F । स्यूरा C । दृढा रिक्ता चूर्° F । दृढाज्जा° D । F ins. जारी after चूर्णानि । गुप्तायै D । इन्द्राय यया चास्य A. Read इन्द्र आयास्य । शेफमलिक° C E F °यास्य फलोक्° D । मात् D.

I. 15, 1. यद्रे F । प्रयणं E प्रमणं F । °शानं च D । Āp. M. II, 22, 4 instead of ईशानश्च puts in स्वाहा ।

I. 15, 2. °नययं D.

I. 15, 3. रराट् C p. m. । तनूर्मन्योम्° F । °मृद्वस्य E; read °मृद्वस्य । मन्योः seems superfluous. । D ins. त्वा after तां । यत् C s. m. E F । मतं F । °टमुदिव D । Read विध्यसि with Āp. M. II, 22, 1.

अथ द्यामिव धन्विनो हृदो मन्युं तनोमि ते ॥
 अहर्द्यौश्च पृथिवी च विधे क्रोधं नयामसि । गर्भमश्नतया इव ।
 इति क्रुद्धमभिमन्त्रयते । ३ ।
 अथातः संवादाभिजयनम् । ४ ।
 निशायामन्तरागारेग्निमुपसमाधाय व्याहृतिपर्यन्तं कृत्वा क-
 णैराज्यमिष्टैर्जुहोति ।
 अवजिह्व निजिह्विकाव त्वा हविषा यजे ।
 यथाहमुत्तरो वदाम्यधरो वदसौ वदा । स्वाहा ॥ इति । ५ ।
 अथैनं संनिधावभिजपति ।
 आ ते वाचमास्याददे मनस्यां हृदयादधि ।
 अङ्गादङ्गास्ते वाचमाददे यच्च यच्च निहिता वाक्तां त आददे ॥
 रुद्र नीलशिखण्ड वीर कर्मणि कर्मणि । इमं मे प्रतिसंवा-
 दिनं वृक्षमिवाशनिना जहि ॥
 अधो वदाधरो वदाधस्ताङ्गम्या वद ।
 अधोप्रतिरिव कूटेन निजस्य निहितो मया ।

I, 15, 3. According to Āp. M. I. c. and Ath. V. VI, 42, 1 we ought to read द्यामिव धन्विनो । Read पृथ्वी चाहं according to पृथिवी चाहं of Pār. III, 13, 5. । According to Āp. M. II, 22, 2 वि ते क्रोधं and Pār. III, 13, 5 तौ ते क्रोधं one might correct वि ते क्रोधं ।

I, 15, 4. *भिजननं D.

I, 15, 5. निजिह्वतकाव D । यविषा F । यथहमुं F । वदासौ E । Read मदसौ according to Āp. M. II, 21, 32 and वदात् given by Bhār. II, 26 (*म्यधरोसौ वदात्) ।

I, 15, 6. *मास्यां दं A D । दधे D. The original reading was probably *मास्याददे । मनस्या हृदं D मास्यां हृदं F । *ता वावाक्तां F । *शिखं वीर F । A F om. the first कर्मणि । *संपादिनं D प्रतिवादिनं seems to be required by the metre. । अधा D । वदा C । Perhaps कूटे to be read । निहतो A D C p. m. । Perhaps निजेसि to be read.

तत्सत्यं यदहं ब्रवीम्यधरो मत्पद्यस्वासौ ॥ इति । ६ ।

हिरण्यबाहुः सुभगा जिताक्ष्यलंकृता मध्ये ।

देवानामासीनार्थं मह्यमवोचत्स्वाहा ॥

इति सभामालभ्य जपति । ७ ।

मम परे ममापरे ममेयं पृथिवी मही ।

ममाग्निश्चेन्द्रश्च दिव्यमर्घ्यममाधयन्निव ॥

इति परिषदमभिवीक्ष्यतेभ्येव जपति । ८ । ॥ १५ ॥

चतुर्थः पटलः

दर्शं चन्द्रमसं दृष्ट्वाप आचम्यापो धारयमाणः । आ यायस्व ॥

सं ते ॥ नवो नवो भवति जायमानः ॥ यमादित्या

अंशुमाप्याययन्ति ॥ इति चतसृभिरुपतिष्ठते । १ ।

मयि दक्षक्रतू ॥ इति जज्ञभ्यमानो जपति । २ ।

सिगसि नसि वज्रो नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः ॥ इति

सिचाधिद्विप्रो जपति ॥ ३ ॥

तस्य तन्तुमाच्छिद्य मुखवातेन प्रध्वंसयेत् । ४ ।

ये पक्षिणः पतयन्ति बिभ्यतो निर्ऋतेः सह ।

I, 15, 6. ब्रवम्य° F । °स्वातिविति D.

I, 15, 7. सुभागां जिताक्ष्य° F । °कृतां C D । मह्यमेवो° D । °चत्सहेति C °चत्सभामा° D E । °लक्ष्य D.

I, 15, 8. मही D । °न्द्रस्य D । °वोक्षमभ्येव D.

I, 16, 1. T. S. 4, 2, 7, 4 and 2, 4, 14, 1. । °प्यायंयति F । °तिष्ठते E.

I, 16, 3. A F om. नसि । A C F ins. सि after वज्रो । शिचा° F.

I, 16, 4. E ins. मा after °च्छिद्य । प्रध्वंसयेत् F.

I, 16, 5. निर्ऋते सह F. Possibly a corruption of निर्ऋतेः सदा.

ते मा शिवेन शग्मेन तेजसोन्दन्तु वर्चसा ॥

इति वयसाधिक्षिप्नो जपति तदन्येन हस्तात्ममृज्याङ्गिः प्र-
क्षालयीत । ५ ।

दिवो नु मा बृहतो अन्तरिक्षादपां स्तोको अभ्यपतच्छिवाय ।
समिन्द्रियेण मनसाहमागां ब्रह्मणा गुप्तः सुकृता कृतेन ॥
इति जपेद्यद्येनमविज्ञातोपां स्तोकोभिच्छादयेत् । ६ ।

यदि वृक्षायादभ्यपतत्फलं यद्वा अन्तरिक्षात्तदु वायुरेव ।
यत्रा वृक्षस्तनुवै यत्र वास आपो बाधन्तां निर्जृतिं पराचैः ॥
इति जपेद्यद्येनमविज्ञातं फलमभिपतेत् । ७ ।

नमः पथिषदे वातेषवे रुद्राय नमो रुद्राय पथिषदे ॥ इति
चतुष्पथमवक्रम्य जपति । ८ ।

नमः पशुषदे वातेषवे रुद्राय नमो रुद्राय पशुषदे ॥ इति
शकृद्भतौ । ९ ।

नमः सर्पसदे वातेषवे रुद्राय नमो रुद्राय सर्पसदे ॥ इति
सर्पसृपे । १० ।

नमो अन्तरिक्षसदे वातेषवे रुद्राय नमो रुद्राय अन्तरिक्षसदे ॥
इति जपेद्यद्येनं संवर्तवात आगच्छेत् । ११ ।

I, 16, 5. ते म शि° D तेन मे शिवेन F । वयसा° F । प्रक्षालयति F ।

I, 16, 6. न मा F । स्तोका F । °तत् शिव F । समिन्द्रेण E । सुकृतेन F ।
कृतेति D । °द्यद्येनम° D । °श्चांतेत् B, which is found, too, in the comm.
instead of °च्छादयेत् ।

I, 16, 7. यदृक्षा° C s. m. यद्येवृक्षा° E । °पतत्फलं F । °रिक्षात्तदु F । वा-
युरेवा E । बाधन्तां D । °पेद्यद्येनम° C p. m.

I, 16, 8. परिषदे वदे वाते° D पृषदे वातेषवे E । रुद्रायां अन्तरिक्षसदे E । परिषदे D ।

I, 16, 9. E ins. नमो रुद्राय after °षवे रुद्राय । शकृद्भतौ F ।

I, 16, 10. सर्पसदे D सर्पसृते A C E F, but see the comm. । इति सर्पसृते
A C D E F.

I, 16, 11. °रिक्षषदे F । जपेद्यद्ये° D.

नमोऽप्सुषदे वातेषवे रुद्राय नमो रुद्रायाऽप्सुषदे ॥ इति नदी-
मुदन्वतीमवगाह्य जपति । १२ ।
नमस्तत्सदे वातेषवे रुद्राय नमो रुद्राय तत्सदे ॥ इति चित्रं
देशं देवयजनं वनस्पतिं वाक्रम्य जपति । १३ ।
सूर्याभ्युदितोहनि नाशनीयाद्वाग्यतोहस्तिष्ठेत् । १४ ।
सूर्याभिनिमुक्तो रात्रावेवम् । १५ ।
न यूपमुपस्पृशेत् । यद्युपस्पृशेद्दुरिष्टं यज्ञस्य प्रतिमुञ्चीत । यद्ये-
कमुपस्पृशेत् । एष ते वायो ॥ इति ब्रूयाद्यदि द्वौ । एतौ
ते वायू ॥ इति यदि बहून् । एते ते वायवः ॥ इति । १६ ।
अनिहूतं परिहूतं परिष्टुतं शकुनै रुदितं च यत् ।
मृगस्य शृतमद्गण्या तद्द्विषद्भ्यो भयामसि ॥
इत्यध्वानमभिप्रव्रजज्जपति । १७ ।
उज्जातेव शकुने साम गायसि ब्रह्मपुत्र इव सवनेषु शंससि ।
स्वस्ति नः शकुने अस्तु शिवो नः सुमना भव ॥
इत्यनभिप्रेतं शकुनं प्रतिजपति । १८ ।
यदेतद्भूतान्यन्वाविश्य दैवी वाचं वदसि ।
द्विषतो नः परावद तान्मृत्यो मृत्यवे नय ॥

I, 16, 12. *मुपगाह्य F.

I, 16, 13. नमस्तत्सदे D । F om. वातेषवे° तत्सदे ।

I, 16, 14. नाशनीयाद्वा F.

I, 16, 16. *मुच्योद्यस्यसु F *मुच्योद्यते E.

I, 16, 17. Probably अनुहूतं (Baudh. Gri. Prāyaścitta 3 अनुहृतं) ।
A om. परिहूतं; read परिकृतं with Baudh. । Dele परिष्टुतं । शतम् A C E F;
probably सतम् (Baudh. सगम्) । D om. तद् । Read भजामसि (Baudh.
दशाम्यहम्; Bhār. II, 31 दिशाम्यहम्) । °व्रजं जपति F.

I, 16, 18. सवनेषु E.

I, 16, 19. देवी F । तन्मृ° D p. m. तंमृ° D s. m.

इत्येकसृकम् । १९ ।

अथास्मा उभयत आदीप्तमुल्मुकं तां दिशं प्रति निरस्यति ।

अग्ने अग्निना संवदस्व मृत्यो मृत्युना संवदस्व ॥ इत्यप

उपस्पृश्य । २० ।

अथैनमुपतिष्ठते । विभूरसि प्रवाहणः ॥ इत्येतेनानुवाकेन

। २१ । ॥ १६ ॥

यदीषितो यदि वा स्वकामी भयेडको वदति वाचमेताम् ।

तामिन्द्राग्नी ब्रह्मणा संविदानौ शिवामस्मभ्यं कृणुतं गृहेषु ॥

इति सलावृकीम् । १ ।

प्रसार्य सकथ्यौ पतसि सव्यमक्षि निपेपि च ।

मेह कस्य चनाममत ॥

इति शकुनिम् । २ ।

हिरण्यपक्षः शकुनिर्देवानां वसतिंगमः ।

ग्रामं प्रदक्षिणं कृत्वा स्वस्ति नो वद कौशिक ॥

इति पिङ्गलाम् । ३ ।

पुनर्मामैत्विन्द्रियं पुनरायुः पुनर्भगः ।

पुनर्ब्राह्मणमैतु मा पुनर्द्रविणमैतु मा ॥ इति

I, 16, 20. तां प्रति दिशं प्रति F । In B D this sūtra ends with निरस्यति । इत्युपस्पृश्य A.

I, 16, 21. इत्यनेना° A । T. S. 1, 3, 3.

I, 17, 1. शिवां नो रात्रिं क° C E F । साला° A C s. m. E F शाला° C p. m.

I, 17, 2. सकथ्ये E । निपेपि चा E । T. Ā. 4, 35 । शकुनिः D.

I, 17, 3. °पक्षं श° D । शकुनिर्दे° F । सर्वेतिंगमः D । पिङ्गलां F.

I, 17, 4. पुनर्द्रवि° E । माम् ॥ D.

अथैते धिष्ण्यासो अग्नयो यथास्थानं कल्पन्तामिहैव ।

स्वाहा ॥

पुनर्म आत्मा पुनरायुरागात्पुनः प्राणः पुनराकूतमागात् ।
वैश्वानरो रश्मिभिर्वावृधानोन्तस्तिष्ठतु मे मनोमृतस्य केतुः ।

स्वाहा ॥

यदन्नमद्यते सायं न तत्प्रातरवति क्षुधः ।

सर्वं तदस्मान्मा हिंसीन्न हि तद्दिवा ददृशे दिवः । स्वाहा ॥

इत्यनभिप्रेतं स्वप्नं दृष्ट्वा तिलैराज्यमिष्टैर्जुहोति । ४ ।

अथैतान्यद्भुतप्रायश्चित्तानि भवन्ति । कुम्भा कपोत उपावि-
क्षत् । मध्वागार उपाविक्षत् । गौर्गौमधैषीत् । स्थूणा
व्यरीक्षीत् । वल्मीक उदैक्षीदित्येवंरूपाणि । ५ ।

स पूर्वाह्णे ज्ञातः प्रयतवस्त्रोहः क्षान्तो ब्राह्मणसंभाषोन्तरा-
गारेग्निमुपसमाधाय व्याहृतिपर्यन्तं कृत्वा जुहोति । इमं
मे वरुण ॥ तच्चा यामि ॥ त्वं नो अग्ने ॥ स त्वं नो अग्ने ॥
त्वमग्ने अयासि ॥ प्रजापते ॥ यदस्य कर्मणोत्यरीरिचम् ॥
इति च । अत्रैके जयाभ्यातानान्नाष्ट्रभृत इत्युपजुहति
यथा पुरस्तात् । ब्राह्मणानन्नेन परिविथ्य पुरयाहं स्व-
स्त्ययनमृद्धिमिति वाचयित्वा । ६ । ॥ १७ ॥

I, 17, 4. यथानं कल्पन्तां F । *युरागात् F *युर्म आगात् D । *कूतं म आगात् D ।
तत्प्रात इवदि D । *न्मां हिं F । हिंसी नं D हिंसोर्न A E C s. m. F । त्व-
दिवा E F । इत्यभिप्रे D.

I, 17, 5. Read कुम्भां with Āp. 23, 8. । कुपेत F । उपाविविक्षत् D ।
उपविक्षत् C s. m. उपाविक्षत् D । *धैषी स्थूणा व्यरी D । उदैक्षीत् stands
probably for उदधैक्षीत् or an irregular form उदैक्षीत्; comp. अदुक्षत् for
अधुक्षत् (Rig. Prāt. IV, 41).

I, 17, 6. पूर्वाह्णं स्ना D । *हः शांतितो D । See above I, 3, 8 । पुण्याहगस्व F.

इन्द्रामी वः प्रस्थापयतामश्विनावभिरक्षताम् ।

बृहस्पतिर्वो गोपालः पूषा वः पुनरुदाजतु ॥

इति गाः प्रतिष्ठमाना अनुमन्त्रयते । पूषा गा अन्वेतु नः ॥

इति च । १ ।

इमा या गाव आगमन्त्रयक्ष्मा बहुसूवरीः ।

नद्य इव स्रवन्तु समुद्र इव निषिञ्चन्तु ॥

इति गा आयतीः प्रतीक्षते । २ ।

संस्था स्थ संस्था वो भूयास्थाच्युता स्थ मा मा च्योदं माहं

भवतीभ्यश्चौषीः ॥ इति संस्थिताः । ३ ।

ऊर्जा वः पश्याम्यूर्जा मा पश्यत ॥ इति गोष्ठगताः । सह-

स्रपोषं वः पुष्यासम् ॥ इति च । ४ ।

अतो गवां मध्येगिमुपसमाधाय व्याहृतिपर्यन्तं कृत्वा पयसा
जुहोति ।

उद्दीप्यस्व जातवेदोपघ्नन्निर्जृतिं मम ।

पशूंश्च मद्यमावह जीवनं च दिशो दिश । स्वाहा ॥

मा नो हिंसीज्जातवेदो गामश्च पुरुषं जगत् ।

अविभ्रदम आगहि श्रिया मा परिपातय । स्वाहा ।

I, 18, 1. °श्विनावहे र° C p. m. । रक्षाताम् C । °रुर्जतु F । गा प्र° F ।
T. S. 4, 1, 11, 2 । इति वेमा° E.

I, 18, 2. C p. m. D om. या । आगमयन्त्र° D । °सुवरीः F । स्रवतु D ।
इति गायतीः C.

I, 18, 3. Probably नो or से to be read instead of वो । भूयास्य is
meant for भूयास्त । मा मा for मा मच्छोद्वं । मामहं D । भगवतो° F । °भ्यःश्चेष्टोः
D: read °श्च्योषि ।

I, 18, 4. पोष वः F.

I, 18, 5. उद्दीप्यस्वं E । मद्यमावह F । जीवनं दि° E । °पातयः F.

अपामिदं न्ययनम् ॥ नमस्ते हरसे शोचिषे ॥ इति च । ५ ।
 इमं मे वरुण ॥ तच्चा यामि ॥ त्वं नो अये ॥ स त्वं नो अये ॥
 त्वमये अयासि ॥ प्रजापते ॥ यदस्य कर्मणोत्परीरिचम् ॥
 इति च । अत्रैके जयाभ्यातानान्वाष्ट्रभृत इत्युपजुहति
 यथा पुरस्तात् । ६ । ॥ १८ ॥

पञ्चमः पटलः

समावृत्त आचार्यकुलान्मातापितरौ विभृयत् । १ ।
 ताभ्यामनुज्ञातो भार्यामुपयच्छेत्सजातां नमिकां ब्रह्मचारि-
 णीमसगोत्राम् । २ ।
 अहः पञ्चसु कालेषु प्रातः संगवे मध्यंदिनेपराह्णे सायं
 व्रैतेषु यत्कारी स्यात्पुण्याह एव कुरुते । ३ ।
 अग्निमुपसमाधाय परिधानान्तं कृत्वा वधूमान्नीयमानां स-
 मीक्षते ।
 सुमङ्गलीरियं वधूरिमां समेत पश्यत ।
 सौभाग्यमस्यै दत्त्वायाथास्तं विपरेतन ॥ इति । ४ ।
 दक्षिणतः पतिं भार्योपविशति । ५ ।
 आचान्तसमन्वारध्यायां परिषिञ्चति यथा पुरस्तात् । ६ ।

I, 18, 5. न्ययनम् E । T. S. 4, 6, 1, 3.

I, 18, 6. See above I, 3, 8.

I, 19, 1. विभृयात् A.

I, 19, 2. 'त्सजातान' D E F.

I, 19, 3. C p. m. व्रैतेषु कालेषु । D om. the whole sūtra.

I, 19, 4. परिदाना° F । परिधिपरिधानान्तं C E । B begins a new sūtra
 with सुमङ्ग° । 'यास्त्व' F.

I, 19, 6. आचान्तास° D आचान्तः F । See above I, 2, 7—10.

व्याहृतिपर्यन्तं कृत्वा जुहोति ।

अग्निरैतु प्रथमो देवतानां सोमस्यै प्रजां मुञ्चतु मृत्युपाशात् ।
तदयं राजा वरुणो नुमन्यतां यथेयं स्त्री पौत्रमघं न रोदात् ।

स्वाहा ॥

इमामग्निस्त्रायतां गार्हपत्यः प्रजामस्यै नयतु दीर्घमायुः ।
अशून्योपस्था जीवतामस्तु माता पौत्रमानन्दमभिप्रबुध्य-
तामियम् । स्वाहा ॥

मा ते गृहे निशि घोष उत्थादन्यत्र त्वद्रुदत्यः संविशन्तु ।
मा त्वं विकेश्युर आवधिष्ठा जीवपत्नी पतिलोके विराज
प्रजां पश्यन्ती सुमनस्यमानाम् । स्वाहा ॥

द्यौस्ते पृष्ठं रक्षतु वायुरूह अश्विनौ च स्तनं धयतस्ते पुत्रा-
न्सविताभिरक्षतु ।

आ वाससः परिधानाद्बृहस्पतिर्विश्वे देवा अभिरक्षन्तु प-
श्चात् । स्वाहा ॥

अप्रजस्तां पौत्रमृत्युं पाप्मानमुत वाधम् ।

शीर्ष्णः स्रजमिवोन्मुच्य द्विषद्भ्यः प्रतिमुञ्चामि पापम् ।
स्वाहा ॥

देवकृतं ब्राह्मणं कल्पमानं तेन हन्मि योनिषदः पिशाचान् ।
क्रव्यादो मृत्यूनधरान्यादयामि दीर्घमायुस्तव जीवन्तु पुत्राः ।
स्वाहा ॥ इति । ७ ।

I, 19, 7. देवानां A । सोमस्यै C p. m. । यदयं D । *मघवन्न रो° D ।
*पस्थाज्जीव° D । उत्था° F । विकेश्युर D विकेश्युर C p. m. । विराजः F । *रुह D
*रुह E *रुह A । *धानाद्य° F । *न्मुच D । द्विषद्भ्यः A । कल्पमानं C p. m. ।
मृत्यूनधरान्यद° F मृत्यूनधरोन्य° C p. m. । *युः स्तव F । पुत्रास्त्वाहा D । C F
om. इति ।

इमं मे वरुण ॥ तत्त्वा यामि ॥ त्वं नो अग्ने ॥ स त्वं नो अग्ने ॥
त्वमग्ने अयासि ॥ प्रजापते ॥ इति हुत्वाश्मानमास्था-
पयति ।

आतिष्ठेममश्मानमश्मेव त्वं स्थिरा भव ।

प्रमृणीहि दुरस्यूत्सहस्व पृतनायतः ॥ इति । ८ ।

अपरेणामिं इयान्दर्भान्यूर्वापरानुदगयान्संस्तीर्य तेषु पूर्वाप-
राववतिष्ठेते । ९ । ॥ १९ ॥

प्राङ्मुखः प्रत्यङ्मुख्या हस्तं गृह्णीयात्प्रत्यङ्मुखः प्राङ्मुख्या
वा । यदि कामयेत पुंसो जनयेयमित्यङ्गुष्ठं गृह्णीयात् ।
यदि कामयेत स्त्रीरित्यङ्गुलीः । यदि कामयेतोभयं जन-
येयमित्यभीव लोमान्यङ्गुष्ठं सहाङ्गुलिभिर्गृह्णीयात् ।

सरस्वति प्रेदमिव सुभगे वाजिनीवति ।

तां त्वा विश्वस्य भूतस्य प्रजायामस्ययतः ॥

गृह्णामि ते सुप्रजास्त्वाय हस्तं मया पत्या जरदष्टिर्यथासत् ।

भगो अर्यमा सविता पुरंधिर्मह्यं त्वादुर्गार्हपत्याय देवाः ॥

इति । १ ।

I, 19, 8. See above I, 3, 6. । स्थिरो C. p. m.

I, 19, 9. दृवादः C । D om. the whole sūtra.

I, 20, 1. °त्यङ्मुखः प्रा° A । °ङ्गुलीभिः A । Read प्रेदमिव according to Bhār. I, 15; Āp. M. I, 3, 5; Baudh. I, 6 and Pār. I, 7, 2. Mān. I, 10 has प्रेदमिव । °नोवती A । Āp. M. I, 3, 5; Mān. I, 10 and Pār. I, 7, 2 प्रजायामस्ययतः, without doubt the original reading. Bhār. I, 15; Baudh. I, 6 and some MSS. of Pār. (see the critical notes), too, give प्रजायामस्ययतः । Read यथासत् with R.V. X, 85, 36; Bhār. I, 15; Baudh. I, 6; Āp. M. I, 3, 3 etc.

तामयेण दक्षिणमंसं प्रतीचीमभ्यावृत्याभिमन्त्रयते ।
 अघोरचक्षुरपतिष्ठेधि शिवा पशुभ्यः सुमनाः सुवर्चाः ।
 जीवसूर्वीरसूः स्योना शं न एधि द्विपदे शं चतुष्पदे ॥
 तां नः पूषज्जिवतमामेरयस्व यस्यां बीजं मनुष्या वपन्ति ।
 या नं ऊरु उशती विस्रयातै यस्यामुशन्तः प्रहरेम शेषम् ॥
 सोमः प्रथमो विविदे गन्धर्वो विविद उत्तरः ।
 तृतीयो अग्निष्टे पतिस्तुरीयोहं मनुष्यजाः ॥
 सोमोददाद्गन्धर्वाय गन्धर्वोऽग्नयेददात् ।
 पशूंश्च मह्यं पुत्रांश्चाग्निर्ददात्यथो त्वाम् ॥
 अमूहमस्मि सा त्वं द्यौरहं पृथिवी त्वं सामाहमृक्कं तावेहि
 संभवाव सह रेतो दधावहै पुंसे पुत्राय वेत्तवै रायस्पो-
 षाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय ॥
 इमां त्वमिन्द्र मीढुः सुपुत्रां सुभगां कुरु ।
 दशास्यां पुत्रानाधेहि पतिमेकादशं कुरु ॥ इति । २ ।
 तां यथायतनमुपवेश्याथास्या अञ्जलावाज्येनोपस्तीर्य ला-
 जान्द्विरावपति ।
 इमाँल्लजानावपामि समृद्धिकरणान्मम ।

I, 20, 2. °भ्यावृत्य all MSS. except H; see the comm. । °पतिघ्नयेधि
 A F । शं तुष्पदे C । पूषं छि° C D E F । विस्रयातै, thus, too, Āp. M. I,
 11, 6; but more correctly Baudh. I, 12 विप्रयातै, R.V. X, 85, 37 विप्रयातै;
 Ath. V. XIV, 2, 38 विप्रयाति (Bhār. I, 15 विस्रयातम्) । तृतीयोऽग्निष्टे C
 E D s. m. F । °तुष्यजः C D s. m. । °ददद्गन्ध° C s. m. F । अमूहमस्मि Bhār.
 I, 19; Āp. M. I, 3, 14 and Baudh. I, 12; while the other sūtras (Mān.
 I, 10; Pār. I, 6, 3; Āśv. I, 7, 6; Śaikh. I, 13, 4) and the Ath. V.
 XIV, 2, 71 give अमोहम् । दशांस्यां F.

I, 20, 3. इमां ला° C D F इमान् ला° E.

तुभ्यं च संवननं तर्दायरनुमन्यतामयम् ॥ इति । ३ ।
अभिघार्य ।

इयं नार्युपव्रूतेयौ लाजानावपन्ती ।
दीर्घायुरस्तु मे पतिरेधन्तां ज्ञातयो मम । स्वाहा ॥
इति तस्या अञ्जलिना जुहोति । ४ ।

उदायुषा ॥ इत्युत्थाप्य ।

विश्वा उत त्वया वयं धारा उदन्या इव । अतिगाहेमहि द्विषः ॥
इति प्रदक्षिणमग्निं परिक्रम्य तथैव लाजानावपति । ५ ।

द्वितीयं परिक्रम्य तथैव लाजानावपति । ६ ।

तृतीयं परिक्रम्य सौविष्टकृती जुहोति । ७ ।

अत्रैके जयाभ्यातानान्नाष्टभृत इत्युपजुहति यथा पुरस्तात् । ८ ।

तामपरेणमग्निं प्राचीमुदीची वा विष्णुक्रमान्क्रामयति । ९ ।

अथैनानां संशास्ति । दक्षिणेन प्रक्रम्य सव्येनानुप्रक्राम मा
सव्येन दक्षिणमर्तिक्रामीः ॥ इति । १० । ॥ २० ॥

एकमिषे विष्णुस्त्वान्वेत् । द्वे ऊर्जे विष्णुस्त्वान्वेत् । त्रीणि
व्रताय विष्णुस्त्वान्वेत् । चत्वारि मायोभवाय विष्णु-
स्त्वान्वेत् । पञ्च पशुभ्यो विष्णुस्त्वान्वेत् । षड्रायस्पोषाय

I, 20, 3. उभ्यं च E । °तामियम् C s. m. F.

I, 20, 4. °वपती F.

I, 20, 5. G adds ताम् before उदा°. T. S. 1, 2, 8. । लाजानावपि E.

I, 20, 8. See above I, 3, 8.

I, 20, 9. °क्रामयति E.

I, 20, 10. All MSS. अतिक्रामीः, but no note in the comm.

विष्णुस्त्वान्वेतु । सप्त सप्तभ्यो होत्राभ्या विष्णुस्त्वान्वेतु ॥
इति । १ ।

सप्तमं पदमवस्थाप्य जपति । सखायौ सप्तपदावभूव सख्यं ते
गमेयं सख्यात्ते मा योषं सख्यान्मे मा योष्टाः ॥ इति । २ ।
अथास्या दक्षिणेन पादेन दक्षिणं पादमवक्रम्य दक्षिणेन
हस्तेन दक्षिणमंसमुपर्युपर्यन्ववमृश्य हृदयदेशमभिमृ-
शति यथा पुरस्तात् । ३ ।

प्राणानां यन्थिरसि स मा विस्रसः ॥ इति नाभिदेशम् । ४ ।
तामपरेणाग्निं प्राचीमुपवेश्य पुरस्तात्प्रत्यङ् तिष्ठन्नङ्घ्रिः प्रो-
क्षति । आपो हि ष्ठा मयोभुवः ॥ इति तिसृभिः । हि-
राण्यवर्णाः शुचयः पावकाः ॥ इति चतसृभिः । पवमानः
सुवर्जनः ॥ इति चैतेनानुवाकेन । ५ ।

अत्र बीजान्यधिश्रयन्ति । ६ । ॥ २१ ॥

षष्ठः पटलः

तां ततः प्रवाहयन्ति प्र वा हारयन्ति । १ ।
समोषैतर्माग्निमनुहर्हन्ति । २ ।
नित्यो धार्यः । ३ ।

* I, 21, 1. E. om. इति ।

I, 21, 2. E om. सप्तमं पदमवस्थाप्य जपति । °पदाभूव C °पदावभूव D.

I, 21, 3. अथास्य C D E । See above I, 5, 11.

I, 21, 4. प्राणदेशं उक्तार्थं प्राणानां D.

I, 21, 5. D ins. तस्याः before पुरस्ता° । °प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठ° D । See above I, 10, 2.

I, 22, 2. सोमोष्ये° F । E om. अग्निम् ।

अनुगतो मन्थ्यः श्रीचियागाराद्वाहार्यः । ४ ।

उपवासश्चानुगते भार्यायाः पत्युर्वा । ५ ।

आगारं प्राप्याथैनां संशस्ति । दक्षिणं पादमयेतिहर देहलिं
माधिष्ठाः ॥ इति । ६ ।

पूर्वार्धे शालायां न्युषोपसमादधाति । ७ ।

अपरेणामिं लोहितमानडुहं चर्मं प्राचीनयीवमुत्तरलोमास्तृ-
णाति । ८ ।

तस्मिन्नाङ्मुखाबुदङ्मुखौ वोपविशतः । पश्चात्पतिं भार्योप-
विशति ।

इह गावो निषीदन्विहाश्वा इह पूरुषाः ।

इहो सहस्रदक्षिणोपि पूषा निषीदतु ॥ इति । ९ ।

वाचंनियमावासाते आ नक्षत्राणामुदयात् । १० ।

उदितेषु नक्षत्रेषु प्राचीमुदीची वा दिशमुपनिष्क्रम्य । देवीः
षडुर्वीः ॥ इति दिश उपतिष्ठते । ११ ।

मा हासहि प्रजया ॥ इति नक्षत्राणि । १२ ।

मा रधाम द्विषते सोम राजन् ॥ इति चन्द्रमसम् । १३ ।

सप्तर्षयः प्रथमां कृत्तिकानामरुन्धती ये ध्रुवतां ह निन्युः ।

षट्कृत्तिकामुख्ययोगं वहन्तीयमस्माकं भाजत्वष्टमी ॥

I, 22, 4. °द्वाहार्यापवा° E C.

I, 22, 6. °थैनां शास्ति D.

I, 22, 9. नपौद° A निषिचंत्वि° E.

I, 22, 10. वाचंयमा° C p. m.

I, 22, 11. दिशमुप° E F. This mantra and the next two are found
T. S. 4, 7, 14, 2.

I, 22, 14. सप्त ऋषयः D. C p. m. om. ये । नन्युः F । भा ऽजत्व° C ।
°त्वष्टमिति F.

इति सप्रर्षीनुपस्थाय ध्रुवमुपतिष्ठते ।

ध्रुवक्षितिर्ध्रुवयोनिर्ध्रुवमसि ध्रुवत स्थितम् ।

त्वं नक्षत्राणां मेथ्यसि स मा पाहि पृतन्यतः ॥

नमो ब्रह्मणे ध्रुवायाच्युतायास्तु नमो ब्रह्मणः पुत्राय प्रजा-
पतये नमो ब्रह्मणः पुत्रेभ्यो देवेभ्यस्तयस्त्रिंशेभ्यो नमो
ब्रह्मणः पुत्रपौत्रेभ्योज्जिरोभ्यः ॥

यस्त्वा ध्रुवमच्युतं सपुत्रं सपौत्रं ब्रह्म वेद ध्रुवा अस्मिन्पुत्राः
पौत्रा भवन्ति । प्रेषान्तेवासिनो वसनं कम्बलानि कंसं
हिरण्यं स्त्रियो राजानोन्नमभयमायुः कीर्तिर्वर्चो यशो
बलं ब्रह्मवर्चसमन्नाद्यमित्येतानि मयि सर्वाणि ध्रुवा-
ण्यच्युतानि सन्तु । १४ । ॥ २२ ॥

ध्रुवं त्वा ब्रह्म वेद ध्रुवोहमस्मिँल्लोकेस्मिँश्च जनपदे भूयासम् ॥
अच्युतं त्वा ब्रह्म वेद माहमस्माल्लोकादस्माच्च जनपदाच्चोषि
द्विषन्मे भ्रातृव्योस्माल्लोकादस्माच्च जनपदाच्चवताम् ।
अचेष्टं त्वा ब्रह्म वेद माहमस्माल्लोकादस्माच्च जनपदाच्चेष्टिषि
द्विषन्मे भ्रातृव्योस्माल्लोकादस्माच्च जनपदाच्चेष्टताम् ।
अव्यथमानं त्वा ब्रह्म वेद माहमस्माल्लोकादस्माच्च जनपदा-
द्यधिषि द्विषन्मे भ्रातृव्योस्माल्लोकादस्माच्च जनपदाद्य-
थताम् ॥

I, 22, 14. ध्रुवमुपतिष्ठते is cancelled in D. °क्षितिध्रु° D. °वमसि स्थितं
E ध्रुव स्थितं C p. m. । देवेभ्यः स्त्र° CE । ब्रह्मपुत्र° C p. m. । सपुत्रं DE
F । ध्रुवास्मि° CD । भवति D । वसनक° D । कीर्तिर्वर्चो CF । D om. २२.

I, 23, 1. °सस्मिँल्लोके° C D E F । °पदाच्चोषीर्द्वि° E । भाव्यो° E । °पदा-
च्चेष्टिषि D । °पदाच्चोष्टताम् D.

नभ्यं त्वा सर्वस्य वेद नभ्यमहमस्य जनपदस्य भूयासम् ।
 मध्यं त्वा सर्वस्य वेद मध्यमहमस्य जनपदस्य भूयासम् ।
 तन्तिं त्वा सर्वस्य वेद तन्तिरहमस्य जनपदस्य भूयासम् ।
 मेथीं त्वा सर्वस्य वेद मेथ्यहमस्य जनपदस्य भूयासम् ।
 नाभिं त्वा सर्वस्य वेद नाभिरहमस्य जनपदस्य भूयासम् ॥
 यथा नाभिः प्राणानां विषूवानेवमहं विषूवान् । एकशतं
 तं पाप्मानमृच्छतु योस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मो भूयांसि
 मामेकशतात्पुण्यान्यागच्छन्तु ॥ इति । १ ।

अत्र मनोज्ञेन संभाषागारं प्राप्याथैनामाग्नेयेन स्थालीपाकेन
 याजयति । २ ।

पत्न्यवहन्ति । ३ ।

अपयित्वाभिघार्योद्वास्याग्नये हुत्वाग्नये स्विष्टकृते जुहोति । ४ ।

तेन ब्राह्मणं विद्यावन्तं परिवेवेष्टि । ५ ।

योस्यापचितो भवति तस्मा ऋषभं ददाति । ६ ।

नित्यमत ऊर्ध्वं पर्वस्वाग्नेयेन स्थालीपाकेन यजते । ७ ।

नित्यं सायं प्रातर्ब्रीहिभिर्यवैर्वा हस्तेनैते आहुती जुहोति ।

अग्नये स्वाहा ॥ प्रजापतये स्वाहा ॥ इति । ८ ।

सौरीं पूर्वां प्रातरेके समामनन्ति । ९ ।

चिराच्चमक्षारालवणाशिनावधःशायिनावलंकुर्वाणौ ब्रह्म-
 चारिणौ वसतः । १० ।

I, 23, 1. नभ्यहमस्य D । मध्यहमस्य D । तन्तिरम° F । मेथ्यमहम° F मेधि-
 रहमस्य E । E om. तं before पाप्मान° । °शतपुण्या° D p. m.

I, 23, 2. मनोज्ञेय F.

I, 23, 4. D has अपयित्वा in the margin.

I, 23, 8. प्रातर्ब्री° D । °हुतर्जुहोति E । D om. अग्नये° °इति ।

चतुर्थ्यामपररात्रेभिमुपसमाधाय प्रायश्चित्तिपर्यन्तं कृत्वा
नव प्रायश्चित्तीर्जुहोति । ११ । ॥ २३ ॥

अग्ने प्रायश्चित्ते त्वं प्रायश्चित्तिरसि ब्राह्मणस्त्वा नाथकाम
उपधावामि यास्यै घोरा तनूस्तामितो नाशय स्वाहा ॥
वायो प्रायश्चित्ते त्वं प्रायश्चित्तिरसि ब्राह्मणस्त्वा नाथकाम
उपधावामि यास्यै निन्दिता तनूस्तामितो नाशय
स्वाहा ॥

आदित्य प्रायश्चित्ते त्वं प्रायश्चित्तिरसि ब्राह्मणस्त्वा नाथकाम
उपधावामि यास्यै पतिघ्नी तनूस्तामितो नाशय स्वाहा ॥
आदित्य प्रायश्चित्ते वायो प्रायश्चित्तेमे प्रायश्चित्तेमे प्रायश्चित्ते
वायो प्रायश्चित्त आदित्य प्रायश्चित्ते ॥ इति । १ ।

हुत्वायास्यै मूर्ध्नि संस्वावं जुहोति । भूर्भगं त्वयि जुहोमि स्वाहा ॥
भुवो यशस्त्वयि जुहोमि स्वाहा ॥ सुवः श्रियं त्वयि जुहो-
मि स्वाहा ॥ भूर्भुवः सुवस्त्वयि त्वयि जुहोमि स्वाहा ॥
इति । २ ।

अत्रैवोदपात्रं निधाय प्रदक्षिणमग्निं परिक्रम्यापरेणाग्निं
प्राचीमुदीचीं वा संवेश्यायास्यै योनिमभिमृशति ।

अभि त्वा पञ्चशाखेन शिवेनाविद्विषावता ।

साहस्रेण यशस्विना हस्तेनाभिमृशामसि सुप्रजास्त्वाय ॥
इति । ३ ।

I, 24, 1. E om. ब्राह्मण° °धावामि in the second and third mantra. I
F om. वायो प्रायश्चित्ते coming after आदित्य प्रायश्चित्ते ।

I, 24, 2. सुवस्त्वयि A सुवः स्त्वयि C F.

I, 24, 3. अभिष्ट्वा D F । हस्तेन विद्विषावता Bhār. I, 19. शिवेनाविद्वि-
all MSS. except H. । सहस्रेण C D E and Bhār. I, 19.

अथैनामुपयच्छते ।

सं नाम्नः सं हृदयानि सं नाभिः सं त्वचः ।

सं त्वा कामस्य योक्तेण युञ्जान्यविमोचनाय ॥ इति । ४ ।

अथैनां परिष्वजते ।

मामनुव्रता भव सहचर्या मया भव ।

या ते पतिघ्नी तनूर्जारघ्नी त्वेतां करोमि ।

शिवा त्वं मह्यमेधि सूरपविर्जारेभ्यः ॥ इति । ५ ।

अथास्यै मुखेन मुखमीप्सते ।

मधु हे मध्विदं मधु जिह्वा मे मधुवादिनी ।

मुखे मे सारघं मधु दत्सु संवननं कृतम् ॥

चाक्रवाकं संवननं यन्नदीभ्य उदाहृतम् ।

यद्युक्तो देवगन्धर्वस्तेन संवनिनौ स्वके ॥ इति । ६ ।

त्रिरात्रं मलवद्वाससा ब्राह्मणव्याख्यातानि व्रतानि चरति । ७ ।

चतुर्थ्यां स्नातां प्रयतवस्त्रामलंकृतां ब्राह्मणसंभाषामाचम्यो-
पहृत्यते । ८ । ॥ २४ ॥

विष्णुर्योनिं कल्पयतु त्वष्टा रूपाणि पिंशतु ।

आसिञ्चतु प्रजापतिर्धाता गर्भं दधातु ते ॥

I, 24, 4. Read with Baudh. Gri. Paribh. 2 सं नो मनः° °सं तनुत्वचः
and correct नाभिं ।

I, 24, 5. सहचर्या all MSS.

I, 24, 6. Instead of मध्विदं मधु Bhār. I, 16 and Baudh. I, 6 give
मध्वगाहे । संवननौ F । Instead of स्वके read स्वहे for स्वः (Baudh. I, 6).

I, 24, 7. त्रिरात्रमल° A । द्वासा E C s. m. । D has only the pratika
of this sūtra.

गर्भं धेहि सिनीवालि गर्भं धेहि सरस्वति ।
 गर्भं ते अश्विनावुभावाधत्तां पुष्करस्रजौ ॥
 हिरण्ययी अरणी यं निर्मन्यतो अश्विना ।
 तं ते गर्भं हवामहे दशमास्याय सूतवै ॥
 यथाग्निगर्भा पृथिवी द्यौर्यथेन्द्रेण गर्भिणी ।
 वायुर्यथा दिशां गर्भं एवं गर्भं दधामि ते ॥
 यस्य योनिं प्रति रेतो गृहाण पुमान्युचो जायतां गर्भो अन्तः ।
 तं माता दश मासो विभर्तु स जायतां वीरतमः स्वानाम् ॥
 आ ते गर्भो योनिमेतु पुमान्वाण इवेषुधिम् ।
 आ वीरो अत्र जायतां पुत्रस्ते दशमास्यः ॥
 करोमि ते प्राजापत्यमा गर्भो योनिमेतु ते ।
 अनूनः पूर्णो जायतामनन्धोश्चोणोपिशाचधीरः ॥
 यानि प्रभूणि वीर्याण्यृषभा जनयन्तु नः ।
 तैस्त्वं गर्भिणी भव स जायतां वीरतमः स्वानाम् ॥
 यो वशायां गर्भो यश्च वेहतीन्द्रस्तं निदधे वनस्पतौ ।
 तेन त्वं गर्भिणी भव सा प्रसूर्धेनुगा भव ॥
 सं नाम्नः ॥ चाक्रवाकम् ॥ इति च । १ ।
 भूः प्रजापतिनात्यृषभेण स्कन्दयामि वीरं धत्स्वासौ ।
 भुवः प्रजापतिनात्यृषभेण स्कन्दयामि वीरं धत्स्वासौ ।

I, 25, 1. सिनीवालि C p. m. । सरस्व D । अरणि D । यथाग्निर्ग C
 p. m. । यस्य Śāṅkh. I, 19, 6; read व्यस्य with Āp. M. I, 13, 8. । विभर्ति
 C F p. m. । पुमान्वाण F । यामि C । Read with Śāṅkh. I, 19, 6 and
 Ath. V. III, 23, 4 जनयन्ति for जनयन्तु । °द्रस्त्वं नि C p. m. °द्रः स्तत्रि F ।
 Read °धेनुका according to Śāṅkh. I, 19, 6 and Ath. V. III, 23, 4. । See
 I. 24, 4 and 6.

सुवः प्रजापतिनात्यृषभेण स्कन्दयामि वीरं धन्वसासौ ॥
इति वीरं हैव जनयति । २ ।

सर्वाण्युपगमनानि मन्त्रवन्ति भवन्तीत्याचैयः । ३ ।
यच्चादौ यच्चर्ताविति बादरायणः । ४ । ॥ २५ ॥

[पाणिग्रहणादिरग्निस्तमौपासनमित्याचक्षते । १ ।

तस्मिन्गृह्याणि कर्माणि क्रियन्ते । २ ।

तस्यौपासनेनाहिताग्नित्वं तथा पार्वणेन चरुणा दर्शपूर्ण-
मासयाजित्वं चेति । ३ ।

द्वादशाहं विच्छिन्नः पुनराधेयः । ४ ।

प्रतिसंख्याय वा सर्वान्होमाञ्जुहुयात् । ५ ।

परिश्रित उद्धतेवोक्षिते सिकतोपोप्ते । ६ ।

उदुस्वरशाखाभिः प्रक्षशाखाभिर्वा प्रच्छाद्य यथालाभं तूष्णीं
संभारान्संभृत्य याज्ञिकात्काष्ठादग्निं मथित्वा लौकिकं
वाहृत्य सते कृत्वा प्रज्वलयित्वाभ्यादधाति । ७ ।

भूर्भुवः सुवरों प्रतिष्ठ ॥ इति । ८ ।

अथैनमग्निमुपसमाधाय व्याहृतिपर्यन्तं कृत्वा द्वे मिन्दाहुती
जुहोति । यन्म आत्मनो मिन्दाभूत् ॥ पुनरग्निश्चक्षुर-
दात् ॥ इति । ९ ।

I, 25, 2. हैवं A D.

I, 25, 3. °त्यात्रयः E.

I, 26, 3. °ग्नित्वं यथा E । चरुणा A.

I, 26, 5. °न्होमान्जु° C °न्होमां जु° D E.

I, 26, 6. परिश्रि° E । °वोद्धते D । °कतेपोप्ते E.

I, 26, 7. °स्वरशाखा° A । तूष्णीं A । सते कृत्वा all MSS. । प्रज्वलयि-

E F । °भ्यादधाति D.

I, 26, 9. T. S. 3, 2, 5, 4.

तिसस्तनुमतीर्जुहोति । तन्तुं तन्वन् ॥ उद्धुध्यस्वाग्ने ॥ त्रय-
स्त्रिंशत्तन्तवः ॥ इति । १० ।

चतस्रोभ्यावर्तिनीर्जुहोति । अग्नेभ्यावर्तिन् ॥ अग्ने अङ्गिरः ॥
पुनरूर्जा ॥ सह रय्या ॥ इति । ११ ।

एकैकशो व्याहृतीः समस्ताश्च । १२ ।

हुत्वा ।

अयाश्चाग्नेस्यनभिश्चस्तीश्च सत्यमित्त्वमया असि ।

अयसा मनसा धृतोयसा हव्यमूहिषेया नो धेहि भेषजम् ।

स्वाहा ॥ इत्येतां मनस्वतीम् । १३ ।

प्राजापत्यां सप्तवतीं च हुत्वा दशहोतारं मनसानुदुत्य सयहं

हुत्वा ॥ इमं मे वरुण ॥ तत्त्वा यामि ॥ त्वं नो अग्ने ॥

स त्वं नो अग्ने ॥ त्वमग्ने अयासि ॥ प्रजापते ॥ यदस्य

कर्मणोत्यरीरिचम् ॥ इति च । अत्रैके जयाभ्याताना-

नाष्टभृत इत्युपजुहति यथा पुरुस्तात् । १४ ।

ब्राह्मणानन्नेन परिविष्य पुण्याहं स्वस्त्ययनमृद्धिमिति वाच-

यित्वा प्रसिद्धमाग्नेयेन स्थालीपाकेन यजते । १५ ।

अत्र गुरवे वरं ददाति वाससी धेनुमनङ्गाहं वा । १६ ।

यदि प्रयायाद्याख्यातमात्मन्तरण्योर्वा समारोपणम् । १७ ।

समिधि वा समारोपयेत् । १८ ।

I, 26, 10. T. S. 3, 4, 2, 2. 4, 7, 13, 5. 1, 5, 10, 4.

I, 26, 11. 'भ्यावर्तिनी' E 'र्तिनी' जु° D । T. S. 4, 2, 1, 2; 3.

I, 26, 13. 'श्चान्नेः' स्य° D.

I, 26, 14. A om. स त्वं नो अग्ने । प्रजापतेर्यद° D । चात्रैके A । See above I, 3, 8.

I, 26, 17. प्रयाद्या° D प्रयायाद्याख्यत्मन्तरण्योर्वा समारोपणे २ स° E.

अरणी कल्पेन खादिरः पालाश औदुम्बर आश्वत्थश्च । १९ ।
 अत्रैकतरस्मिन्यत्रावस्येत्तस्मिञ्छ्रोत्रियागारादग्निमाहृत्याजु-
 हानः । उद्धृध्यस्व ॥ इति द्वाभ्यां यस्यां समारूढस्ता-
 मादधाति । २० ।

व्याख्यातो होमकल्पः । २१ ।

यदि पार्वणो विच्छिद्येत तस्मिन्याधिकृतेन याजयेत् । यदि द्वौ
 वैश्वानरपाथिकृतौ । यदि बहून्पुनराधेयः । यदि नाशे वि-
 नाशे वान्यैरग्निभिरग्नौ संसृष्टे वा पुनराधेयः । २२ । ॥ २६ ॥]

सप्तमः पटलः

शालां कारयिष्यन्नुदगयन आपूर्यमाणपक्षे रोहिण्यां त्रिषु
 चोत्तरेष्वग्निमुपसमाधाय व्याहृतिपर्यन्तं कृत्वा जुहोति ।
 इमं मे वरुण ॥ तत्त्वा यामि ॥ त्वं नो अग्ने ॥ स त्वं नो
 अग्ने ॥ त्वमग्ने अयासि ॥ प्रजापते ॥ यदस्य कर्मणोत्परी-
 रिचम् ॥ इति च । अत्रैके जयाभ्यातानान्नाष्टभृत इत्यु-
 पजुहति यथा पुरस्तात् । ब्राह्मणानन्वेन परिविध्य
 पुण्याहं स्वस्त्ययनमृद्धिमिति वाचयित्वाहतं वासः

I, 26, 19. Probably अरणिः m. to be read. । खादिरौ पालाशयोदुम्बर्या-
 श्वत्थौ वा A । C om. च ।

I, 26, 20. C E om. अत्र । °स्मिञ्छ्रो C D E F । T. S. 4, 7, 13, 5.

I, 26, 22. Instead of the acc. बहून् the nom. बहवः is required. ।
 The last यदि disturbs the construction and is superfluous. । वा अन्यैर-
 C E वान्यैर्वेदग्निभिः A । °भिरग्नयः सं D । The chapter on which no comm.
 is given and which is wanting in B and G is no doubt spurious. The
 colophon of Praśna I, however, includes it, and the number of the
 chapters is stated to be 29.

I, 27, 1. अयासि F । See above I, 3, 8.

परिधायाप उपस्पृश्य । देवस्य त्वा ॥ इत्यभिमादाय ।
परिलिखितम् ॥ इति त्रिः प्रदक्षिणं परिलिख्य यथार्थ-
मवटान्खात्वाभ्यन्तरं पांसून्करोति । १ ।

इहैव ध्रुवां निमिनोमि शालां क्षेमे तिष्ठति घृतमुक्षमाणा ।
तां त्वा शाले सुवीराः सर्ववीरा अरिष्टवीरा अनुसंचरेम ॥
इति दक्षिणां द्वारस्थूणामुच्छ्रयति । २ ।

इहैव ध्रुवा प्रतितिष्ठ शाले अश्ववती गोमती सूनृतावती ।
ऊर्जस्वती पयसा पिन्वमानोच्छ्रयस्व महते सौभगाय ॥
इत्युत्तराम् । ३ ।

आ त्वा कुमारस्तरुण आ वत्सो जगता सह ।
आ त्वा हिरण्मयः कुम्भ आ दध्नः कलशैरयन्निव ॥
इति संमितावभिमृशति । ४ ।

एवमेव स्थूणाराजावुच्छ्रयति । ५ ।
एवमभिमृशति । ६ ।

ऋतेन स्थूणावधिरोह वंशोर्ध्वो विराजन्नपसेध शचून् ।
अथास्मभ्यं सहवीरां रयिं दाः ॥ इति पृष्ठवंशमारोपयते । ७ ।

I, 27, 1. T. S. 6, 2, 10, 1. । यथार्थावटा° D.

I, 27, 2. निमिनोमि C । तिष्ठ F । °सुक्षमाणाः D । सर्ववीरा D in the margin. । °चराम A । द्वास्थूणा° F.

I, 27, 3. प्रतितिष्ठ F । ऊर्ज° C F.

I, 27, 4. जगता सह Bhār. II, 3 and Ath. V. III, 12, 7. Mān. II, 11 gives जगता सह, while Pār. III, 4, 4 has जगदेः सह. In Āśv. II, 8, 16 and Āp. M. II, 15, 4 we find जायतां सह । औदनः कलशैरयन्निव F. Read with Āp. and Bhār. कलशैरयन्, as a nom. pl. is required. The other parallel passages have all कलशैः, owing to a bad pronunciation.

I, 27, 6. अवम° F.

I, 27, 7. स्थूणावधि° D । वंशोर्ध्वा D । °वंश आरो° D । पृष्ठं समारोहयते F.

मा नः सपत्नः शरणः स्योना देवो देवेभिर्विमितास्यग्रे ।
 तृणं वसानाः सुमना असि त्वं शं न एधि द्विपदे शं चतुष्पदे ॥
 इति छन्नामभिमृशति । ८ ।
 ततो नूराधैर्वास्तुशमनम् । ९ ।
 निशायामन्तरागारेयमुपसमाधाय व्याहृतिपर्यन्तं कृत्वा जु-
 होति । १० । ॥ २७ ॥

वास्तोष्पते ॥ वास्तोष्पते ॥ इति द्वे ।
 वास्तोष्पते प्रतरणो न एधि गयस्फानो गोभिरश्वेभिरिन्द्रो ।
 अजरासस्ते सख्ये स्याम पितेव पुत्रान्प्रति नो जुषस्व । स्वाहा ॥
 अपैतु मृत्युरमृतं न आगन्वैवस्वतो नो अभयं कृणोतु ।
 पर्णे वनस्पतेरिवाभि नः शीयतां रयिः सचतां नः शची-
 पतिः । स्वाहा ॥
 परं मृत्यो अनुपरेहि पन्थां यस्ते स्व इतरो देवयानात् ।
 वास्तोष्पते शृण्वते ते ब्रवीमि मा नः प्रजां रीरिषो मोत
 वीरान् । स्वाहा ॥
 इदमू नु श्रेयो वसानमागन्म यन्नोजिह्वनजिदश्वजिह्वत् ।
 पर्णे वनस्पतेरिवाभि नः शीयतां रयिः सचतां नः शची-
 पतिः । स्वाहा ॥

I. 27, 8. सपत्नशरणस्योना D । शरणा Bhār. II, 3. । °मितास्ये F । Ath. V. III, 12, 5 मानस्य पत्नि शरणा स्योना देवो देवेभिर्विमितास्यग्रे is more correct. । Read with Bhār. and Ath. V. I. c. वसाना । D om. the second शं । छन्नावभि C D E छिन्नवभिः F. See the comm.

I. 27, 9. °राधैर्वा F °राधेयैर्वा D.

I. 28, 1. T. S. 3, 4, 10, 1. । गयस्फानो D F । °रिन्द्रो E । D om. स्वाहा । कृणोतु F । शत्वोपतिः F । F om. स्वाहा । इदमूनुः C D E.

इमं मे वरुण ॥ तत्त्वा यामि ॥ त्वं नो अग्ने ॥ स त्वं नो अग्ने ॥
 त्वमग्ने अयासि ॥ प्रजापते ॥ यदस्य कर्मणोत्यरीरिचम् ॥
 इति च । अत्रैके जयाभ्यातानान्नाष्टभृत इत्युपजुहति
 यथा पुरस्तात् । ब्राह्मणानन्वेन परिविध्य पुण्याहं स्व-
 स्त्ययनमृद्धिमिति वाचयित्वा । १ ।
 एवं विहितं संवत्सरे संवत्सरे वास्तुशमनम् । २ ।
 ऋतावृतावित्येके । ३ । ॥ २८ ॥

गृहा मा बिभीत मा वेपिद्वमूर्जे बिभ्रत एमसि ।
 ऊर्जे बिभ्रद्वसुवनिः सुमेधा गृहानेमि मनसा मोदमानः ॥
 येषामध्येति प्रवसन्नेति सौमनसो बहुः ।
 गृहानुपह्रयामहे ते नो जानन्तु जानतः ॥
 उपहूता इह गाव उपहूता अजावयः ।
 अथो अन्नस्य कीलाल उपहूतो गृहेषु नः ॥
 उपहूता भूरिस्खाः सखायः स्वादुसंमुदः ।
 अरिष्टाः सर्वपूरुषा गृहा नः सन्तु सर्वदा ॥
 ऊर्जस्वन्तः पयस्वन्त इरावन्तो हसामुदः ।
 अनश्या अतृषा गृहा मासद्विभीतन ॥
 इति गृहानभ्येति । १ ।

I, 28, 1. See above I, 3, 8.

I, 29, 1. *वेपोद्वमूर्जे D E C p. m. and Bhār. I, 26 । अभ्येति C E F ।
 According to Bhār. l. c.; Śāṅkh. III, 7, 2 and Ath. V. VII, 60, 3 we ought
 to read प्रवसन्त्येषु सौमनसो बहुः । सौमनसो E C p. m. । ते ते नो E । अन्नकीलाल
 उपहूता E । आनस्या F. Perhaps अननाश्या अतृषा स्त to be read; compare
 Ath. V. VII, 60, 4.

क्षेमाय वः शान्त्यै प्रपद्ये शिवं शग्मं शं योः शं योः ॥

इति प्रविशति न तदहरागतः कलहं करोति ।

गृहानहं सुमनसः प्रपद्ये अवीरघ्नो वीरतमः सुशेवान् ।

इरां वहन्तः सुमनस्यमानास्तेष्वहं सुमनाः संविशामि ॥

इति संविशति ।

विश्वा उत त्वया वयं धारा उदत्या इव । अतिगाहेमहि द्विषः ॥

इति भार्यां समीक्षते समीक्षते । २ । ॥ २९ ॥

अष्टमः पटलः

प्रथमः प्रश्नः समाप्तः ॥

अथातः सीमन्तोन्नयनम् । १ ।

प्रथमगर्भायाश्चतुर्थे मास्यापूर्यमाणपक्षे पुण्ये नक्षत्रेणिमु-

पसमाधाय व्याहृतिपर्यन्तं कृत्वा । धाता ददातु नो र-

यिम् ॥ इति चतस्रो धात्रीर्जुहोति । २ ।

इमं मे वरुण ॥ तत्त्वा यामि ॥ त्वं नो अग्ने ॥ स त्वं नो अग्ने ॥

त्वमग्ने अयासि ॥ प्रजापते ॥ यदस्य कर्मणोत्यरीरिचम् ॥

इति च ॥ अत्रैके जयाभ्यातानान्नाष्टभृत इत्युपजुहति

यथा पुरस्तात् । ब्राह्मणानन्नेन परिविध्य पुण्याहं स्व-

I, 29, 2. क्षेमावयः शान्त्यै प्रपद्यते F । शग्मः D । यो शं F । प्रपद्येर्वोः D F

C p. m.

II, 1, 2. T. S. 3, 3, 11, 2; 3.

II, 1, 3. See above I, 3, 8.

स्त्ययनमृद्धिमिति वाचयित्वा स्नातां प्रयतवस्त्रामलं-
 कृतां ब्राह्मणसंभाषामपरेणामिं मण्डलागारे प्राचीमु-
 पवेश्य चेत्या शलल्या शलालुयस्समुपसंगृह्य पुरस्ता-
 त्रत्यङ् तिष्ठन्त्याहूतीभिः । राकामहम् ॥ यास्ते राके ॥
 इति द्वाभ्यामूर्ध्वं सीमन्तमुन्नीयाभिमन्त्रयते ।
 सोम एव नो राजेत्याहुर्ब्राह्मणीः प्रजाः । विवृत्तचक्रा आ-
 सीनास्तीरे तुभ्यं गङ्गे ॥
 विश्वा उत त्वया वयं धारा उदन्या इव । अतिगाहेमहि
 द्विषः ॥ इति । ३ । ॥ १ ॥

अथातः पुंसवनम् । १ ।

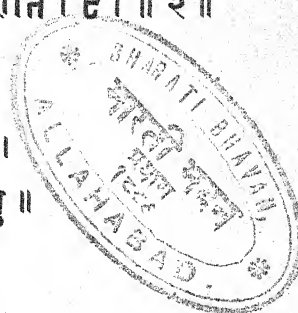
तृतीये मास्यापूर्यमाणपक्षे पुण्ये नक्षत्रेणिमुपसमाधाय
 व्याहृतिपर्यन्तं कृत्वा । धाता ददातु नो रयिम् ॥ इति
 चतस्रो धात्रीर्जुहोति ॥ इमं मे वरुण ॥ तत्त्वा यामि ॥
 त्वं नो अग्ने ॥ स त्वं नो अग्ने ॥ त्वमग्ने अयासि ॥ प्रजा-
 पते ॥ यदस्य कर्मणोत्यरीरिचम् ॥ इति च । अत्रैके
 जयाभ्यातानान्नाष्ट्रभृत इत्युपजुहति यथा पुरस्तात् ।
 ब्राह्मणानन्वेन परिविथ्य पुण्याहं स्वस्त्ययनमृद्धिमिति
 वाचयित्वा स्नातां प्रयतवस्त्रामलंकृतां ब्राह्मणसंभाषा-
 मपरेणामिं मण्डलागारे प्राचीमुपवेश्य । वृषासि ॥
 इति तस्या दक्षिणे पाणौ यवमादधाति । २ ।

II, 1, 3. मण्डला° F । °मुपवेश्य E । °गप्सुमु° F °द्वप्स° D । °न्याहृतिभिः
 C D F । T. S. 3, 3, 11, 5. । °ब्राह्मणी° D । °तत्तत्र D । Bhār. I, 20;
 Baudh. I, 15 and Āp. M. II, 11, 12 तरेणानो तव ।

II, 2, 2. T. S. 3, 3, 11, 2; 3 । See above I, 3, 8.

आराडौ स्थः ॥ इत्यभितो यवं सर्षपौ धान्यमाषौ वा । ३ ।
 श्वावृत्तत् ॥ इति दधिद्रुप्तम् । तदेनां प्राशयति । ४ ।
 आचान्ताया उदरमभिमृशति । अभिष्ट्वाहं दशभिरभिमृशामि
 दशमास्याय सूतवै ॥ इति । ५ ।
 न्ययोधशृङ्गं वा घृतेन कोशकारी वा प्रैयङ्गवेण संयावेन
 यूपशकलं वोत्तरपूर्वस्याभिष्टेरणिं वा निर्मन्थ्य मूरुमू-
 लोपधानायै दक्षिणे नासिकाछिद्रे प्रणयेत् । ६ ।
 यदि गर्भः स्रवेदार्रेणास्याः पाणिना चिह्र्ध्वं नाभेरुन्मार्ष्टि ।
 पराञ्चं त्वा नार्वाञ्चं त्वष्टा बध्नातु बन्धने ।
 स ऋतूनुपवेश्य दश मासो अवीरहा ॥ इति । ७ ।
 विजननकाले क्षिप्रप्रसवनम् । शिरस्त उदकुम्भं निधाय
 पक्षस्तूर्यन्तीमथास्या उदरमभिमृशति । ८ । ॥ २ ॥

यथैव वायुः पवते यथा समुद्र एजति ।
 एवं ते गर्भ एजतु सह जरायुणावसर्पतु ॥
 इत्यवाङ्मवमार्ष्टि । ९ ।

- II, 2, 4. श्वावृत्त इति F s. m. Perhaps श्वावृत्तत् to be read.
 II, 2, 5. अभिष्ट्वा D F s. m. Āp. M. II, 11, 14; too, has अभिष्ट्वा ।
 II, 2, 6. प्रयंग° C E प्रयंग° F । वोत्तर° D F p. m. । °स्याभिष्टेरणे वा C
 s. m. °स्याभितिष्टेर° C p. m. °स्याभितिष्टेरणिं निर्म° E °स्याष्टेरणिं F p. m. ।
 मूरु° E F मूरु° D । सुलो° C D सुरो° F.
 II, 2, 7. बन्धनैः, given by Bhār. I, 21, seems to be more correct.
 II, 2, 8. क्षिप्रं संवनं F.
 II, 3, 1. सह, which Āp. M. II, 11, 15 सह जरायुणा निष्क्रम्य प्रतितिष्ठतु;
 Bhār. I, 21 सह जरायुणावपद्यताम् and Baudh. Gṛi. Paris. II, 2 सह जरायु-
 णापसर्पतु give likewise, is superfluous.

जातेशमनि परशुं निधायोपरिष्ठाद्धिरण्यं तेषूत्तराधरेषूपरि-
ष्ठात्कुमारं धारयति ।

अश्मा भव परशुर्भव हिरण्यमस्तृतं भव ।

वेदो वै पुत्रनामासि जीव त्वं शरदः शतम् ॥

• अङ्गादङ्गात्संभवसि हृदयादधिजायसे ।

आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतम् ॥ इति । २ ।

यद्यपरा न पतेदञ्जलिनोदकमादाय मूर्धानमस्यावसिञ्चेत् ।

तिलदेव पद्यस्व न मांसमसि नो दलम् । अवपद्यस्व स्व-

पयात् ॥ इति । ३ ।

उपनिर्हरन्यौपासनमतिहरन्ति सूतिकाग्निम् । ४ ।

स एष उत्तपनीय एव । ५ ।

नास्मिन्किञ्चन कर्म क्रियतेन्यत्रोद्धूपनात् । ६ ।

अथैनं कणैः सर्षपमिश्रैरुद्धूपयति ।

शराडो मर्क उपवीरः शाराडीकोर उलूखलः । च्यवनो नश्यता-

दितः । स्वाहा ॥

आलिखन्विलिखन्ननिमिषन्किंवदन्त उपश्रुतिः । स्वाहा ॥

अर्यम्णाः कुम्भी शत्रुः पात्रपाणिर्निपुणिः । स्वाहा ॥

आन्वीमुखः सर्षपारुणो नश्यतादितः । स्वाहा ॥

II, 3, 2. D ins. प्राञ्चं before कुमारं । स जीव शरः D in the first mantra.

II, 3, 3. According to the comm. we ought to read *मस्या अव-
सिञ्चेत् । F om. न after पद्यस्व । *पद्यस्वस्तात् D *पद्यस्वस्त्यात् F *द्यस्य
पयात् C E. स्वपयात् is given by H.

II, 3, 6. *उद्धूपनाये E.

II, 3, 7. शराडिः F C p. m. Āp. M. II, 13, 8 has शरडिकेर; Pār. I,
16, 23 शरडिकेर; Bhār. I, 22 तुगिडिकेर । अलिखः E । Pār. l. c. gives नृमणिः
instead of निपुणिः । Pār. has हन्तुमुखः ।

केशिनी श्लोमिनी बजावोजोपकाशिनी । अपेत नश्य-
तादितः । स्वाहा ॥

कौबेरका विश्ववासो रक्षोराजेन प्रेषिताः ।

ग्रामान्सजातयो यन्तीप्सन्तः परिजाकृतान् । स्वाहा ॥

एतान्हतैतान्वधीतेत्ययं ब्रह्मणो दूतस्तानग्निः पर्यसरत् ।

तानिन्द्रस्तान्वृहस्पतिस्तानहं वेद ब्राह्मणः ।

प्रमृशतः कूटदन्तान्विकेशल्लवस्तनान् । स्वाहा ॥

नक्तंचारिण उरस्पेशाञ्छूलहस्तान्कपालपान् । स्वाहा ॥

पूर्वं एषां पितेत्युच्चैः श्राव्यकर्णकः ।

माता जघन्या गच्छन्ति ग्रामे विखुरमिच्छन्ती । स्वाहा ॥

नक्तंचारिणी स्वसा सन्धिना प्रेक्षते कुलम् ।

या स्वपत्सु जागर्ति यस्यै विजातायां मनः । स्वाहा ॥

तासां त्वं कृष्णवर्त्मने क्लोमानं हृदयं यकृत् । अग्नेयक्षीणि

निर्देह । स्वाहा ॥

इति प्रतिमन्त्रमङ्गारेष्वावपति । ७ ।

II, 3, 7. बजावोजोपका° D. Āp. M. II, 13, 10 gives सखजाः योजोप-
काशिनीः Bhār. I, 22 खजावोजोप° । Bhār. I, 22 and Āp. M. II, 13, 11
give मिथवाससः कौबेरका रक्षो° । ग्रामं F । °प्सन्तं E °प्सन्तोपरिचाक° D सजा-
नयो गच्छन्तीच्छन्तो पलितं कृतांत्स्वाहा Āp. M. I. c. सजातयो गच्छन्तीकृतो परि-
जादाकृता स्वाहा Bhār. I. c. । ब्राह्मणो F p. m. । तानिन्द्रः स्ता° F । Read
लम्बनस्तनान् with Bhār. I. c. । °स्पेशान् कू° C °स्पेशान्कू° F °स्पेशान्कू° D
उरस्पेशां कू° E । पूर्व एषां °शंकः, thus also Āp. M. II, 14, 1 and Bhār. ।
Read गच्छति. Āp. M. I. c. gives सर्पति and विधुरमि° instead of विखु-
रमि° । प्रदोषधारिणी (sic) given by Bhār. corresponds better with the
metre. । प्रेक्षते C D E । यावत्स्वप° E स्वपत्सु F । यास्यै E F । Bhār. gives
या स्वपन्तं वोधति यस्यै° । °वर्मने E °वर्त्मने F । °यक्षिणि D F. Read अग्ने
यक्षीणि with Āp. M. II, 14, 2.

ततः पाणी प्रक्षाल्य भूमिमालभते ।
 यत्ने सुसीमे हृदयं दिवि चन्द्रमसि श्रितम् ।
 तस्यामृतत्वस्य नो धेहि माहं पौत्रमघं रुदम् ॥
 वेद ते भूमि हृदयं दिवि चन्द्रमसि श्रितम् ।
 तथामृतत्वस्येशानो माहं पौत्रमघं रुदम् ॥ इति । ८ ।
 अथातो मेधाजननम् । दर्भेण हिरण्यं प्रबध्य तदन्तर्धायोप-
 रिष्टात्पाञ्चं कुमारं धार्यमाणं घृतं प्राशयति । भूर्भुवः
 स्वयि जुहोमि स्वाहा ॥ भुवो यजूंषि त्वयि जुहोमि
 स्वाहा ॥ सुवः सामानि त्वयि जुहोमि स्वाहा ॥ भूर्भुवः
 सुवरथर्वाङ्गिरसस्त्वयि जुहोमि स्वाहा ॥ इति । ९ ।
 अथैनमुष्णशीताभिरद्भिः स्नापयति ।
 क्षेत्रियै त्वा निर्ऋत्यै त्वा दुहो मुञ्चामि वरुणस्य पाशात् ।
 अनागसं ब्रह्मणे त्वा करोमि शिवे ते द्यावापृथिवी उभे इमे ॥
 शं ते अग्निः सहाङ्गिरस्तु शं द्यावापृथिवी सहौषधीभिः ।
 शमन्तरिक्षं सह वातेन ते शं ते चतस्रः प्रदिशो भवन्तु ॥
 सूर्यमृतं तमसो ग्राह्या यद्देवा अमुञ्चन्मृजन्व्येनसः ।
 एवमहमिमं क्षेत्रियाज्जामिशंसाद्दुहो मुञ्चामि वरुणस्य पा-
 शात् ॥ इति । १० ।

अथैनं मातुरुपस्य आदधाति । ११ । ॥ ३ ॥

II, 3, 8. सुसीमे C s. m. E F । तस्यामृतस्य D । तथामृतत्वस्य नो देहि मा° E तस्यामृतत्वस्येशानो धेहि मा° D.

II, 3, 9. धार्यमाणं F । रसः स्त्वयि F.

II, 3, 10. F om. एनम् । D gives only the pratikas of the mantras. । क्षेत्रियै°, thus also Āp. M. II, 12, 6; Baudh. II, 1 and 7; T. Br. 2, 5, 6, 1; but Ath. V. II, 10, 1 gives क्षेत्रियात्वा निर्ऋत्या । वरुणस्य पा° F । °ज्जाविशं° E.

या दैवीश्चतस्रः प्रदिशो वातपत्नीरभि सूर्यो विचष्टे ।
तासां त्वा जरस आदधामि प्र यक्ष्म एतु निर्ऋतिं पराचैः ॥
इति । १ ।

आधायाभिमन्त्रयते ।

मा ते पुत्रं रक्षो हिंसीन्मा धेनुरतिसारिणी ।

प्रिया धनस्य भूया एधमाना स्वे वशे ॥ इति । २ ।

प्रक्षाल्य दक्षिणं स्ननमाधापयति ।

अयं कुमारो जरां धयतु सर्वमायुरेतु ।

तस्मै स्ननं प्रयायस्वायुः कीर्तिर्वर्चो यशो बलम् ॥ इति । ३ ।

एवमुत्तरम् । ४ ।

नामयति न रुदति यत्र वयं वदामो यत्र वाभिमृशामसि ॥

इत्युभावभिमृश्याथास्यै शिरस्त उदकुम्भमपिहितं निद-
धाति ।

आपो गृहेषु जायत यथा देवेषु जायथ ।

एवमस्यै सुपुत्रायै जायत ॥ इति । ५ ।

द्वादश्यां मातापुत्रौ स्नातः । ६ ।

शुच्यगारं कुर्वन्ति । ७ ।

उपनिर्हरन्ति सूतिकाग्निमतिहरन्यौपासनम् । ८ ।

II, 4, 1. D has only the pratika. । निर्ऋतिं, thus also Āp. M. II, 12, 8 and T. Br. 2, 5, 6, 2, but Ath. V. II, 10, 5 has निर्ऋतिः, which is a better reading.

II, 4, 2. हिंसीन्मा F । एधमानाः C । स्ववश इति F । स्वे गृहे Āp. M. II, 13, 1.

II, 4, 3. कीर्तिर्वर्चो F.

II, 4, 5. इत्युभौ अभिमृश्याथास्यै E । जायत instead of जायथ E. Read जायत and जायथ ।

II, 4, 8. °पसनं F.

तमग्निमुपसमाधाय व्याहृतिपर्यन्तं कृत्वा । धाता ददातु
नो रयिम् ॥ इति द्वादशाहुतीर्जुहोति । त्रयोदशेत्येके-
षाम् । ९ ।

इमं मे वरुण ॥ तत्त्वा यामि ॥ त्वं नो अग्ने ॥ स त्वं नो अग्ने ॥
त्वमग्ने अयासि ॥ प्रजापते ॥ यदस्य कर्मणोत्परीरिचम् ॥
इति च । अत्रैके जयाभ्यातानान्नाष्टभृत इत्युपजुहति
यथा पुरस्तात् । ब्राह्मणानन्नेन परिविथ्य पुण्याहं स्व-
स्त्ययनमृद्धिमिति वाचयित्वा पुत्रस्य नाम दध्याद्भ्य-
क्षरं चतुरक्षरं वा घोषवदाद्यन्तरन्तस्य दीर्घाभिनिष्ठा-
नान्तं यत्र वा स्वित्युपसर्गः स्यात् । तद्धि प्रतिष्ठितमिति
विज्ञायते । १० ।

पिता मातेत्यग्नेभिर्व्याहरेयाताम् । विज्ञायते च मम नाम
प्रथमं जातवेद इति । ११ ।

द्वे नामनी कुर्यात् । विज्ञायते च तस्माद्भिनामा ब्राह्मणोर्धुक
इति । १२ ।

नक्षत्रनाम द्वितीयं स्यादन्यतरहुह्यं स्यात् । १३ ।

अन्यतरेणैवमामन्त्रयीरन् । १४ ।

सोमयाजी तृतीयं नाम कुर्वीतेति विज्ञायते । १५ ।

II, 4, 9. D om. तम् । T. S. 3, 3, 11, 2—5. । इति चतस्रो धात्रोर्जुः E.

II, 4, 10. See above I, 3, 8. । दध्याव्यक्षरं E । 'निष्ठा' C. s. m. ।

स्वित्युः E.

II, 4, 11. 'तवेदस' इति E.

II, 4, 12. 'योर्धुक' E.

II, 4, 13. 'तरहुह्यं' F.

II, 4, 14. 'मन्त्रयेरन्' F C p. m.

II, 4, 15. 'याजीति' सुतोयं C E.

प्रवासादेत्यागतं वा पुत्रमभिमृशति । सोमस्य त्वा द्युम्नेना-
 भिमृशाम्यमेस्तेजसा सूर्यस्य वर्चसा ॥ इति । १६ ।
 पशूनां त्वा हुंकारेणाभिजिघ्राम्यसावायुषे वर्चसे हुम् ॥ इति
 मूर्ध्वभिजिघ्य । १७ ।
 अथास्य दक्षिणेन हस्तेन दक्षिणं हस्तं साङ्गुष्ठं गृह्णाति ।
 अग्निरायुष्मान् ॥ इति पञ्चभिः पर्यायैः । १८ ।
 आयुष्टे विश्वतो दधत् ॥ इति दक्षिणे कर्णे जपति यथा
 पुरस्तात् । १९ । ॥ ४ ॥

अथ षष्ठे मास्यन्नप्राशनम् । १ ।
 आपूर्यमाणपक्षे पुण्ये नक्षत्रेणमुपसमाधाय व्याहृतिपर्यन्तं
 कृत्वा जुहोति । इमं मे वरुण ॥ तच्चा यामि ॥ त्वं नो
 अग्ने ॥ स त्वं नो अग्ने ॥ त्वमग्ने अयासि ॥ प्रजापते ॥
 यदस्य कर्मणोत्यरीरिचम् ॥ इति च । अत्रैके जयाभ्या-
 तानान्नाष्टभृत इत्युपजुहति यथा पुरस्तात् । ब्राह्मणा-
 नन्नेन परिविथ्य पुण्याहं स्वस्त्ययनमृद्धिमिति वाचयि-
 त्वाथैनं दधि मधु घृतमिति त्रिवृत्प्राशयति । भूस्त्वयि
 दधामि भुवस्त्वयि दधामि सुवस्त्वयि दधामि ॥ इति । २ ।
 अथैनमन्नं प्राशयति । अपां त्रौषधीनां रसं प्राशयामि

II, 4, 16. °मृशामान्ने° F °भिषिंक्षाम्यन्ने° E.

II, 4, 17. °मूर्ध्वभिः° F °मूर्ध्वमभिः° E.

II, 4, 19. See above I, 5, 15—6, 3. । D joins this sūtra with the preceding.

II, 5, 2. See I, 3, 8. । D om. the last इति ।

II, 5, 3. रस F.

शिवास्त आप ओषधयः सन्वनमीवास्त आप ओष-
धयो भवन्तु ॥ इति । ३ । ॥ ५ ॥

तृतीये वर्षे चूडाकर्म । १ ।

आपूर्यमाणपक्षे पुण्ये नक्षत्रेऽग्निमुपसमाधाय व्याहृतिपर्यन्तं
कृत्वा जुहोति । इमं मे वरुण ॥ तत्त्वा यामि ॥ त्वं नो
अग्ने ॥ स त्वं नो अग्ने ॥ त्वमग्ने अयासि ॥ प्रजापते ॥
यदस्य कर्मणोऽन्यरीरिचम् ॥ इति च । अत्रैके जयाभ्या-
तानान्नाष्ट्रभृत इत्युपजुहति यथा पुरस्तात् । ब्राह्मणा-
नन्नेन परिविथ्य पुण्याहं स्वस्त्ययनमृद्धिमिति वाचयि-
त्वापरेणाग्निं प्राङ्मुखः कुमार उपविशति । २ ।

उत्तरतो माता ब्रह्मचारी वानडुहं शकृत्पिण्डं धारयति । ३ ।
तेनास्य केशान्प्रतिगृह्णाति । ४ ।

अथोष्णशीता आपः संसृजति । ५ ।

शीतासूष्णा आनीय । आप उन्दन्तु जीवसे ॥ इति दक्षिणं
गोदानमुनक्ति । ६ ।

ओषधे चायस्वैनम् ॥ इत्यूर्ध्वायामोषाधमन्तर्दधाति । ७ ।

स्वधिते मैत्रं हिंसीः ॥ इति क्षुरेणाभिनिदधाति । ८ ।

देवश्रूतानि प्रवपे ॥ इति प्रवपति । ९ ।

II, 5, 3. F om. आप । ओषधीयः F.

II, 6, 2. See I, 3, 8.

II, 6, 4. °न्यरिच F.

II, 6, 5. अथोष्णशीता F । संसृजति F.

II, 6, 6. आनीया उदन्तु F । T. S. 1, 2, 1, 1.

II, 6, 9. D joins sūtras ५-९, but there are traces in the com-
mentary of the separation adopted above.

एवमितरान्मदक्षिणम् ।

येनावपत्सविता क्षुरेण सोमस्य राज्ञो वरुणस्य विद्वान् ।

तेन ब्रह्माणी वपतेदमस्य ऊर्जेमं रय्या वर्चसा संसृजाय ॥

इति पञ्चात् ।

येन पूषा बृहस्पतेरग्नेरिन्द्रस्य चायुषेवपत् । तेन तेहं वपा-
म्यसौ ॥ इत्युत्तरतः ।

यथा ज्योक्सुमना असत् । ज्योक् च सूर्ये दृशे ॥ इति पुर-
स्तात् । १० ।

उष्मा यथोचितं चूडाः कारयति यथर्षि वा । ११ ।

संयम्य केशान् ।

यत्र पूषा बृहस्पतिः सविता सोमो अग्निः ।

तेभ्यो निधानं बहुधा व्यैच्छन्ननरा द्यावापृथ्वी अपः सुवः ॥

इति गोष्ठ उदुस्वरे दर्भस्तम्बे वा निखनति योस्य रातिर्भ-
वति । १२ ।

यथाश्रद्धं ब्राह्मणाय ददाति । १३ ।

सर्पिष्मन्तमोदनं नापिताय । १४ ।

एवं विहितं षोडशे वर्षे गोदानकर्म । १५ ।

सशिखं वापयते । १६ ।

II, 6, 10. °मस्योर्जेमं C E F । ज्योक्सुमना E । D gives only the pratika of the first mantra.

II, 6, 11. वप्त्वा C E । यथोदितं C D E यथादितं E; see the comm. । कूडाः E । कारयति all MSS., but see the comm.

II, 6, 12. D gives only the pratika of the mantra.

II, 6, 13. D gives only the pratika.

II, 6, 15. षोडशवर्षे E.

II, 6, 16. वापयति C s. m.

शिखामत्रावशिनष्टीत्येकेषाम् । १७ ।

अग्निगोदानो वा भवति । १८ ।

गुरवे गां ददाति । १९ । ॥ ६ ॥

प्रथमः पटलः

अथातः श्रवणहोमप्रारम्भः । १ ।

समुपसृते यज्ञोपवीत्याचान्तोनाप्रीतेन शरावेणोदकमाहृत्य
सभायां मध्येधिदेवनमुद्धृत्यावोक्ष्याक्षान्युष व्यूह्य समूह्य
प्रथयित्वोपरिष्ठात्सभायां व्यूह्य तृणानि तेन कुमारम-
भ्याहृत्याक्षेषूक्षानं निपात्य दध्ना लवणोदकमिश्रेणाभ्यु-
क्षति । आघ्नन्ति कंसं दक्षिणतः ।

कुर्कुरः सुकुर्कुरः कुर्कुरो नीलबन्धनः । औलव इक्षुमुपाहृत्य-
तार्जिम छल्लः ॥

अथोराम उलुखरः सारमेयो ह धावति । समुद्रमिव चाक-
शद्विभ्रन्निष्कं च रुक्मं च ॥

शुनामयं सुवीरिणः सुवीरिणः सृज सृज । एकव्रात्य सृज
शुनक सृज छत् ॥

II, 6, 17. शिखामात्रा F । G om. this sūtra and the comm.

II, 6, 18. G om. this sūtra.

II, 6, 19. वरं ददाति EF.

II, 7, 1. श्रवणहोमः D श्रवणं प्रा° F.

II, 7, 2. समुपसृजते MSS; but see the comm. and below S. 5. । °धि-
देवेनसु F । दध्या D । °भ्यक्षृत्या D । दक्षिण D । कुर्कुरः सुकुर्कुरः C । Āp. M. II,
16, 1 and Pār. I, 16, 24 have नीलबन्धनः । °पाहृत्यतार्जिम EF । छल्लः D.
The end of the verse was probably as in Āp. I. c. अर्जिष्ठवामः शल्लः ।
Read अथोराम according to Āp. । सारमेये ह F । चाकशन् D । सृजैक CD
EF । एकव्रात्यशुनक Bhār. II, 7 but एकव्रात्य II, 8. । स शुनक E । छत् D.

टेकश्च ससरमटङ्कश्च तूलश्च वितूलश्चार्जुनश्च लोहितश्च ।

उत्सृज त्वं शितिम् त्वं पिशङ्क रोहितः ॥

अमी ये के सरस्यका अवधावति तृतीयस्यामितो दिवि ।

छदपेहि सीसरम सारमेय नमस्ते अस्तु सीसर ॥

दूत्या ह नाम वो माता मण्डाकको ह वः पिता ।

छदपेहि सीसरम सारमेय नमस्ते अस्तु सीसर ॥

दुला ह नाम वो माता मण्डाकको ह वः पिता ।

छदपेहि सीसरम सारमेय नमस्ते अस्तु सीसर ॥

समश्चा वृषणः पदो न सीसरिदतः ।

छदपेहि सीसरम सारमेय नमस्ते अस्तु सीसर ॥

संतक्षा हन्ति चक्रिणो न सीसरिदतः ।

छदपेहि सीसरम सारमेय नमस्ते अस्तु सीसर ॥ इति । २ ।

अथाह । वरं वृणीष्व ॥ इति । ३ ।

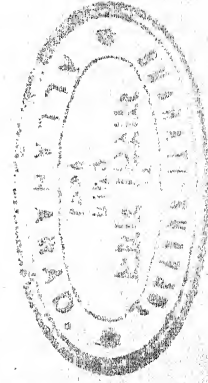
कुमारमेवाहं वरं वृणे ॥ इति । ४ ।

एवं समुपमृते चिरन्हः प्रातर्मध्यंदिने सायं च कुर्याद्यदि

चागतः स्यात् । ५ । ॥ ७ ॥

द्वितीयः पटलः

II, 7, 2. टकश्च D । F om. वितूलश्च । E om. शितिम् त्वं । Perhaps शितिम् to be read. । पिशङ्क F पिशङ्ग रोहितः Bhār. II, S; °हतः C E F; perhaps पिशङ्क रोहित to be read. । ससो D । एके C D Bhār. II, S. । Read अवधावन्ति with Āp. M. II, 16, 7 । दिवः Bhār. II, 7; but II, S दिवि । छदपेहि D । सीसराय नमस्ते अस्तु सीसरे दूत्या ह F । मात म D । मंडाकाको D मंडातको E । छदपेहि D । सीरः F । मंडातको E मन्दाकाको Āp. M. II, 16, S. । सीसरः F । The mantra beginning with दुला ह is omitted in D । मश्चा वृषण प D वृषणः पादो न E । सीसरिदतः छद D । सीसरिदतः छद D । सारम ॥ इति F. II, 7, 3. अथाह D. II, 7, 5. समुपमृते C E F । F om. स्यात् ।

रुद्रस्य देवस्य पत्न्यै स्वाहा ॥ शर्वस्य देवस्य पत्न्यै स्वा-
हा ॥ ईशानस्य देवस्य पत्न्यै स्वाहा ॥ पशुपतेर्देवस्य
पत्न्यै स्वाहा ॥ उग्रस्य देवस्य पत्न्यै स्वाहा ॥ भीमस्य
देवस्य पत्न्यै स्वाहा ॥ महतो देवस्य पत्न्यै स्वाहा ॥
इति । ७ ।

अथ मध्यमौदनस्य जुहोति । जयन्ताय स्वाहा ॥ जयन्ताय
स्वाहा ॥ इति । ८ ।

अथ सर्वेभ्य ओदनेभ्यः समवदाय सौविष्टकृती जुहोति ।
अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा ॥ इति । ९ ।

अभित एतमग्निं गा स्थापयन्ति यथा हूयमानस्य गन्धमा-
जिघ्रेयुः । १० ।

स्वस्ति नः पूर्णमुखं परिक्रामन्तु ॥ इति सर्वतः प्रदक्षिणं
परिक्रम्य ।

नमस्ते रुद्र मन्यवे ॥ इत्येतैरनुवाकैरुपतिष्ठते प्रथमोत्तमाभ्यां
वा । ११ । ॥ ८ ॥

अथातो बौद्ध्याविहार एव । १ ।

गृहपोपस्पृश गृहपाय स्वाहा ॥ गृहप्युपस्पृश गृहप्यै स्वाहा ॥
द्वारपोपस्पृश द्वारपाय स्वाहा ॥ द्वारप्युपस्पृश द्वारप्यै

II, 8, 7. °पतिर्देवस्य F । स्वाहमिमस्य F.

II, 8, 8. मध्यमौदनस्य D । E om. one जयन्ताय स्वाहा ॥

II, 8, 10. अग्नित्ति F । सवाग्निं E । स्थापयति C s. m.

II, 8, 11. पूर्णमुखः D. Āp. M. II, 18, 32 gives स्वस्ति नः पूर्णमुखः
परिक्रामन्तु । T. S. 4, 5, 1—11.

II, 9, 1. बौद्ध्या° F C p. m. (?).

II, 9, 2. गृहप्युप D । गृहप्यै D गृहायै F । °पस्पृश द्वारप्यै D.

स्वाहा ॥ इति चत्वारि पलाशानि ददाति । घोषिण
उपस्पृशत घोषिभ्यः स्वाहा ॥ निषङ्गिण उपस्पृशत
निषङ्गिभ्यः स्वाहा ॥ अन्वासारिण उपस्पृशतान्वासा-
रिभ्यः स्वाहा ॥ प्रयुन्वन्त उपस्पृशत प्रयुन्वद्भ्यः स्वाहा ॥
विचिन्वन्त उपस्पृशत विचिन्वद्भ्यः स्वाहा ॥ समश्नन्त
उपस्पृशत समश्नद्भ्यः स्वाहा ॥ इति । २ ।

दशाथापराणि । देवसेना उपस्पृशत देवसेनाभ्यः स्वाहा ॥
इति । ३ ।

दशैवाथापराणि । या आख्याता देवसेना याश्चानाख्याता
उपस्पृशत ताभ्यः स्वाहा ॥ इति । ४ ।

अथ पर्णपुटं कृत्वा तस्मिन्नुपस्तीर्णाभिधारितमोदनपिण्ड-
मवदाय परोगव्यूतिं गत्वा वृक्ष आसजति । निषङ्गिण
उपस्पृशत निषङ्गिभ्यः स्वाहा ॥ इति । ५ ।

अथोपतिष्ठते । नमो निषङ्गिण इषुधिमते तस्कराणां पतये ॥
इति । ६ ।

अथ चान्दनसुरोदकाक्षताक्षतगोमयदूर्वास्तम्बोदुम्बरपलाश-
शमीवैकङ्कताश्वत्थेन गोवालेनेति गाः प्रोक्षति वृषा-
णमेवाये । शिवो भव शिवो भव ॥ इत्यथ शिवो हैव
भवति । ७ ।

II, 9, 2. °स्पृश घो° E । प्रयुन्वद्भ्यः E । विचिन्वद्भ्यः E । समश्नद्भ्यः E ।

II, 9, 4. दशैवाथप° F.

II, 9, 6. तस्कराणां F । D F ins. नमः after पतये । T. S. 4, 5, 3, 1.

II, 9, 7. चंदन° D । °पलश° F.

अथैनं क्षैत्रपत्यं पयसि स्थालीपाकं अपयित्वाभिघार्योद्वास्य
गवां मार्गेनगौ क्षेत्रस्य पतिं यजति । ८ ।

चतुर्षु सप्तसु वा पलाशेषु तं तथैवावाहयति यथा शूलग-
वम् । ९ ।

नूतं यजते । पाको देवः । १० ।

अथोपतिष्ठते । क्षेत्रस्य पतिना वयं ॥ क्षेत्रस्य पते ॥ इति । ११ ।

अथैतस्य क्षेत्रपत्यस्य ये सनाभयो भवन्ति ते प्राश्नन्ति
यथैवैषां कुलधर्मो भवति । १२ । ॥ ९ ॥

तृतीयः पटलः

अमावास्यायामपराह्णे मासिकमपरपक्षस्य वायुस्त्वहःसु
। १ ।

पितृभ्योन्नं संस्कृत्य दक्षिणायान्दर्भानासनानि कल्पयित्वा
ब्राह्मणाञ्छुचीन्मन्त्रवतः समङ्गानयुज आमन्त्रयते यो-
निगोत्रमन्त्रासंवन्धान् । २ ।

नार्थापेक्षो भोजयेत् । ३ ।

अग्निमुपसमाधाय दक्षिणाप्राग्यैर्दर्भैः परिस्तीर्यैकपवित्रा-

II, 9, 8. F om. अथ । क्षेत्रपत्यस्य DE क्षेत्रपत्यस्य C । मध्येनानी D ।
क्षेत्रपतिं CEF.

II, 9, 9. चतुर्षु D । कपालेषु E । तथैव वाहः D.

II, 9, 10. नूतं E । The comm. says नूतं शीघ्रम् without any further
remark on the form. Perhaps नूतं to be read. D omits this sūtra.

II, 9, 11. क्षेत्रपतिना E । CEF om. वयं । T. S. 1, 1, 14, 2; 3.

II, 10, 1. त्वहसु C.

II, 10, 2. दक्षिणान्दर्भाः E । शान्छुचीः DEF शान्छुचीः C.

II, 10, 3. E repeats this sūtra and inserts after the first भोजयेत्
the words ब्राह्मणाः वन्धान् of the preceding sūtra.

नर्हितायामाज्यस्थाल्यामाज्यं संस्कृत्य प्रसव्यं परिषि-
च्यौदुस्वरमिधमभ्याधायौदुस्वर्या द्रव्या जुहोति । ४ ।

आज्यभागान्तं कृत्वा प्राचीनावीती पितृनावाहयति ।

आयात पितरः सोम्या गम्भीरः पथिभिः पूर्वैः ।

प्रजामसभ्यं ददतो रयिं च दीर्घायुत्वं च शतशारदं च ॥ इति । ५ ।

एतामेव दिशमभ्यपः प्रसिञ्चति ।

आपो देवीः प्रहिणुताग्निमेतं यज्ञं पितरो नो जुषन्ताम् ।

मासीमामूर्जमुत ये भजन्ते ते नो रयिं सर्ववीरं नियच्छन्तु ॥

इति । ६ ।

यज्ञोपवीती व्याहृतिपर्यन्तं कृत्वा प्राचीनावीती जुहोति ।

सोमाय पितृमते स्वधा नमः ॥ यमायाङ्गिरस्वते पि-

तृमते स्वधा नमः ॥ याः प्राचीः संभवन्त्याप उत्तरतश्च

या अङ्घ्रिर्विश्वस्य भुवनस्य धर्त्रीभिरन्तरन्यं पितुर्दधे

स्वधा नमः ॥ अन्तर्दधे पर्वतैरन्तर्मह्या पृथिव्या दिवा

दिग्भिरनन्ताभिरुतिभिरन्तरन्यं पितामहादधे स्वधा

नमः ॥ अन्तर्दधे ऋतुभिरहोरात्रैः सुसन्धिभिरर्धमासैश्च

मासैश्चान्तरन्यं प्रपितामहादधे स्वधा नमः ॥ इति । अथ

नामधेयैर्जुहोति । अमुष्मै स्वधा नमः ॥ अमुष्मै स्वधा

नमः ॥ इति ।

यन्मे माता प्रलुलोभ चरत्यननुव्रता ।

II, 10, 5. D joins this sūtra with the following, but repeats the pratika of S. 6 in the comm.

II, 10, 6. दिग्भिः D । परिषिञ्चति D । *मुत ये D । नियच्छन्ति D नियच्छन्ति C E F.

II, 10, 7. *तो प्रायश्चित्तिपर्यन्तं E । E ins. आयात पितरः सोम्या गम्भीरः पथिभिः पूर्वैः before सोमाय । उत्तरतः अथ F.

तन्मे रेतः पिता वृद्धामाभुरन्योपपद्यताम् । स्वधा नमः ॥
 इति । एवं द्वितीयां तथा तृतीयाम् । यन्मे पितामही ॥
 यन्मे प्रपितामही ॥ इति मन्त्रं संनमति । ७ । ॥ १० ॥

ये चेह पितरो ये च नेह यांश्च विद्म याँ उ च न प्रविद्म ।
 अग्ने तान्वेत्थ यदि ते जातवेदस्तया प्रत्नं स्वधया मदन्तु ।
 स्वधा नमः ॥

यद्वः क्रव्यादङ्गमदहल्लोकानयं प्रणयञ्जातवेदाः ।
 तद्वोहं पुनरावेशयाम्यरिष्टाः सर्वैरङ्गैः संभवत पितरः । स्वधा
 नमः ॥

वहाज्यं जातवेदः पितृभ्यो यचैतान्वेत्थ निहितान्वराके ।
 आज्यस्य कूल्या उप तान्क्षरन्तु सत्या एषामाशिषः सन्तु
 कामैः । स्वधा नमः ॥ इति ।

एवं द्वितीयां तथा तृतीयाम् । पितामहेभ्यः ॥ प्रपिताम-
 हेभ्यः ॥ इति मन्त्रं संनमति । १ ।

एवमन्नस्य जुहोति । वहान्नम् ॥ इति मन्त्रं संनमति । २ ।
 अथ सौविष्टकृती जुहोति । अग्नये कथ्यवाहनाय स्विष्टकृते
 स्वधा नमः । इति । ३ ।

अथान्नमभिमृशति ।

पृथिवी ते पात्रं द्यौरपिधानं ब्रह्मणस्त्वा मुखे जुहोमि ब्रा-
 ह्मणानां त्वा प्राणायानयोर्जुहोमि । अक्षितमसि मा

II, 10, 7. वृद्धामा° D वृद्धामा° C F.

II, 11, 1. तान्वेत्थ F । °मदल्लो° E । वाहाज्यं F । °तान्वेत्थ F.

II, 11, 4. ब्राह्मण° D ब्राह्मणस्य मुखे E । ब्राह्मणां F । F ins. विद्यावतां
 after त्वा । °पानयोर्जु° D.

पितॄणां क्षेष्टा अमुचामुष्मिल्लोके । पृथिवी समा त-
स्याग्निरुपद्रष्टा दत्तस्याप्रमादाय ॥

पृथिवी ते पात्रं द्यौरपिधानं ब्रह्मणस्त्वा मुखे जुहोमि ब्राह्म-
णानां त्वा प्राणापानयोर्जुहोमि । अक्षितमसि मा
पितामहानां क्षेष्टा अमुचामुष्मिल्लोके । अन्तरिक्षं समं
तस्य वायुरुपद्रष्टा दत्तस्याप्रमादाय ॥

पृथिवी ते पात्रं द्यौरपिधानं ब्रह्मणस्त्वा मुखे जुहोमि ब्राह्म-
णानां त्वा प्राणापानयोर्जुहोमि । अक्षितमसि मा
प्रपितामहानां क्षेष्टा अमुचामुष्मिल्लोके । द्यौः समा
तस्यादित्य उपद्रष्टा दत्तस्याप्रमादाय ।

इति ब्राह्मणानुपस्पर्शयति । ४ ।

प्राणे निविश्यामृतं जुहोमि ॥ इति । ५ । ॥ ११ ॥

भुञ्जानान्समीक्षते । ब्रह्मणि म आत्मा मृतत्वाय ॥ इति । १ ।
भुक्तवतीनुप्रव्रज्य शेषमनुज्ञापोदकुम्भं दर्भमुष्टिं चादाय द-
क्षिणपूर्वमवान्तरदेशं गत्वा दक्षिणाग्रान्दर्भान्संस्तीर्य
तेष्ववाचीनपाणिर्दक्षिणापवर्गांस्त्रीनुदकाञ्जलीं निन-
यति । मार्जयन्तां पितरः सोम्यासः ॥ मार्जयन्तां पि-

II, 11, 4. पितॄणां D C s. m. । मा देवानां चो° E । ब्राह्मणस्त्वा D ।
ब्राह्मणां F । °पानयोर्जु° D । ब्राह्मणां F । E gives only the pratikas of the
second and third mantras. । °स्पर्शयति E.

II, 11, 5. प्राणेनवि° E. Āp. II, 20, 26; Baudh. II, 17 and T. Ār.
10, 33 give निविष्टीमृतं ।

II, 12, 1. भुञ्जानां F.

II, 12, 2. °तोनुप्रव्रज्य E । शेषमन्नमनु° C । दर्भमुष्टिं D । °पाणिर्द° F ।
°ञ्जलिं निन° F.

तामहाः सोम्यासः ॥ मार्जयन्तां प्रपितामहाः सो-
म्यासः ॥ इति । असाववनेनिङ्स्वासाववनेनिङ्स्व ॥
इति वा । २ ।

तेष्ववाचीनपाणिर्दक्षिणापवर्गान्निगडान्ददाति । एतत्ते त-
तासौ ॥ इति पित्रे पिण्डं ददाति । एतत्ते पितामहा-
सौ ॥ इति पितामहाय । एतत्ते प्रपितामहासौ ॥ इति
प्रपितामहाय तूष्णीं चतुर्थम् । स कृताकृतः । ३ ।

अथ यदि नामधेयानि न विन्द्यात् । स्वधा पितृभ्यः पृथि-
विषद्मः ॥ इति पित्रे पिण्डं दद्यात् । स्वधा पितृभ्यो-
न्तरिक्षसद्मः ॥ इति पितामहाय । स्वधा पितृभ्यो दि-
विषद्मः ॥ इति प्रपितामहाय । ४ ।

अवाञ्जनाभ्यञ्जने वासश्चानुपिण्डं ददाति । ५ ।

आङ्स्वासावाङ्स्वासौ ॥ इति चिराञ्जनम् । ६ ।

अभ्यङ्स्वासावभ्यङ्स्वासौ ॥ इति चिरभ्यञ्जनम् । ७ ।

एतानि वः पितरो वासांस्यतो नोन्यत्पितरो मा यूद्वम् ॥ इति

दशमूर्णास्तुकान्वा छिन्ना न्यस्यति पूर्वं वयसि । ८ ।

स्वं लोम छिन्नोत्तरे । ९ ।

अथ पात्रं संक्षाल्य ।

II, 12, 3. तसौ E । प्रपितासौ D.

II, 12, 4. अथो F । विन्द्यात् all MSS. and the comm., where, how-
ever, no remark on the form is made. । पृथिवीषः F । ददाति D F.

II, 12, 6. D joins this sūtra with the following, but repeats the
pratika of the latter in the comm. It adds moreover the mantra of
S. 8, but repeats it in its proper place.

II, 12, 8. वासांस्यतो नोन्यपि F । D repeats the mantra, but finishes
it the second time with यूद्वम् ।

II, 12, 10. अन्यपात्रं D.

पुत्रान्यौचानभितर्पयन्तीरापो मधुमतीरिमाः स्वधां पितृभ्यो
अमृतं दुहानाः ।

आपो देवीरुभयांस्तर्पयन्तु नदीरिमा उदन्वतीर्वैतस्विनीः
सुतीर्थ्याः ।

अमुष्मिँल्लोक उप वः क्षरन्तु ॥ इति प्रसव्यं परिषिच्य न्यु-
ज्जपात्रं पाणी व्यत्यस्य दक्षिणमुत्तरमुत्तरं च दक्षिणम् ।
नमो वः पितरो रसाय ॥ इति नमस्कारैरुपतिष्ठते । १० ।
तत उदकान्तं गत्वा चीनुदकाञ्जलीन्निनयति । ११ । ॥ १२ ।

एष ते तत मधुमाँ ऊर्मिः सरस्वान्यावानग्निश्च पृथिवी च
तावत्यस्य मात्रा तावानस्य महिमा तावन्तमेनं भूतं
ददामि यथाग्निरक्षितोनुपदस्त एवं मह्यं पित्रेक्षितो-
नुपदस्तः स्वधा भवतां तं स्वधामक्षितं तैः सहोपजी-
वासावृचस्ते महिमा ॥

एष ते पितामह मधुमाँ ऊर्मिः सरस्वान्यावान्वायुश्चान्तरिक्षं
च तावत्यस्य मात्रा तावानस्य महिमा तावन्तमेनं
भूतं ददामि यथा वायुरक्षितोनुपदस्त एवं मह्यं पि-
तामहायाक्षितोनुपदस्तः स्वधा भवतां तं स्वधामक्षितं
तैः सहोपजीवासौ यजूंषि ते महिमा ॥

एष ते प्रपितामह मधुमाँ ऊर्मिः सरस्वान्यावानादित्यश्च
द्यौश्च तावत्यस्य मात्रा तावानस्य महिमा तावन्तमेनं

II, 12, 10. °स्तर्पयन्ति C E H p. m. °र्पयन्त D p. m. °र्पयन्तो D s. m.
°र्पयति F । T. S. 3, 2, 5, 5; 6 । °स्कारैर्व्यत्यासमुप° D F.

II, 13, 1. यथा वायुरक्षितो° instead of यथाग्निर° E.

भूतं ददामि यथादित्योक्षितोनुपदस्त एवं मह्यं प्रपि-
तामहायाक्षितोनुपदस्तः स्वधा भवतां तं स्वधामक्षितं
तैः सहोपजीवासौ सामानि ते महिमा ॥ इति । १ ।

प्रत्येत्य प्रतिष्ठितमुदपात्रेणोपप्रवर्तयति ।

परायात पितरः सोम्या गम्भीरैः पथिभिः पूर्यैः ।

अथ मासि पुनरायात नो गृहान्हविरत्तुं मुप्रजसः सुवीराः ॥
इति । २ ।

एतेन माध्यावर्षे व्याख्यातम् । ३ ।

तत्र मांसं नियतम् । ४ ।

मांसाभावे शाकम् । ५ । ॥ १३ ॥

चतुर्थः पटलः

अष्टकां व्याख्यास्यामः । १ ।

माध्याः पौर्णमास्या योपरपक्षस्तस्याष्टमीमेकाष्टकेत्याच-
क्षते । २ ।

ततः पूर्वधुरनूराधेष्वापराल्हेगिमुपसमाधाय दक्षिणाप्राग-
ग्रैर्दभैः परिस्तीर्यैकपवित्रान्तर्हितानि चत्वारि व्रीहि-
शरावाणि निर्वपति । इममपूपं चतुःशरावं निर्वपामि
क्लेशावहं पितृणां सांपराये देवेन सवित्रा प्रसूतः । दे-
वस्य त्वा सवितुः प्रसवेश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां

II, 13, 2. E om. पितरः । D om. मासि ।

II, 13, 3. माध्याः E F.

II, 13, 4. अत्र F.

II, 14, 3. *रनूराधेरपरा° D । *मुपासामा° C । निर्वपयति
D । Probably क्लेशावहं to be read.

पितृभ्यः पितामहेभ्यः प्रपितामहेभ्यो वो जुष्टं निर्व-
पामि ॥ इति । ३ ।

एतेनैव पवित्रेण तूष्णीं प्रोक्षणीः संस्कृत्य तूष्णीं प्रोक्ष्य
तूष्णीमवहत्य यथापुरोडाशमेवं चतुर्षु कपालेषु तूष्णीं
अपयित्वाभिघार्योद्वास्य प्रसव्यं परिषिच्यौदुम्बरमिध्म-
मभ्याधायौदुम्बर्या दर्व्योपस्तीर्णाभिघारितं दक्षिणाप्रा-
चीसंततं परंपरमवदाय दक्षिणाप्राचीसंततं परंपरं जु-
होति ।

उलूखला यावाणो घोषमकृत हविः कृण्वन्तः परिवत्सरी-
णाम् ।

एकाष्टके सुप्रजा वीरवन्तो वयं स्याम पतयो रयीणाम् ।
स्वधा नमः ॥

अपूपं देव घृतवन्तमग्ने स्वधावन्तं पितृणां तर्पणाय ।
यथातथं वह हव्यमग्ने पुत्रः पितृभ्य आहुतिं जुहोमि ।
स्वधा नमः ॥

अयं चतुःशरावो घृतवानपूपः पयस्वानग्ने रयिमान्युष्टिमांश्च ।
प्रतिनन्दन्तु पितरः संविदानाः स्विष्टोयं सुहुतो ममास्तु ।
स्वधा नमः ॥ इति । ४ ।

अथान्नस्य जुहोति । इयमेव सा या प्रथमा व्यौछत् ॥ एका-
ष्टका तपसा तपमाना ॥ या प्रथमा व्यौछत् ॥ इति । ५ ।

II, 14, 4. पवित्रं D । प्रांचिसं C E F । ततं परं जु F । उलूखला D F ।
कृण्वन्तं D F । F om. परिवत्सरीणाम्. Read परिवत्सरीणं, which is given
by Āp. M. II, 20, 34 and Ath. V. III, 10, 5, while Mān. II, 8 has परि-
वत्सरीयं । स्वाधा C । पितृणां D । रयिन्मान्यु E । ष्टोयं जुतो D.

II, 14, 5. F om. अथ । T. S. 4, 3, 11, 1—5.

अपूपस्यान्नस्येति समवदाय सर्पिर्मिश्रस्य जुहोति । अग्नये
 कव्यवाहनाय स्विष्टकृते स्वधा नमः ॥ इति । ६ ।
 तं घृतवन्तं मधुमन्तमन्नवन्तं आद्याभिमर्शनेनाभिमृश्य पि-
 ण्डानामावृता पिण्डान्ददाति । ७ ।
 तेन ब्राह्मणान्विद्यावतः परिवेवेष्टि । ८ ।
 तेभ्यो यथाश्रद्धमन्नं धनं च ददाति । ९ ।
 प्रसिद्धमोदकाञ्जलिदानाद्यथा मासिके । १० । ॥ १४ ॥

श्वोभूते पितृभ्यो गामालभते । १ ।
 अग्निमुपसमाधाय दक्षिणाप्रागग्रैर्देभैः परिस्तीर्य ।
 इमां पितृभ्यो गामुपाकरोमि तां मे समेताः पितरो जुषन्ताम् ।
 मेदस्वन्ती घृतवन्ती स्वधावन्ती सा मे पितृन्सांपराये धि-
 नोतु । स्वधा नमः ॥
 इत्युपाकरणीयां हुत्वािकेन वर्हिषैकशूलया च वपाश्रपण्यौदु-
 ष्वर्योपाकरोति । पितृभ्यस्त्वा जुष्टामुपाकरोमि ॥ इति । २ ।
 अथैनानां प्रोक्षति । पितृभ्यस्त्वा जुष्टां प्रोक्षामि ॥ इति । ३ ।

II, 14, 7. अद्याभिमर्शनेनाः D । See II, 11, 4. । °मावृतां पिः D ।
 See II, 12, 2—10.

II, 14, 8. °द्यावन्तः EF.

II, 14, 10. प्रसिद्धमुदः D । See II, 11, 4—13, 1.

II, 15, 2. ता मे D । पितृन्सां C । °करणीयं CEF । °श्रपण्यौदुः D । जु-
 ष्टमुपाः D; Bhār. II, 16.

II, 15, 3. D has उपाकरोमि instead of प्रोक्षति । जुष्टं all MSS. except
 H and G (comm.).

तां प्रोक्षितां पर्येयि कृत्वा तामपरेणायिं प्रत्यक्शिरसं दक्षि-
णापदी संज्ञपयन्ति । ४ ।

संज्ञप्रायै तूष्णीमद्भिः प्राणानाप्याय्य तूष्णीं वपां हृदयं मतस्ते
उद्धरति । ५ ।

औदुम्बर्या वपाश्चपण्या वपां अपयत्यौदुम्बरेषु शूलेषु पृथगि-
तराणि । ६ ।

अपयित्वाभिघार्योद्वास्य प्रसव्यं परिषिच्यौदुम्बरमिधमभ्या-
धायौदुम्बर्या दर्व्योपस्तीर्णाभिघारितां वपां जुहोति ।

वह वपां जातवेदः पितृभ्यो यच्चैतान्वेथ्य निहितात्पराके ।
मेदसः कूल्या उप तान्श्चरन्तु सत्या एषामाशिषः सन्तु कामैः ।
स्वधा नमः ॥ इति । ७ ।

सर्वहुतां वपां जुहोति शेषमुत्कृष्य ब्राह्मणान्भोजयेत् । ८ ।
उपस्थितेन ओदनस्य मांसानामिति समवदाय सर्पिर्मिश्र-
स्य जुहोति ।

एकाष्टकां पश्यत दोहमानामन्नं मांसवद्धृतवत्स्वधावत् ।
तद्ब्राह्मणैरतिपूतमन्नंतमक्षितं तन्मे अस्तु स्वधा नमः ॥
एकाष्टका तपसा तप्यमाना संवत्सरस्य पत्नी दुदुहे प्रपीना ।

II, 15, 4. प्रोक्षति प° D । दक्षिणास्पदोनिंस° D दक्षिणपदी C.

II, 15, 5. उद्धर । D.

II, 15, 6. G begins a new sūtra with औदुम्बरेषु ।

II, 15, 7. जातवेद पि° F । °तान्वेथ्य F । मेदस कू° F.

II, 15, 8. शेष उत्कृ° E शेषमुपाकृत्य C D.

II, 15, 9. पश्यति F °का पश्यति D °कां तपश्यत E । °मन्नमांस° D । तं
ब्राह्मणैर्वतिपूतमन्नं D । According to Āp. M. II, 20, 33 °पूतमन्नंतमन्नयम्
and Bhār. II, 17 °पूतः पुनंतमन्नयमे° the correct reading was °पूतमन्नन्तम-
न्नितं । प्रपीता F.

तं दोहमुपजीवाथ पितरः संविदानाः स्विष्टोयं सुहुतो म-
मास्तु । स्वधा नमः ॥

संवत्सरस्य प्रतिमाम् ॥ इति । ९ ।

हुत्वान्नस्य मांसानामिति समवदाय सर्पिर्मिश्रस्य जुहोति ।
अग्नये कथवाहनाय स्विष्टकृते स्वधा नमः ॥ इति । १० ।

प्रसिद्धमोदकाञ्जलिदानाद्यथा मासिके । ११ ।

अन्नधनदाने त्वचानियते । १२ ।

श्रोभूते मांसशेषेण पितृभ्योन्नं संस्कृत्य । त्वमग्ने अयासि ॥
प्रजापते ॥ इति जुहोति । १३ ।

प्रसिद्धमोदकाञ्जलिदानाद्यथा मासिके । १४ । ॥ १५ ॥

पञ्चमः पटलः

अथातः श्रवणाकर्म । १ ।

तद्या पौर्णमासी श्रवणेन युज्यात्तस्यामुपरिष्ठात्सायमग्नि-
होत्रस्य दक्षिणाग्निमुपसमादधात्यौपासनमनाहिताग्निः
। २ ।

अथोपकल्पयतेक्षतधाना अक्षतलाजान्सक्तून्किंशुकान्याञ्ज-
नाभ्यञ्जने आज्यमिति । ३ ।

II, 15, 9. T. S. 5, 7. 2, 1.

II, 15, 10. हुत्वा अ° E । °वाहना स्वि° F.

II, 15, 11. °ञ्जलिना यथा D । See II, 11, 4—13, 1.

II, 15, 12. °धनदाने त्व° E.

II, 15, 14. प्रसिद्धमुद° D । मासिके इति D । See II, 11, 4—13, 1. ।

B D make this sūtra belong to the preceding portion of the comm.

II, 16, 2. युज्यात्ता° D F युज्यातव्यामुप° E । °मुपरिष्ठात्सा° D । °हिताग्नेः
all MSS., but see the comm.

II, 16, 3. D om. अक्षतधाना । अक्षतान्ता° E F । °किंशुकान्यञ्जना° D F C
p. m. । आज्यमिति C.

दर्श्यामुपस्तीयैतेषामेवान्नानां समवदाय सर्पिर्मिश्रस्य जुहो-
ति । नमोऽग्रे पार्थिवाय पार्थिवानामधिपतये स्वाहा ॥
नमो वायवे विभुमत आन्तरिक्षाणामधिपतये स्वाहा ॥
नमः सूर्याय रोहिताय दिव्यानामधिपतये स्वाहा ॥
नमो विष्णवे गौराय दिश्यानामधिपतये स्वाहा ॥
इति । ४ ।

किंशुकान्याज्येन संयुज्य जुहोति ।
जग्धो मशको जग्धा विचष्टिर्जग्धो व्यध्वरः ॥
जग्धो व्यध्वरो जग्धा विचष्टिर्जग्धो मशकः ॥
जग्धा विचष्टिर्जग्धो मशको जग्धो व्यध्वरः ॥ इति । ५ ।
उदकुम्भं दर्भमुष्टिं चादाय प्राङ्मुखो निष्क्रम्य प्राचो दर्भा-
न्संस्तीर्य तेषु चतुरो बलीन्हरति । ये पार्थिवाः सर्पा-
स्तेभ्य इमं बलिं हरामि ॥ य आन्तरिक्षाः ॥ ये दिव्यः ॥
ये दिश्याः ॥ इति । ६ ।
अवाञ्जनाभ्यज्जने दत्त्वोपतिष्ठते । नमो अस्तु सर्पेभ्यः ॥ इत्ये-
तैर्मन्त्रैः । ७ ।

II, 16, 4. *मेव चान्नानां D । विभूमत F.

II, 16, 5. Perhaps the following is to be restored:

ज° म° ज° वि° ज° व्य° ॥

ज° व्य° ज° म° ज° वि° ॥

ज° वि° ज° व्य° ज° म° ॥

which is given by Āp. M. II, 16, 15—17. Instead of विचष्टिः Āp. has वितुष्टिः । D has instead of the last ज° व्य° जग्धा विचष्टिर्जग्धो मशको जग्धो व्यध्वरः ।

II, 16, 6. प्रत्यङ्मुखो F । प्राचो D E, but the comm. makes no remark on the form. । अथ इत्य व° D । आन्तरिक्षाः F । D om. ये दिव्याः । दिश्या य इत्य° E.

II, 16, 7. T. S. 4, 2, 8, 3. । D joins this sūtra with the following, but repeats the pratika of the latter in the comm.

उदकुम्भमादाय त्रिः प्रदक्षिणमावसथं परिषिञ्चन्परिक्रामे-
द्यावता कामयेतैतावता मे सर्पा नावक्रामेयुरिति ।

अप श्वेत पदा जहि पूर्वेण चापरेण च ।

सप्त च मानुषीरिमास्तिस्रश्च राजबन्धवैः ।

न वै श्वेतस्याभ्याचरेणाहिर्जघान कं चन ॥

श्वेताय वैदर्वाय नमो नमः श्वेताय वैदर्वाय ॥ इति । ८ ।

अथोपतिष्ठते । समीची नामासि प्राची दिक् ॥ इत्येतैर्मन्त्रैः

प्रतिदिशम् । ९ ।

नित्यमत ऊर्ध्वं बलिं हरत्या मार्गशीर्ष्याः । १० ।

नात्र किंशुकहोमः । ११ ।

न परिषेचनं विद्यते । १२ ।

निरवदास्यन्निरवदास्यन् ॥ इत्यन्ततो बलीन्हरति । १३ । ॥ १६ ॥

षष्ठः पटलः

आयहायणी व्याख्यास्यामः । १ ।

मार्गशीर्ष्या पौर्णमास्यामग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्य पय-

II, 16, 8. पूरिषिञ्च D । °घता मम समीपे सर्वा ना D s. m. । D has तर्हि instead of जहि । चापरेण । D । °मास्तिस्रश्च F s. m. । °बान्धवैः Pār. II, 14, 4; Śaikh. IV, 18, 1, but Āp. M. II, 17, 27 °बन्धवैः and Āśv. II, 3, 3 °बान्धवैः, which is a better reading. Mān. II, 7 has °बान्धवाः; Bhār. II, 1 बन्धवै । न वै श्वे C । °आहितजघान D । Read °भ्याचारेर्हिर्जघान, which can be guessed from अथ्याचारे Āp. M. II, 17, 28; Pār. II, 14, 5; अभ्याचरे Mān. II, 7; अभ्यागारे Āśv. II, 3, 3.

II, 16, 9. T. S. 5, 5, 10, 1—2.

II, 16, 10. °मार्गशीर्ष्यात् D.

II, 17, 2. मार्गशीर्ष्या पौर्णमास्यामग्निमुः D.

सि स्थालीपाकं अपयित्वाभिघार्योद्वास्य व्याहृतिपर्यन्तं
कृत्वा जुहोति ।

इडाये सृष्टं घृतवच्चराचरं जातवेदो हविरिदं जुषस्व ।

ये ग्राम्याः पशवो विश्वरूपास्तेषां सप्तानामिह रन्तिरस्तु
पुष्टिः । स्वाहा ॥

यां जनाः प्रतिनन्दन्ति रात्रिं धेनुमिवायतीम् ।

संवत्सरस्य या पत्नी सा नो अस्तु सुमङ्गली । स्वाहा ॥

शिवा पशुभ्यो दारेभ्यः शिवा नक्तं शिवा दिवा ।

संवत्सरस्य या पत्नी सा नो अस्तु सुमङ्गली । स्वाहा ॥

पौर्णमासी पूरयन्त्यायान्यपरापरान् ।

मासार्धमासान्विभजति सा नः पूर्णभिरक्षतु । स्वाहा ॥
इति । २ ।

अथ सौविष्टकृती जुहोति ।

स्विष्टमग्ने अभि तत्पृणाहि विश्वा देव पृतना अभिष्य ।

उरुं नः पन्थां प्रदिशन्विभाहि ज्योतिष्मद्वेद्यजरं न आयुः ॥
इति । ३ ।

ततः पाणी प्रक्षाल्य भूमिमालभते ।

प्रति क्षत्रे प्रतितिष्ठामि राष्ट्रे प्रत्यश्वेषु प्रतितिष्ठामि गोषु ।

प्रत्यङ्गेषु प्रतितिष्ठाम्यात्मन्प्रति प्राणेषु प्रतितिष्ठामि पुष्टे ।

प्रति द्यावापृथिव्योः प्रतितिष्ठामि यज्ञे ॥

II, 17, 2. Instead of इडाये सृष्टं Bhār. II, 2 has इडायाः पदं ।
सृष्टं corresponds to संरीसृष्टं of the verse इडायास्पदं घृतवत्सरोसृष्टं जातवेदः
प्रति हव्या गमाय Ath. V. III, 10, 6; Gobh. M. II, 2, 11. । संवत्सरस्य
पत्रो the second time F । *न्विभजती C D.

II, 17, 3. C E F om. अथ । अभिष्यां D । उरुं E । नः E F p. m.

त्रया देवा एकादश त्रयस्त्रिंशः सुराधसः ।
 बृहस्पतिपुरोहिता देवस्य सवितुः सवे । देवा देवैरवन्तु मा ॥
 इति । ४ ।

तेषां दक्षिणा गृहपतिरुपविशति । ५ ।
 उत्तरा उत्तरे । ६ ।

प्रजोत्पत्त्यानुपूर्व्येण । ७ ।

तेषां ये मन्त्रविदस्ते मन्त्राञ्जयन्ति । ८ ।

स्योना पृथिवि भवानृक्षरा निवेशनी । यच्छा नः शर्म सप्रथाः ॥
 वडित्या पर्वतानाम् ॥ इति द्वाभ्यां दक्षिणैः पार्श्वैः संवि-
 शन्ति । ९ ।

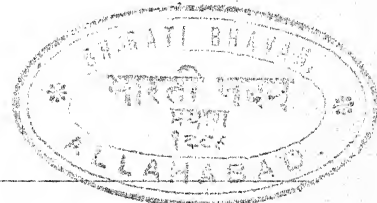
उदायुषा ॥ इत्युत्तिष्ठन्ति । १० ।

उदस्थामामृता अभूम ॥ इत्युत्थाय जयन्ति । ११ ।

एवं रात्रेस्त्रिः संजिहते । १२ ।

ब्राह्मणानन्नेन परिविष्य पुण्याहं स्वस्त्ययनमृद्धिमिति वा-
 चयित्वाथैतां रात्रिं वसन्ति । १३ । ॥ १७ ॥

सप्तमः पटलः

II, 17, 7. °नुपूर्व्येण E D C s. m.

II, 17, 8. F repeats मन्त्रविदस्ते ।

II, 17, 9. भावान् C । Read सप्रथः । T. S. 2, 2, 12, 2.

II, 17, 10. T. S. 1, 2, 8, 1. । °त्तिष्ठति D.

II, 17, 11. उदस्थानममृता D उदस्थाममृता C p. m. । इत्युत्थाय F ।
 जयति D.

II, 17, 13. वसति D संवसति E.

अथात उपाकरणोत्सर्जने व्याख्यास्यामः । १ ।

अवशापक्ष ओषधीषु जातासु हस्तेन पौर्णमास्यां वाध्या-
योपाकर्म । २ ।

अग्निमुपसमाधाय व्याहृतिपर्यन्तं कृत्वा कारडर्षीञ्जुहोति ।
प्रजापतये कारडर्षये स्वाहा ॥ सोमाय कारडर्षये स्वा-
हा ॥ अग्नये कारडर्षये स्वाहा ॥ विश्वेभ्यो देवेभ्यः का-
रडर्षिभ्यः स्वाहा ॥ स्वयंभुवे कारडर्षये स्वाहा ॥ इति
कारडर्षयः कारडनामानि वा सावित्रीमृगवेदं यजुर्वेदं
सामवेदमथर्ववेदं सदसस्पतिमिति । ३ ।

हुत्वा चीनादितोनुवाकानधीयते । ४ ।

कारडादीन्वा सर्वान् । ५ ।

जयादि प्रतिपद्यते । ६ ।

स्विष्टकृदन्तं कृत्वा अहमेकाहं वा क्षम्य यथाध्यायमध्येतव्य-
मिति वदन्ति । ७ ।

तैषीपक्षस्य रोहिण्यां पौर्णमास्यां वोत्सर्गः । ८ ।

सगणः प्राचीमुदीची वा दिशमुपनिष्क्रम्य यत्रापः सुखाः
सुखावगाहास्तदवगाह्याघमर्षणेन चीन्त्राणायामान्कृ-

II, 18, 1. अथोत B । व्याख्यातः E.

II, 18, 2. वा अध्या° E.

II, 18, 3. D F ins. पञ्च before कारडर्षी° । °रडर्षये C D । °रडर्षये C D । °रडर्षये C । °रडर्षिभ्यः C । °रडर्षये C । E om. all from प्रजा-
पतये to इति । °रडर्षये: C.

II, 18, 4. °धीयते D E F G.

II, 18, 5. कांडान्वा B.

II, 18, 6. जयेयादि कर्म प्रति° B.

II, 18, 7. क्षाम्य B. Possibly वाक्षम्य to be written. । B om. वदन्ति ।

II, 18, 9. °ह्यागमर्षणेन T. A. 10, 1, 13; 14 = R.V. X, 190.

त्वा सपवित्रैः पाणिभिः । आपो हि ष्ठा मयोभुवः ॥
इति तिसृभिः । हिरण्यवर्णाः शुचयः पावकाः ॥ इति
चतसृभिः । पवमानः सुवर्जनः ॥ इति चैतेनानुवाकेन
स्नात्वा दर्भानन्योन्यस्मै संप्रयच्छन्तो दित्सन्त इवान्यो-
न्यम् । ९ ।

ततः शुचौ देशे प्राचीनप्रवणे प्रागयैर्दभैरुदगपवर्गाण्यास-
नानि कल्पयन्ति । १० । ॥ १८ ॥

ब्रह्मणे प्रजापतये बृहस्पतयेऽग्रे वायवे सूर्याय चन्द्रमसे न-
क्षत्रेभ्य इन्द्राय राज्ञे यमाय राज्ञे वरुणाय राज्ञे सोमाय
राज्ञे वैश्रवणाय राज्ञे वसुभ्यो रुद्रेभ्य आदित्येभ्यो वि-
श्वेभ्यो देवेभ्यः साध्येभ्य ऋभुभ्यो भृगुभ्यो मरुद्भ्योऽथर्व-
भ्योऽङ्गिरोभ्य इति देवगणानाम् । १ ।

विश्वामित्रो जमदग्निर्भरद्वाजोऽथ गौतमः । अत्रिर्वसिष्ठः क-
श्यपः ॥ इत्येते सप्तर्षयः । २ ।

निवीतिन उत्तरत उदीचीनप्रवणे उदगयैर्दभैः प्रागपवर्गा-
ण्यासनानि कल्पयन्ति विश्वामित्राय जमदग्रे भरद्वा-
जाय गौतमायात्रये वसिष्ठाय कश्यपाय । ३ ।

वसिष्ठकश्यपयोरन्तरालेरुत्थत्यै कल्पयन्ति । ४ ।

II, 18, 9. See above I, 10, 2. । °नन्योन्यस्मै C °न्योन्यस्मै D । °त्सन्तः
यवा° D.

II, 18, 10. प्राचीनाग्र° B.

II, 19, 1. F om. °अथर्वभ्यो ।

II, 19, 2. °मित्रो D.

II, 19, 3. निवीतिन B । °प्रवणं D । °वर्गादिः कल्प° B । कश्यपयोर E.

II, 19, 4. E om. वसिष्ठकश्यपयोर् । °कश्यपाणां B । °न्तराले C F ।
°रुत्थत्यै C । B adds च before कल्प°.

दक्षिणतः प्राचीनप्रवणेगस्त्याय । ५ ।

तत एकवेद्यान्तेभ्यः कृष्णवैपायनाय जातूकर्याय तरुक्षाय
तृणविन्दवे वर्मिणे वरुथिने वाजिने वाजश्रवसे सत्य-
श्रवसे सुश्रवसे सुतश्रवसे सोमशुष्मायणाय सत्ववते
बृहदुक्थाय वामदेवाय वाजिरत्नाय हर्यज्वायनायोद-
मयाय गौतमाय ऋणंजयाय ऋतंजयाय कृतंजयाय
धनंजयाय बभ्रवे अरुणाय चिवर्षाय चिधातवे शिवि-
न्ताय पराशराय विष्णवे रुद्राय स्कन्दाय काशीश्वराय
ज्वराय धर्मायार्थाय कामाय क्रोधाय वसिष्ठायेन्द्राय
त्वष्ट्रे कर्त्रे धर्त्रे धात्रे मृत्यवे सवित्रे सावित्र्यै वेदेभ्यश्च
पृथक्पृथग्गृवेदाय यजुर्वेदाय सामवेदायाथर्ववेदाये-
तिहासपुराणायेति । ६ ।

दक्षिणतः प्राचीनावीतिनो दक्षिणाप्रवणे दक्षिणायैर्देवैः
प्रत्यगपवर्गाण्यासनानि कल्पयन्ति । ७ । ॥ १९ ॥

वैशम्पायनाय पलिङ्गवे तित्तिरायोखायात्रेयाय पदकाराय
कौरिङ्गयाय वृत्तिकाराय सूत्रकारेभ्यः सत्याषाढाय प्र-
वचनकर्तृभ्य आचार्येभ्य ऋषिभ्यो वानप्रस्थेभ्य ऊर्ध्वरे-
तोभ्य एकपत्नीभ्य इति । १ ।

II, 19, 5. दक्षिणतं B । प्राचीनं E.

II, 19, 6. °वेद्यन्तेभ्यः D । °कथयि D । वाजिश्रवसे F । हर्यं C. Per-
haps for हर्यश्वाः; Bhār. II, 40 gives हर्यज्ज्वने । °नाय उदमं E । गौतं F ।
धात्रं F । E om. वेदेभ्यश्च पृथक्पृथग् । B om. all from तरुक्षाय finishing with
इतिहासपुराणेभ्यः ।

II, 20, 1. कौरिङ्गयवृत्तिः F कौरिङ्ग्याय C.

यथास्वं पितृभ्यो मातामहेभ्यश्च कल्पयन्ति । २ ।

अमुष्मै कल्पयाम्यमुष्मै कल्पयामि ॥ इत्यासनेन । ३ ।

अमुं तर्पयाम्यमुं तर्पयामि ॥ इत्युदकेन । ४ ।

अमुष्मै नमोमुष्मै नमः ॥ इति गन्धपुष्पधूपदीपैः । ५ ।

अमुष्मै स्वाहामुष्मै स्वाहा ॥ इत्यन्नेन । ६ ।

अमुं तर्पयाम्यमुं तर्पयामि ॥ इति फलोदकेन । ७ ।

अमुष्मै नमोमुष्मै नमः ॥ इत्युपस्थाय । ८ ।

अपरेण वेदिमग्निमुपसमाधाय व्यादितिपर्यन्तं कृत्वा कारड-
र्षीञ्जुहोति कारडनामानि वा सावित्रीमृगवेदं यजुर्वेदं
सामवेदमथर्ववेदं सदसस्पतिमिति । हुत्वा प्रथमेनानु-
वाकेनाधीयते । कारडादीन्वा सर्वान् । जयादि प्रतिप-
द्यते । स्विष्टकृदन्तं कृत्वा अहमेकाहं वा क्षम्य यथा-
ध्यायमध्येतव्यमिति वदन्ति । ९ ।

कारडात्कारडात् ॥ या शतेन ॥ इति द्वाभ्यामुदकान्ते दूर्वा
रोपयन्ति । १० ।

उदधिमूर्मिमन्तं कृत्वा प्राचीमुदीची वा दिशमातमितोरा-
जिं धावन्ति । ११ ।

प्रत्येत्यापूपैः सक्तुभिरोदनेनेति ब्राह्मणांस्तर्पयन्ति । १२ ।

II, 20, 2. B ins. कल्पयित्वा before यथास्वं ।

II, 20, 4. इत्युदकेन B.

II, 20, 7. E repeats sūtras ५, ६, ७ ।

II, 20, 9. पंच कांडर्षयो °F । D F ins. कांडर्षयः after °होति । °धायंते D E F.

II, 20, 10. B D F have प्ररोहन्तो instead of या शतेन । T. S. 4, 2, 9, 2.

II, 20, 11. °मूर्मितं कृ° B । दिशममितोराजिं धावते B.

II, 20, 12. ब्राह्मणांश्च त° D.

एवं पारायणसमाप्तौ दूर्वारोपणोदधिधावनवर्जम् । १३ ।
 नित्यमेवाद्भिर्देवानृषीन्यितृश्च तर्पयन्ति तर्पयन्ति । १४ ॥ २० ॥

अष्टमः पटलः

द्वितीयः प्रश्नः समाप्तः ॥

II, 20, 13. D F ins. कांडात्कांडादिति after °समाप्ता ।

II, 20, 14. °न्यितृश्च F °न्यितृश्च तर्पयति । B.

Praśna I. Khapḍa 1.

1. ... येन कर्मणा यस्मिन्वा कर्मण्याचार्यसमीपं नी-
यते कुमारस्तदुपनयनम् । किम् । तदग्न्यायतनोइननादि-
सावित्रीव्रतविसर्गान्तं तद्विस्तरेण सकलं वक्ष्यामः । सोयं
दृष्टार्थः संस्कार उपनयनं नाम विद्यार्थिन आचार्यसमीप-
मुपगमनमुपनयनं विद्यार्थस्य श्रुतितः संस्कार इति वच-
नात् (Dh. I, 1, 8) । तच्चैवर्णिकाणामेव स्यान्न शूद्राणामुप-
नयनं वेदाध्ययनमिति शूद्रादीनां प्रतिषेधात् (Dh. I, 1, 5) ।
तस्माच्छूद्रसमीपे नाध्येतव्यमित्यादिना तत्समीपेध्ययनप्रति-
षेधाच्च । पुंसामेव क्रियते न स्त्रियाः । स्त्रिया नाध्येयम् । न
स्त्रीशूद्रसमीपे ब्रह्म श्रावयेदिति च स्त्रिया अध्ययनप्रतिषे-
धात् । पाणिन्याहो विधिः स्त्रीणामौपनायनिकः पर इत्युप-
नयनभक्तित्वाच्च विवाहस्य (s. Manu II, 67) । ...

2. सप्त वर्षाणि यस्य जन्मतः परिमाणं स सप्तवर्षः ।
ब्राह्मणं तमुपनयेत् । उपनयीतेत्यपपाठः । जन्मत आरभ्य
सप्तमे वर्षे उपनयेतेत्यर्थः । धर्मेषु चैतदेव वक्ष्यति गर्भाष्टमेषु
ब्राह्मणमिति (Dh. I, 1, 18) । तस्मादिह वचनम् । गर्भाष्टमे
वर्षे ब्राह्मणमुपनयेदिति शास्त्रान्तरे दर्शनात् (Āśv. I, 19, 2) ।

3. एतयोरपि पूर्ववदर्थः । जन्मतः संख्या गर्भादारभ्य
तदुभयं धर्मेषु विकल्प[ल्य]ते (Dh. I, 1, 18) ।

4. सर्वचोपनयेदिति शेषः । कालस्यापि धर्मेषु सिद्धस्य पुनर्विधानं कालान्तरदर्शनादेकेषामुदगयन आपूर्यमाणपक्षे कल्याणे नक्षत्रे चौलकर्मोपनयनगोदानविवाहा इति ।.....

5. .... विशेषेणेति वचनात्पुंनामधेये विशिष्टमुपनयनमन्यस्मिन्नपि पुण्ये न गर्हितम् । अश्वयुक्पुनर्वसू तिथौ हस्तः शतभिषकप्रोष्ठपदा इति पुंनामधेयानि ।

6. युग्मान्युगमप्रभृतीन्समसंख्याकान् । वृद्धौ फलभूयस्त्वम् (s. Āśv. IV, 7, 3) । .... परिविध्य तर्पयित्वा तैः पुण्याहं सुदिनत्वं सर्वकालमहनि स्वस्त्ययनं रक्षापुष्टिपुत्रधनधान्याद्यभिवृद्धिः । पुण्याहं भवन्तो ब्रूवन्तु । स्वस्तिं भवन्तो ब्रूवन्तु । ऋद्धिं भवन्तो ब्रूवन्त्वित्येवं पुण्याहवाचनविधिना वाचयित्वेत्यर्थः । इतिशब्दो न्याय्याभिवचनानां परिग्रहार्थः ।

7. मात्यानुलेपनादिना मण्डितम् ।

8. अहतमनुपयुक्तं वासः ।

9. प्राचीनोदीचीनप्रागुदगवनतानामन्यतमस्मिन् । शास्त्रान्तरदर्शनादिषुमात्रावरे (Āśv. I, 3, 1) । अग्न्यायतनमुद्धत्याभ्यान्येन वा । पुनर्धर्मशास्त्रे दर्शनादुपसमाधानदेशे तिस्रो रेखाः प्राचीरुदगपवर्गास्तिस्त्रयोदीचीः प्रागपवर्गा लिखित्वा (Dh. II, 1, 13) । कृत्स्नमग्न्यायतनमद्भिरवोक्ष्योत्तिच्यावोक्षणोदकशेषमुत्तरेण पूर्वेण वान्यदुपनिदध्यात् ।

10. श्रोत्रियागारादन्यायतनमध्य उपसमादधाति काष्ठान्यभ्याधाय प्रज्वलयतीत्यर्थः । इहोपनयनादिषु कर्मसु पूर्वद्युस्तदहरेव वा प्राक्कर्मारम्भान्नान्दीमुखं श्राद्धं शास्त्रान्तरे दृष्टं सर्वे कुर्वन्ति । तदप्यविरोधात्तत एवागमस्य कार्यम् ।

11. तमयिं प्रागयैर्दभैः पुरस्तादक्षिणतः पश्चादुत्तरत
इति परिस्तरणाति । . . .

12. अपि वा पश्चात्पुरस्ताच्च ये दर्भास्त उदगया भवन्ति
प्रागया एव दक्षिणा उत्तराश्च ।

13. प्रागयाश्चोदगयाः । प्रत्येकमयशब्दः परिसमाप्यते ।
यदि परिस्तरणदर्भाः प्रागुदगया भवन्तीत्येतस्मिन्पक्ष इत्यर्थः ।
तत्र दक्षिणान्दर्भान्पूर्वापरभ्यो दर्भेभ्य उत्तरानुपरिशयान्करो-
ति । उत्तरांश्च दर्भानधरानधःशयान्करोति । यदि प्रागुदगया
इति वचनमुत्तर एव पक्षेयं विधिः स्यान्न प्रागयपक्ष इत्येत-
दर्थम् । नैतदस्ति । आनन्तर्यादसंभवादेतत्सिद्धं हि । एवं
तर्हि । श्रौतेष्वपि स्तरणमधरोत्तरभाव एव भवेदितीदं दक्षि-
णप्रागयतायामप्युदगयताया अपवादं [sic] वा दक्षिणाय-
तायाः । एवं भवत्येव ।

14. दक्षिणेन परिस्तीर्णमयिं ब्रह्मण आयतने प्रवेशन-
देशे दर्भान्सम्यग्बहुलान्संस्तीर्य ।

15. . . . आत्मीयमग्निमात्मनि गृहीत्वा तथा संकल्प्य
जपित्वेत्यर्थः ।

16. यथार्थं यथाप्रयोजनं द्रव्याणि प्रयुनक्ति । कानि ता-
नि । अश्मादीनि दश येनान्येनापि प्रयोजनं तच्च । . . . .

17. अश्माक्रमणाय । वासः परिधानार्थम् । अजिनमु-
त्तरीयार्थम् । . . . त्रिवृत्त्रिगुणा । त्रिवृतामित्यपरः पाठः ।
अजादिपाठो विभाषानुमेयः (Pān. IV, 1, 4) । सर्वेषां व्यञ्ज-
नानामाकारं वष्टि भागुरि(रभीष्टि)रित्येके । . . . .

18. एकविंशतिदारुमेकविंशतिकाष्ठमिध्मं संनहति ।

संनह्य प्रयुनक्तीत्यर्थः । आहुतीनां परिमाणं संख्याहुतिपरि-
माणमिव परिमाणं यस्य साहुतिपरिमाणः । उष्ट्रमुखवदुत्त-
रपदलोपः । यावत् आहुतयस्तावद्द्वारुको भवेदित्यर्थः । .....

19. तस्मिन्निध्मे शम्याः शम्याकृतिकांस्त्रीन्यरिधीनुपसं-
नह्यति । शम्याशब्द इहाकृतिवचनः । यथा यज्ञायुधेषु । त-
स्मात्ते याज्ञिकस्य वृक्षस्य । .....

20. दवीर्म । कृदिकारादक्तिन इतीकारः (Unādis. 3, 84) ।
पालाशो होमार्थत्वात् । खादिर्यपि दृष्टा शास्त्रान्तरे । ...
आज्यस्थाली मृन्मयी प्रसिद्धा । प्रणीताः प्रणीयन्ते येन त-
त्प्रणीताप्रणयनम् । तदपीह मृन्मयमेवान्यस्यावचनात् । येन
चार्थ इत्यनुक्तानामपि प्रयोजनवतामुपसंग्रहार्थम् । यथा
प्रोक्षणार्थं पात्रं बहिरङ्गारनिरूहणार्थं काष्ठमिति ।

21. सकृदेव युगपदेव सर्वाणि प्रयुनक्ति यथोपपादं वा
यथासंभवं वेत्यर्थः । यथोपपदमित्युपपाठः । ... यथोपपादं
यथैवोपपद्यन्ते तथैव प्रयुनक्ति नान्यत्र । .....

22. एतस्मिन्काले ब्रह्मर्षिः ... उत्तरेणापरेण वा कर्तारं
गत्वा ... उपविशति । एतस्मिन्काल इति वैदिकेपि पा-
त्रासादनानन्तरमेव ब्रह्मणः प्रवेशो नार्वागित्येतदर्थम् । अप
आचम्येति शुद्धस्यापि कर्माङ्गं पुनराचमनम् । यज्ञोपवीत-
ग्रहणं कर्माङ्गस्याविकाजिनस्य वाससो वोपादानार्थं पित्र्ये
वा तस्य प्राचीनावीतत्वनिराकरणार्थमथवा यज्ञोपवीतं
कृत्वेति यज्ञोपवीतस्य प्राधान्यप्रख्यापनार्थम् । तेन ब्रह्मा-
लम्भे तत्स्थाने यज्ञोपवीतं वा स्यात् । तथैकेषामुक्तं छत्रं
यज्ञोपवीतं कमण्डलुं वेति । ... एतस्मिन्काल इति वचन-

मनित्यः पुरुषो नित्यः काल इत्येतदर्थम् । तेन च्छादीना-
मेको वा ब्रह्मणः स्थाने स्यात् । ...

23. ... उपविलं पूरयित्वा यथा न स्कन्दति । ...

24. ... प्रोक्षति पात्राणि । प्रोक्षणीः संस्कृत्येत्येव
सिद्धे तिरःपवित्रमिति वचनं प्रागप्यस्माद्वर्मास्तीति ज्ञा-
पयति । तेन तूष्णीं पात्रस्य त्रिः प्रक्षालनं द्विस्त्वासिच्य
पूरणं प्रणीतास्त्रिव न भवतीति गम्यते । ...

25. ... जुहूवत्संमार्गं इत्युपदिशन्ति । निधानं दर्भ-
ध्विति निशब्दादथ एव नोपरि वा काष्ठादौ ।

26. संमार्गान्दर्भानद्भिर्भ्युक्ष्य ...

Khanda 2.

1. ... पुनराज्यग्रहणं प्राधान्यव्यापनार्थम् । तेन ग-
व्यमाज्यं स्यात् । द्रव्यान्तरसंसर्गप्रतिषेधार्थं वा । तेन शोध-
यित्वोपरि पवनेन ग्राह्यम् । ... अवद्योत्य दर्भैरवाचीनज्वा-
लैरुपरि ज्वलयित्वा । ... तानङ्गारांस्तेनैव काष्ठेन प्रत्यूह्यागौ
पुनः प्रक्षिप्य निरस्य काष्ठम् ... त्रिरुत्यूय पश्चादारभ्य प्रा-
गपवर्गमुत्यूय ... पुनः पवित्रग्रहणं विस्रस्य पृथग्भूतयोः
सहाभ्याधानार्थम् । तस्मादादित एव ते च द्वे स्याताम् । ...
व्यक्तं च बौधायनः पवित्रे विस्रस्याद्भिः संस्पृशेदित्याह
(Baudh. I, 4) । ...

4. ... अधरोत्तरभावः परिस्तरणवदत्र द्रष्टव्यः । इहा-
धिकारादेव सिद्धे चीरण्यग्रहणानि क्रियन्ते । तानि केव-
लस्याग्नेः संप्रत्ययार्थं परिस्तीर्णस्य मा भूदिति । तेनोपर्येव

परिस्तरणानामग्रेः परिधानं कार्यं न बाह्यत इति । इतरथा पात्रासादनवद्ब्रह्मसदनवच्च बाह्यतश्च प्राप्नोति हि । . . . .

5. . . . प्राङ्मुखः कर्ताचार्य उपविशति । . . .

6. . . . आचमनयज्ञोपवीते [sic] कुमारस्यातः प्रभृति स्यान्नावगितः । सिद्धयोरपीह वचनं केषांचिदिह मन्त्रेण यज्ञोपवीतस्य क्रियोक्ता । यज्ञोपवीतेनोपय्यामि दीर्घायु-
त्वाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय सर्वेषां वेदानामाधिपत्याय
यशसे ब्रह्मवर्चसाय त्वामिति कौषीतकानामयं मन्त्रः । बौ-
धायनीयानां त्वेके । यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं प्रजापतेर्यत्स-
हजं पुरस्तात् । आयुष्यमग्न्यं प्रतिमुञ्च शुभ्रं यज्ञोपवीतं बल-
मस्तु तेज इत्येष मन्त्रः (Baudh. II, 5) ।

7. अथानन्तरमाचार्यः परिषिञ्चति सर्वतः सिञ्चती-
त्यर्थः । . . .

9. . . . सरस्वत इत्येतस्मिन्मन्त्रे पत्नीगर्भिणीवत्स्त्रियां
छान्दसे ह्रस्वत्वे संबुद्धिलोपो गुणश्च स्यात् ।

10. . . . सावित्रहोममन्त्रस्यादियहणमेतदित्येके छन्दो-
गानां तथा दर्शनात् (Gobh. I, 3, 4) । तन्नेत्युत्तरत्र प्रतिपाद-
यिष्यामः (I, 7, 6, c.) । . . .

11. . . . इध्ममाज्येन दर्व्याङ्क्ता प्रक्षालयित्वाग्नौ [sic]
हस्तेनाभ्यादधाति । . . .

12. . . . अथशब्द इध्माधारयोः संबन्धार्थः । तेनाधारव-
त्येव दर्विहोम इध्मो नान्यत्र ।

13. उत्तरं परिधिसंधिमनुलक्षयित्वा [sic] तेन पथेत्यर्थः ।
अवहत्य प्रवेश्य दर्वीम् । . . .

14. ... मनसा ध्यायन्निति निवर्ततेतो वाचैवाभिघा-
रयति । एतयोराधारयोज्योतिष्मति होमः । सर्वेषामिध्म-
काष्ठानां संस्पर्शनं चेयते ।

15. ... आज्यभागाविति संज्ञासंव्यवहारार्थम् । ...

16. अग्रेरुत्तरार्धस्य पूर्वार्धमुत्तरपूर्वार्धं तथा दक्षिणार्ध-
पूर्वार्धं । जुहोतीत्युभयोः शेषः ।

17. तावाज्यभागावन्तरेण तद्धोमदेशयोर्मध्य इतरा
आहुतीर्जुहोति । ...

18. ... चतस्रो जुहोति । द्वितीये संराधनीमिति प-
ठितव्यं यजेः सकर्मकत्वादित्येके । यथापठितमेव विभक्ति-
व्यत्ययादित्यन्ये । तन्न । उदीच्यानां संराधनीमिति पाठः ।
तस्मान्निर्गुनासिकोपपाठः । स्वाहाकारस्यापाठेपि त्वसमाप्ते
यज इत्येतदन्तो होममन्त्रः । मन्त्रान्ते नित्यः स्वाहाकार इति
परिभाषायाः स्वाहाकारः स्यात् (L 3, 2) ।

Khanda 3.

1. ... सर्वे दर्विहोमाः सर्वदर्विहोमाः । के पुनस्ते ।
उपनयनस्नानविवाहाष्टकादयः । तेषामेष कल्पो विधिर्भ-
वति योसावुद्धननादिर्नुक्रान्तः । ... अथ सर्वग्रहणं कि-
मर्थम् । त्रिःप्रकारा दर्विहोमा आघारवन्त आपूर्विका आ-
ग्निहोत्रिकाश्चेति । तत्र येषामेतदन्तं सर्वं भवति त आघा-
रवन्तः । येषां यावदुक्ता एवाहुतयस्त आपूर्विकाः । येषां
द्विर्होमस्तिश्च प्राशनं त आग्निहोत्रिकाः । तेषां सर्वेषामने-
नातिदेशः स्यादित्येतदर्थम् । ...

2. तेषु दर्विहोमेषु यैर्मन्त्रैर्होमस्तेषामन्ते नित्यं स्वाहाकारः स्यात् । यत्र पाठो नास्ति स्वाहाकारः स्यात्तदर्थमयं पाठः । इदानीं किमर्थम् । मन्त्रचिकीर्षार्थम् । तत्र श्रौतं प्रायश्चित्तमितरत्र स्मार्तमितरत्र [मित्यत्र] ग्रहणम् । पित्र्येपि यत्र स्वधाकारो न पठ्यते तत्र स्वाहाकारार्थम् । यत्र तु पठ्यते तत्र स्वधाकारस्यापि प्रदानार्थत्वान्नास्ति स्वाहाकारः । तत्राप्येके स्वाहाकारं कुर्वन्ति नित्यवचनात् । श्रौते विहितमिह न स्यादिति सूत्रम् ।

5. आयुः० °स्वाहेत्येषा प्रधानाहुतिः । अभिरक्षतादिमम् । जरसे नयेममिति लिङ्गतः पुरुषसंबन्धात् । केचिदेषेति पूर्वस्यां वचनं प्रधानाहुतिर्ब्रह्मापनार्थम् । तदेवोत्तरस्यामनुवर्तते तेन तस्या अपि प्रधानाहुतिर्त्वमिति चेत् । न । एकस्या एकवद्भावप्रतियग्रहणमेवेत्याचार्यशैली । ब्रह्मप्रतिष्ठेत्यत्रोक्तं हि । बहूनि चास्मिन्सूत्रे एषेति वचनानि । यदि सर्वेषां शक्यते प्रयोजनं वक्तुं ततोत्रापि वक्तव्यम् ।

7. . . . आहुतीभिः । दीर्घोपपाठः । असंसक्तामसंस्पृष्टामतिहायेतरा आहुतीर्जुहोति ।

8. अत्रास्मिन्कर्मणि । . . . यद्यचेति कर्म प्रकृतं निर्दिश्यते नार्थोनेन प्रकरणादेव सिद्धत्वात् । देशार्थस्तर्ह्यस्मिन्देशे जुह्वतीति । ननु तदपि कर्म पुरस्तात्स्विष्टकृत एव सिद्धम् । एवं तर्हि । देवमात्रेण जयादीनां प्राजापत्यान्ते संबन्धो नोपहोमत्वेनेत्येतदर्थम् । तस्माद्वाहतिपर्यन्तस्य वारुण्यादेश्चाङ्गत्वमेव यथोक्तमधस्तात् । यद्येवमन्नप्राशनादिषु प्रधानाहुतेरेवानाम्नानात्तासामेत उपहोमाः स्युः । एवं तर्हि ।

तदुभयमेव तत्र प्रधानमिति ब्रूमः । एवमपि तस्यैव । त-
त्कथम् । इदमङ्गत्वादप्रधानत्वमित्युपपन्नम् । अपि तत्र य-
त्रेति वचनं जयादिष्वस्ति । तत्किं कुर्यात् । एवं तर्हि ।
यदूर्ध्वमप्याज्यभागाभ्यां व्याहृतिपर्यन्तं कर्म तत्साधरणं प्रधा-
नमिति क्रमः । यच्चायुर्दादि तद्वैशेषिकमिति । तत्र प्रधान-
स्याङ्गरूपत्वादङ्गवदतिदेशः कृतो द्रष्टव्यः । . . . .

9. . . चयोदश जयाञ्जुहोति । देवासुरा इत्यादि ब्राह्म-
णम् । चित्ताय स्वाहा । चित्तये स्वाहेत्येवं चतुर्थ्यनैर्वा द्वा-
दशभिर्जुहुयादविकृतैव चयोदशी । एवमपि शाखान्तरेस्ति
पाठ इत्यवगन्तव्यम् (s. Mān. I, 11) । . .

10. अग्निरित्यष्टादशाभ्यातानाञ्जुहोति ।

11. अस्मिन्ब्रह्मन्वित्यादिदेवहूत्यामित्येतदन्तमभ्याताने-
ष्वनुषजति । . . . .

12. . . उपतिष्ठते वा तेन मन्त्रेण प्राचीनावीती पि-
तृन् । अग्निमित्येके । लिङ्गविरोधस्तथा स्यात् ।

13. द्वादशैते पर्यायास्ते सप्तमोत्तमा एकाहुतिकाः । . .
उत्तरां जुहोति । अत्र पर्यायमनुदृत्येतदनुवर्तते । नानु-
वर्तत इत्येके । तेषां सर्वपर्यायेषु नामादिपान्वन्तोनुषङ्ग
इति । तत्र पर्यायम [यं सा] नुषङ्गमनुदृत्य तस्मै स्वाहेति
पूर्वाहुतिर्होतव्या । यथा । संहितो विश्वसामा सूर्यो गन्धर्व-
स्तस्य मरीचयोप्सरस आयुवो नाम स इदं ब्रह्म क्षत्रं पानु
ता इदं ब्रह्म क्षत्रं पानु तस्मै स्वाहेति [पूर्वा] ताभ्यः स्वा-
हेत्युत्तराम् । एवमुत्तरास्वपि । तथा सति ताभ्य इत्येतस्य सा-
काङ्क्षस्यौषधयोप्सरस इत्यन्वयमपेक्षमाणस्य पृथक्प्रयोगो

नोपपद्यत इति । अपरेचैवं वर्णयन्त इत्याहुः । तेषां पूर्वा-
हुतिः पर्यायं सानुषङ्गमनुदृत्य होतव्या । यथा । ऋताषाडृत-
धामाग्निर्गन्धर्वस्तस्यौषधयोप्सरस ऊर्जो नाम स इदं ब्रह्म
क्षत्रं पातु ता इदं ब्रह्म क्षत्रं पान्तु तस्मै स्वाहेति । एवमु-
त्तरास्वपि । तत्र पूर्वस्यामाहुतावयं पिण्डार्थः । य एवं गुण-
वाङ्गन्धर्वो यस्य सभूता एवंनामानोप्सरसः स ताभिः सहेदं
ब्रह्म क्षत्रं पान्तु [sic] ताभ्यः स्वाहा हविर्जुहोमीत्युत्तरस्याम् ।
अन्येषां त्वेवमेव सूत्रार्थः । अर्थवशेन पदानि सहानुषङ्गेण
विभज्य पूर्वोत्तरयोराहुत्योरनुद्रवणं पर्यायैकदेशे च पर्यायश-
ब्दस्तैलघृतपञ्चालादिवत् । तच्चैवं प्रयोगः । ऋताषाडृतधा-
माग्निर्गन्धर्वः स इदं ब्रह्म क्षत्रं पातु तस्मै स्वाहा । तस्यौष-
धयोप्सरस ऊर्जो नाम ता इदं ब्रह्म क्षत्रं पान्तु ताभ्यः
स्वाहेति । एवमुत्तरास्वपि । . . . .

Khaṇḍa 4.

1. . . . गत्यर्थत्वादाहपूर्वस्य तिष्ठतेः प्रयोज्यस्य कर्तुः
कर्मत्वम् । दक्षिणेनेति नियमार्थमुभयनिवृत्त्यर्थं वा । प्रक-
रणात्सिद्धेपि कुमारग्रहणमस्य विधेरन्यत्रापि प्रसङ्गोस्तीति ।
तेन विवाहेष्येणोत्तरं परिधिसंधिं निधाय दक्षिणेन पादे-
नायं विधिः सिद्धो भवति । स्पष्टत्वमेव वा । तथैवमश्मा-
दीत्येवमादीनि द्रष्टव्यानि ।

2. . . पूर्वं वासः परिधापितं प्रज्ञातं निधाय । या
अकृन्तन्निति परिधापनमन्त्रः । इदं वासः पुष्टे कर्तव्यमिति

शास्त्रान्तरे दृष्टं तदस्माकमप्यविरुद्धम् । उक्तक्रमादेव सिद्ध
 ज्ञानन्तर्यं अथेति वचनं नित्यः क्रमो द्रष्टव्यो मन्त्रावनित्या-
 विति ख्यापनार्थम् । तेनाजिनस्य वा परिधापनं स्यात्तत्र
 च मन्त्रान्नानमपि । वक्ष्यति च धर्मेषु ब्रह्म° (Dh. I, 3, 9) ।
 अन्येस्यानित्यत्वाख्यापनार्थोऽथशब्द इत्याहुः । तेषां पुनरुपन-
 यने नास्ति परिधानम् । - - - -

3. - - परिधानं कृत्वा न परिधानाभावेतश्चाजिनपक्षे
 न स्यात् ।

4. - - परिब्रूयति परिवेष्टयति नाभिदेशमन्तरतो ना-
 भिमिति दर्शनात् । - - अथेत्यभावार्थः पुनरुपनयने । - -

6. - - असाविति संबुद्ध्या कुमारस्य नाम्नो ग्रहणम् ।
 अत्राप्यथशब्दः पूर्ववद्ब्रूयन्नित्यत्वाय । तेन वासोत्त [स उत्त]
 रीयं स्यात् । वक्ष्यति च धर्मेषु क्षत्र° (Dh. I, 3, 9) । अभा-
 वायास्य पुनरुपनयन इत्येकेषां पूर्वोपात्तमेव स्यात् (I, 4,
 2, c.) । - -

8. - - - अत्रानियतत्वाय पुनरुपनयनेथशब्दः । बह्वृ-
 चानामप्युक्तमनिरु° (Āśv. I, 22, 27) । एनमिति वैश्याधि-
 कारनिवृत्त्यर्थम् ।

9. - - संनतैरुहितैर्मयि मेधामित्येषा मयिशब्दानां स्था-
 ने त्वयिशब्दान्कृत्वेत्यर्थः । त्रयाणामन्ते प्राशनम् । इतिवच-
 नमाचार्यस्य मन्त्रप्रयोगार्थं वैश्याधिकारनिवृत्त्यर्थं च ।

12. - - एतेनोभाभ्यां मन्त्राभ्यां न पूर्वैः । तत्र समीक्षणं
 न विद्यते ।

Khaṇḍa 5.

1. . . स्वयमासीनः . . अभिमन्त्रयते । . .
2. . . यच्च यच्चायशब्दस्य प्रयोजनं नोच्यते तच्च शा-
स्त्रान्तरे क्रमान्तरदर्शनात्कमनियमार्थमित्यवगन्तव्यम् । . .
आचार्यसंबोधनार्थत्वादाचार्यो वाचयेत् । एकश्रुत्यं स्यादस्य
संबोधनार्थत्वात् ।
3. कुमारमाचार्यः पृच्छति ।
5. . . यथोत्तरञ्च (sū. 6) नामनी गृह्णातीति वचनं द्व-
योरपि नाम्नोराख्यानं यथा देवदत्तः कार्त्तिकोस्मीति ।
6. . . नामनी गृह्णाति व्यावहारिकं नाक्षत्रं च । वक्ष्य-
ति हि नक्षत्रनाम द्वितीयं स्यादिति (II, 4, 13) । यथानेन
देवदत्तेन कार्त्तिकेनोदचमाशीयेति ।
7. . . उभौ कुमाराचार्यौ मार्जयेते । उभयोर्मन्त्रः । . .
8. . . . दक्षिणं कुमारस्य बाहुमभ्यात्मन्नात्मन आभि-
मुख्येनानयित्वा [sic] दक्षिणतः समासीन उपनयते समीपं
नयति नीत्वा संस्पर्शयतीत्यर्थः । अथवा स्वं दक्षिणं बाहु-
मभ्यात्मन्नाभिमुख्येन कुमारमुपनयते समीपं नयति । अत्रा-
साविति संबुद्ध्या व्यावहारिकस्यैव ग्रहणम् । एवमुत्तरचा-
पि । . . सावित्रेतिशब्दो मन्त्रपठितस्य ग्रहणार्थो न यथो-
त्तरञ्च पाठः (I, 6, 11) । . . .
10. . . अपोशान इत्याचमनाद्युपलक्षणार्थम् । अश्वो-
त्यर्थे वाभिष्याप्नावश्वोतिः । समिध आधेहीति सायं प्रात-
रभ्याधानाभिप्रायम् । कर्म कुर्विति गुरुशुश्रूषाभिप्रायम् ।

11. ... उपर्युपरि दक्षिणस्यांसस्योपरि सामीप्येन पृष्ठतः प्रवेश्यान्ववमृश्य क्रमेणावाचीनमभिमृश्य हृदयदेशमभिमृशति । ... उपर्यादिषु त्रिष्विति द्वितीया (Kārikā on Pāṇ. II, 3, 2, Kielhorn, M. Bh. I, p. 444) । सामीप्यादुपरिशब्दस्य द्विवचनम् (Pāṇ. VIII, 1, 7) ।

Khaṇḍa 6.

3. अग्रावित्युभयोः कर्णयोरनुषजति ।

6. अत्रास्मिन्काले परिदानानन्तरम् । ... प्रायश्चित्तार्थं पुनरुपनयनमित्यर्थः । कस्मात् । चरितव्रतत्वात् । अत्रेति वचनं अहेपर्यवेतेस्मिन्नेव काले सावित्रीवाचनार्थम् ।

7. ... सावित्री वाचयति । कुतः । व्रतचरणार्थम् । वक्ष्यति हि व्रतचर्याम् । अहव्रतं चरतीत्यादि (I, 8, 1) ॥

8. पुष्करेन्तरिक्षे सीदतीति पुष्करसादिर्ऋषिस्तस्यापत्यं पौष्करसादिराकाशगमनः । अवकाशे निश्छाये सीदतीति वा । पद्मस्य वा समीपे पुष्करिणीतीरे सीदतीति पुष्कर-सदृषिस्तस्यापत्यं पौष्करसादिः । बाह्यादित्वादित्ज् (Pāṇ. IV, 1, 96) । अनुशतिकादित्वादुभयपदवृद्धिः (Pāṇ. VII, 3, 20) । पुष्करसादिरित्यपपाठः । वक्ष्यति धर्मेषु तथा° (Dh. I, 19, 7) । . . . . .

9. ... आचार्यः प्राङ्मुख उपविशति । ...

10. ... आचार्यायोपसंगृह्य । तादर्थ्यं चतुर्थी । यथाश-स्तमुपसंगृह्येत्यर्थः । ... अधीहि भोः ... सावित्री भो अनु-ब्रूहीत्युभयमेकश्रुत्या । तत्राधीहीत्यध्यापय वेदमित्यर्थः । भो

वात्सलानुकम्पक । सावित्री भो अनुब्रूहीति सावित्रीमन-
न्तरमेव ब्रूहीत्यर्थः । . . . .

11. . . . . एनमिति कुमारभिमन्त्रणार्थं लिङ्गाब्रह्म-
णस्पतेर्मा भूदिति । अत्र ब्रह्मणो वेदस्य पाचत्वात्पालयितृ-
त्वाद्वा कुमार एव ब्रह्मणस्पतिरभिमतः । . . . अस्मा इति
सावित्री कुमाराय प्रदीयत इति ख्यापनार्थम् । अतस्तेनापि
सा वाच्या न अवणमाचमत एवोक्तं सावित्री वाचयतीति
(I, 6, 6) । अये पच्छ इति वचनमेवं संततमुक्त्वा तदशक्तौ
यथाशक्ति वाचयेदिति । बह्वृचानामप्युक्तं यथा° (Āśv. I,
21, 6) . . . . .

Khaṇḍa 7.

1. अथेति कुमारकर्मान्तराधिकारार्थः । तेन समिदा-
धानादि प्रधानाङ्गमेव न सावित्रीवाचनाङ्गम् । तस्मादनु-
पेतस्य परिदानानन्तरमेव कार्यम् । . . . अभ्याधापयत्यग्नौ
कुमारेण । कुमारो मन्त्रं ब्रूते लिङ्गादाचार्यस्तं वाचयति
प्रयोजकत्वात् । एतदर्थोऽथशब्द इत्येके ।

4. . . . एतयोरप्याहार्षं बृहत इत्याद्यां अनुषज्या अविकृ-
तास्त्वमग्ने समिधा समिध्यस इति । . . .

5. . . . अथशब्दः पूर्वैरतुल्यत्वख्यापनार्थः । तेन सर्वद-
र्विहोमाणामिदमङ्गं नोपनयनस्यैव ।

6. . . . यथा । अदितेन्वमंस्थाः । देव सवितः प्रासावी-
रिति । तत्र मन्त्रानित्येव सिद्धेन्तग्रहणं देव सवितः प्रसुवेति
यावदुक्तमेव समयो नादियग्रहणमिति ख्यापनार्थम् । . . . .

7. . . अथेत्यनन्तरेण तुल्यत्वाय तेनोपनयनाङ्गं न सर्व-
दर्विहोमार्थम् । . .

8. औपनायनिकोमिः प्रकृतहानेरर्थाद्व्रतपतिः । केचि-
त्पार्थिवमग्निं मन्यन्ते । . . . व्रतं चरिष्यामीति लिङ्गादेतद्व-
तोपायनं ब्रह्मचर्यव्रतं चैतत्समावर्तने विसर्गदर्शनात् । त-
स्मात्तद्वैव परिमाणं बुद्ध्या संकल्पनीयम् । . .

9. अत्र गुरव आचार्याय वरं ददाति कुमारः । गुरुग्रहणं
ब्रह्मनिवृत्त्यर्थम् । पितुः स्याद्वरदानम् । उक्तो वरः । . .

10. . . उत्थाप्य कुमारम् । कुमारी मन्त्रस्य वक्ता लि-
ङ्गादाचार्यो वाचयिता हेतुत्वात् । . . . आदित्यमुपतिष्ठत
आचार्य एव समानकर्तृकत्वात्परिदानोत्थापनाभ्याम् । केचि-
त्प्रत्यङ्गाशीष्ठान्मन्त्रस्य [sic] कुमारमेवोपस्थातारं मन्यन्त उप-
तिष्ठते च हेतुः कर्तरि कर्तृव्यपदेशः । यथा पञ्चभिर्हलैः कृषती-
ति । तेषामाचार्यो वाचयिता कुमार उपस्थाता । आचार्य-
कर्तृत्वेपि यां काञ्चिद्विगाशिषमाशास्ते यजमानस्य यथे-
त्याशीर्वचनमुपपद्यत एव । . .

11. . . कुमाराय दण्डं प्रदायामत्रं मृन्मयं भाजनं तूष्णीं
प्रयच्छति ।

12. . . इहाथशब्दः पुनरुपनयने भिक्षाचर्याभावात् ।
तदर्थत्वाच्च दण्डामत्रदानं निवर्तते । . .

13. . . एवकारकरणमन्यप्रसङ्गास्तित्वख्यापनार्थम् । तेन
मातुरभावे मातृस्थानीयामप्रत्याख्यायिनीं भिक्षेत । नास्ति
प्रायश्चित्तम् । बह्वृचानामविशेषणोक्तमप्रत्या° (Āśv. I, 22, 6;
7) । . . .

15. . . भैक्ष्यमि[भैक्षमि]दं भो इत्यस्य प्रतीकग्रहणमित्येके । यावदुक्तमित्यपरे वचनसामर्थ्यादिह । तदाचार्यः प्रतिगृह्णाति दृष्टार्थत्वात् । बौधायनीयेषुक्तम् (Baudh. II, 8) ।

16. प्रतिगृह्णातीति ।

17. . . अस्य कुमारस्य प्रथममाच्छाद्यत इति प्रथमवास्यं पूर्वं निहितं वास इत्यर्थः (I, 4, 2) । तदाचार्य आदायात्मसात्करोतीत्यर्थः । केचित्प्रथमं वासो निहितं वासस्तत्रभवं तेनोपहितं प्रथमवास्यं भिक्षामात्र[मत्र]वर्णकस्यानुकर्षणात् । भवे छन्दसीति (Pān. IV, 4, 110) । तदाचार्य आदाय शिष्यायैव वासः प्रयच्छतीत्यत एव गम्यते । तेनोपनिधाय भिक्षा चरितव्येति । अन्ये प्रथमं वास्यते निधीयतेत्येति प्रथमवास्यं मातुर्लब्धं भैक्षं द्रव्यं तदादत्ते । अथ (भैक्ष्यस्य) भैक्ष्यं[क्षं] कुमाराय प्रयच्छति । स पित्रे तददातीति । किमचार्यवक्ष्यम् । पूर्वनिहितं वास इति । दृष्टं हि बौधायनीये अहे पर्यवेतेनेन मन्त्रेण तस्यादानम् (Baudh. II, 8) ।

18. उपस्थित आगत आनीतेनै ब्राह्मणपरिवेषणार्थम् । . . . नात्रावदानधर्मोस्त्यापूर्विकत्वात् (I, 3, 1, c.) । उपस्थितवचनं किमर्थम् । ओदनस्यापूपानां सक्तूनामित्युच्यमानेनैव संस्कारः प्राप्नोति । बहिः संस्कृतस्यानयनार्थमिदम् । एवमप्युपस्थितानामोदनापूपसक्तूनां समवदायेत्येतावता सिध्यति । किमन्नग्रहणेन । एवं तर्हि । सव्यञ्जनार्थमन्नग्रहणम् । तेन ज्ञायते भोजनार्थमप्येतदुपस्थितं न होमार्थमेवेति । अनेन ज्ञायते भोजनं हुतशेषस्यैव नान्यस्येति । . . .

19. नादिष्टानादिष्टा देवता यस्मिन्नन्नहोमे सोनादिष्ट-
देवतस्तस्मिन्सर्वस्मिन्नेता आहुतीर्जुहुयात् । कः पुनः सः ।
यत्र ब्राह्मणानन्नेनेति चोद्यते तच्चेनेनातिदेशादिहापि ब्राह्म-
णभोजनस्य भावः । . . . . यत्राचारोप्यस्ति तत्रायं विधिः
स्यादित्येतदर्थं सर्वग्रहणमित्युक्तम् । आचाराभावादभावः
स्यात् ।

20. यत्रान्नहोम आदिष्टा देवता तत्र । . . . सर्वचेति
चानुवर्तते । तेनाचारान्नृह्यमाणेषु विष्णुरुद्रस्कन्ददिवाकरादिषु
यज्ञेष्वप्येवं स्यात् । . . . .

21. एतेषामेवौदनादीनाम् । . . एतेषामिति वचनं व्य-
ञ्जननिवृत्त्यर्थम् । एवकारकरणं चिवृत्तोऽन्यत्र महाराजदर्भ्यादौ
मा भूदिति । बलिं करोतीति वचनात्प्रथममवोक्ष्य न्युष्य
बलिं ततः परिषिञ्चति ।

Khandā 8.

1. . . चिष्प्रकारस्यान्नस्य प्रकृतत्वादन्नेनेत्येव सिद्धे चि-
वृतेति वचनमन्यत्र चिवृत्ग्रहणं एषां संप्रत्ययार्थम् । यथा
तथैव चिवृतान्नेनेति । इहापि देवतोपस्थानं कर्तव्यमित्ये-
केषाम् । . . .

2. गुडादिरिष्टुविकारः क्षारस्ततोऽन्यदक्षारम् । . . . .
मृन्मयेन पिबतीति मृन्मयपायी . . . पानं भोजनोपलक्ष-
णार्थं शरावादावभुञ्जान इत्यर्थः । उच्छिष्टं भुक्तशेषस्तदस्या-
स्तीत्युच्छिष्टी । न भवति शूद्र उच्छिष्टी । अदाता शूद्रायो-
च्छिष्टमित्यर्थः । . . . . उभौ कालौ सायं प्रातः । भिक्षया

11. . . प्रायश्चित्तमेतत् । आ मधुपर्कसमाप्तेः सति निमित्ते । यावज्जीवमित्यपरे स्नातकस्य नित्यत्वाद्देशुदण्डधारणस्य । . .

Khanda 12.

2. . . ग्रामं प्रविशति ।

3. . . तत्र तैत्तिरीयाणां मयोसीत्येतत्तृतीयं नाम पठितं नास्ति वाजसनेयिनां चतुर्थमेतत्पठितम् । येषां तृतीयमस्यान्नानं यथा तेषां पाठस्तथा ग्राह्याणि । केचिदश्वोसि हयोस्यत्योसि नरोसीत्येवं ययुर्नामासीत्येतदनानि यथा तैत्तिरीयाणां पाठस्तथा गृह्णन्ति ।

5. . . अपचितिं पूजाम् ।

6. . . आरोहणानन्तरमेव । केचिद्गच्छतीत्युक्त्वा वचनाद्गच्छन्नेवोपतिष्ठत इत्याहुः ।

7. . . अवरुह्यैतत्कार्यमित्येकेनवरुह्येत्यपरे ।

8. अथापचितेः कर्ता . . . प्राह । . .

10. . . वा मधुपर्कम् । बहुवचनमनियतकर्तृकत्वाय । तेन परिकर्मिभिरासादयितव्यानि मधुपर्कद्रव्याणि ।

12. . . धर्मेषु तु दधि° (Dh. II, 8, 8; 9) इत्युक्तं तदनेन विकल्प[ल्य]ते ।

13. . . आनयति ततो घृतं पारिशेष्यादिति त्रिवृत् । पाङ्के दध्यादीनां नास्ति क्रमो घृतमन्ततोभिधारणरूपत्वात् ।

14. . . अनूचीनानि वक्ष्यमाणान्योऽपूर्विकाणि । प्रदाता स्नातकेनादापयति । . . एतानि क्रमेण सादयित्वा

पश्चादादापयति । यदि मधुपर्कस्यैव हृसीयस्यानीय वर्षी-
यसा प्रच्छादनमिष्टं तत एवं कर्तव्यम् । हृसीयसि कांस्ये द-
धानीय मध्वानयति वर्षीयसापिधाय । अनूचीनानीति
गुरुनिर्देशस्य प्रयोजनं पाद्यार्घ्याचमनीयानामपि हृसीय-
स्यानीय वर्षीयसापिधानार्थम् । तेषां तु कांस्यनियमो
नास्ति । . . .

15. अन्वङ्गुगच्छन्नादातुरभिप्रायानुकूलो भूवेत्यर्थः । अ-
नुसंव्रजिना सह कूर्चादीनां द्रव्येण तदपतः कृत्वानुगन्ता ।
अनुसंव्रजिनेति प्रमादपाठः । संप्रदातानुपकिंचया न विद्यत
उपधातिका वाग्यस्य सेयमनुपकिंचा वाक् । पृषोदरादि-
कोधिकारो द्रष्टव्यः (Pāṇ. VI, 3, 109) । वाचोत्तरेणानुपहत-
योच्चैर्भूतयेत्यर्थः । वाचैकैकं ग्राह कूर्चादिकं द्रव्यम् । कचिद-
नुसंव्रजिनेति पाठान्तरं कृत्वा वाग्विशेषणमिच्छन्ति । यथा
मृष्टा वाक्संस्कृता वाक्तया चेति । अपरे यथापाठमेवमर्थ-
मिच्छन्ति । एकैकमिति यौगपद्यप्रतिषेधार्थमिति केचित् ।
पृथग्वचनादुत्तरञ्च कूर्चादीनां प्रत्येकं वचनाच्च सिध्यति ।
यथेदं प्रयोजनद्रव्यस्यैकत्वं नियतं शब्दस्याभ्यावृत्तिर्वा स्या-
दिति । तेन त्रिस्त्रिरथैकैकं ग्राह । अथवैकैकमिति वचन-
मेकैकमसकृत्प्रवचनं द्विरिति । तेनाचमनीयस्य नास्ति द्वि-
तीयं प्रवचनम् ।

17. . . . उदङ्मुख इह कूर्चः स्याद्वङ्गुचानामुक्तत्वात्
(Āśv. I, 24, 8) ।

19. . . इतरयोः । राजन्यवैश्ययोः ।

Khaṇḍa 13.

1. . . प्रक्षालयितुर्हस्तावित्येव सिद्धे योस्य पादावित्ये-
वमादिवचनं प्रक्षालयितुरनियमार्थम् । तेन ब्राह्मणस्य ब्रा-
ह्मणो वा प्रक्षालयेत् । तदुक्तं बह्वचानाम् (Āśv. I, 24, 11; 12) ।

2. . . अर्घ्येणोदकेन गन्धमाल्यवस्त्रालंकारयुक्तेन सहा-
गत्यार्घ्यमिति ग्राह । केचिदर्घ्य इति ग्राहेति पाठं मन्यन्ते
पूर्वचार्घ्यमाचमनीयमित्युक्तत्वात् (I, 12, 14) । तन्न । अर्हत्य-
नेनेति पूजार्थस्य द्रव्यसमूहस्यार्घ्यशब्देनाभिवदितत्वा[sic]द-
शक्यस्तदेकदेश उदके पूर्वचार्घ्यार्थत्वादर्थ्यशब्दप्रयोगस्योप-
पन्नत्वाच्च ।

3. तदर्घ्यादिद्रव्यम् । . .

4. . . शिष्टमुदकं प्रदात्रे प्रदाय तदुदकं तेन निनीयमा-
नम् . . अभिमन्त्रयते ।

6. . . तदित्येकदेशसमुदायशब्दः (sū. 3) । उत्तरचाप्या-
चमनवचनादर्धमेव गृहीत्वावशिष्टं प्रदात्रे प्रदायाचामति ।

8. . . उभाभ्यामाकाशाञ्जलिना प्रतिगृह्य । . . संयुज्या-
लोड्य । . .

9. . . अभावे विकल्प एषः । रातेरभावे सर्वप्राशनं ब-
ह्वचानामप्युक्तम् (Āśv. I, 24, 26; 27) । . . अप आचामति ।
तेनाचमनीयस्यावशिष्टा अप आचामति । . . . .

10. अथास्मै गामुष्माणं वेहतं वानीय गौरिति ग्राह ।
तद्यथादौ मनुष्यराजस्वागतेष्वन्यस्मिन्वाहृत्युष्माणं वा वेहतं
वा क्षदन्त एवमेवास्मा एतत्क्षदन्ते । यदग्निं मन्यत्यग्निर्हि

देवानां पशुरित्यातिथ्यायामग्रिमन्यनवाक्यशेषे नित्यानुवादवचनाभावात् । अस्माकं गोमात्रमेव सा च सत्येव मन्त्रलिङ्गात् । स्त्रीलिङ्गनिर्देशाच्चेत्येके ।

11. तस्याः । गोः कर्मसंज्ञपनक्रियायां सौर्धः स्यादुत्सर्गे यथेष्टचर्यार्थः ।

12. तस्मिन्मन्त्रे प्र शु वोचमिति यः पाठः स साधुरन्योपपाठः । केचित्सर्वेण मन्त्रेण संशासनमिच्छन्ति । तदयुक्तं प्रणवादेरेव संशासनत्वात् । भूतिकर्मस्वेतदादीन्येव वाक्यानि स्युरिति धर्मेषु वचनाद्बहुचानां पूर्वस्य जपवचनाच्च (Dh. I, 13, 8; Āśv. I, 24, 32) ।

13. तत्र मन्त्रेमुष्य चेत्येतत्पूजयितुर्नाम षष्ठ्या गृह्णाति यथा मम च देवदत्तस्य चेति । अत्राह । ओमुत्सृजतेत्युत्सर्गे संशास्ति कुरुतेति कारयिष्यन्नित्येतावता सिद्धे तस्याः कर्मोत्सर्गे[र्ग] इत्यनर्थकम् । नानर्थकं क्रियावदुत्सर्गस्यापि सुरुपत्वख्यापनार्थत्वात् । तेन नोत्सृष्टा स्वामिना दातव्या । इतरस्य स्वं स्यादर्हणार्थत्वात् । तस्यापि न स्वं तेनोत्सृष्टत्वात्कस्यचित्स्वत्वाद्राष्टादिवदित्यपरे । अन्ये हिंसाप्रतिषेधार्थं उत्सर्गः । स्वामिन एव स्वत्वम् । अन्ये स्त्रीत्वख्यापनार्थं तस्याः कर्मोत्सर्गो वेति वचनमिति पुंस्त्वेऽपि गोजातिमात्रस्य विवक्षितत्वाच्छ्रुतिनाच्च । धेनुर्भव्येत्यादेरनुवृत्तिरेव जपस्य । अथ किमर्थं कर्मोत्सर्गे[र्ग] इति पूर्वमुक्त्वा पश्चात्क्रमविपर्यासेनोत्सर्गस्य विधिः प्रथममुच्यते । दृष्टाभावाद्भिंसाभविष्याया उत्सर्गकरणं बलीय(त) इति ख्यापनार्थम् ।

15. . . अथाहैनं ब्राह्मणं भोजयतेति ।

16. . . अनुचीनं च तत्सर्वं व्रजिनं चानुसंव्रजिनम् ।
अनुसंव्रजिनमित्यपपाठः । शेषभूतं व्यञ्जनैः संगतमित्यर्थः ।
पृष्ठं सव्यञ्जनमनुसंव्रजिनमित्येके पाठान्तरं कृत्वा । अन्ये य-
थापाठमेवामुमर्थमिच्छन्ति । . . आहारयति पूजयिता
हेतुकर्तृत्वादयः संस्कारकर्ताहरति ।

18. . . अन्नपानीय एवोच्छिष्टदानं न सुरादावाचार-
विरोधान्नापि शूद्राय ज्ञातित्वाभावात् ।

Khanda 14.

1. यं रातिं न विच्छिद्येत मदधीनः स्यादिति कामयेत
स्वयमाचम्य तस्य व्रतोच्छिष्टस्य भुक्तवत् आचान्तस्य द-
क्षिणं हस्तम् . . . गृह्णीयात् । तत्रासाविति संबुद्ध्या रातेर्नाम
गृह्णाति । आचम्येत्यनुवर्तमाने पूजयिता पूज्यस्य हस्तं गृ-
ह्णीयादिति । तन्मा भूत् । अतः पूज्य एव रातेर्गृह्णीयादि-
त्येतदर्थम् । हस्तग्रहणमनित्यं काम्यत्वात् । . .

2. यममात्यमन्तेवासिनम् । शिष्यान्तेवासिनौ । इदं
वेदाध्ययनम् । यो गुरुकुले वसति स शिष्यो योधीत्य वेदं श्रव-
णार्थं सोन्तेवासी । यचोभयोर्यग्रहणं तत्रैष भेदः शिष्यान्तेवा-
सिन इत्यादौ । यत्रान्यतरस्य ग्रहणं तचोभयोरपि संप्रत्ययः ।
प्रेथं दासादिकर्मकरं कामयेत ध्रुवो नित्योनपाय्यनपक्रम-
णीयो मे मम स्यादिति । . . रात्रौ निशायामष्टमे मुहूर्ते
प्रदोषान्ते वा । . . जीवतः पशोः शृङ्ग उदकं गृहीत्वा छि-

द्रेण तत्प्रसाव्य तेनोदकेनाथवा जीवशृङ्गे प्रसाव्य मूत्रयि-
त्वाचम्य तेन मूत्रेण परिषिञ्च्यरिक्त्रामेत् । .. तत्रास्ति क-
श्चिदनपायी ध्रुवो मरणादीनामस्ति ध्रुवो दीर्घायुरनपायीति
तस्मादिदमुभयमुक्तम् । अथ द्विरावसथग्रहणं किमर्थम् । पूर्वं
वेश्मार्थमुत्तरं शालार्थम् ।

3. परिषिच्य तज्जीवशृङ्गमनिगुप्तेरक्षितेपरिगृहीते देशे
बहिर्वेश्म गोमार्गादौ निदधाति ।

4. यस्यै यदर्थं वर्तमानाय यस्य वा षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । ..
परिक्रोशेत्सर्वत आहूयेत् । ..

5. .. आकृष्यन्तेनेनामात्यादय इत्याकर्षो[sic] ज्ञानार्थमा-
कर्षग्रहणम् । केचिदाकृष्यन्तेस्मिञ्छरा इत्याकर्षो न्यूनं फलकं
दर्श्याः स्यान् इत्यर्थं मन्यन्ते । अगारं प्रविश्येति वचनं बहिः-
प्रसक्तमिति ख्यापनार्थम् । तस्माद्यां दिशं ते गता बहिर्या-
मात्स्थित्वा परिक्रोशनं कर्तव्यम् । आपूर्विकोयं दर्विहोमः
समिदाधानलिङ्गात् ।

6. .. अतो हेतौ । यस्मादप्रमत्ता रक्षतेत्येवमादिवच-
नाद्वाराः प्रयत्नेन रक्षितव्यास्तस्माद्वारगुप्तिरिदमु[रित्यु]त्तरं
वक्ष्यत इति (Dh. II, 13, 7, where however the text gives
रक्षथ) ।

7. स्थूरा दृढाः । स्थूराः शतपद्यस्ताश्चूर्णानि कारयित्वा ।
यस्य गृहे जारो विद्यते स जारी । स एवं कृत्वा तानि चूर्णा-
नि सुप्तायै सुप्ताया भार्याया योनिमुपवपेद्योन्यां प्रक्षिपेत् ।
.. देशान्तरजिगमिषुणैतत्कर्तव्यम् । एवं कृत उपगमनासमर्था
योनिर्भवतीत्युपदिशन्ति । पुनरागत्य वस्तमूत्रेण प्रक्षालये-

दित्यापस्तम्बेनोक्तम् (Āp. 23, 4 however बभूवूचेण) । कर्म-
सिद्धौ वस्तुमूचेण प्रक्षालयेदित्यौषधं किलैतस्य ।

8. . . पण्यसिद्धिम् [sic] । महार्घमाशुविक्रयश्च पण्य-
सिद्धिः । . .

Khaṇḍa 15.

1. पण्यस्य होमार्हस्य सर्वस्यैकदेशमादाय . . एकामा-
हुतिं जुहोत्यौपासने । अयमथापूर्विकः । अन्ये त्वाहुः पण्य-
स्यैकदेशं यावद्विक्रेतव्यं तावदपादाय विक्रयार्थं जिगमि-
षुरेतामाहुतिमाज्येन हुत्वा गच्छेदिति । तेषां विशेषलिङ्गा-
भावादाधारादापूर्विकीयं स्यात् ।

4. संवादो द्रव्यविषयो ज्ञानविषयो वा विवादस्तस्या-
भिजयनमभिभूय प्रतिवादिनमात्मनो जयः । . .

5. प्रत्यासन्ने जयपराजयकाले कस्यांचिन्निशायामन्त-
रागार आत्मनो गृहमध्ये . . करवीरबीजमादाय तैः . . दर्व्या
जुहोति । तत्रासावित्यत्र प्रथमया वादिनो नाम गृह्णाति ।
ततो वारुण्यादिपरिषेकान्तं स्यात् ।

6. . . प्रविश्य सभासंनिधौ समीप एनं प्रतिवादिन-
मभिवीक्षमाणो जपति । . . तत्रासाविति संबुद्धा तस्य
नामग्रहणम् । यथाधरो मत्पद्वस्व देवदत्तेति ।

8. . . परिषदं सभ्यान्पुरुषानभिवीक्षते । एवं कुर्वाणः
प्रतिवादिनमभिजपत्येवेत्यर्थवादः ।

Khanda 16.

1. अथ पुरुषप्रायश्चित्तानि वक्ष्यन्ते तानि सर्वाणि ब्रह्मचारिणोपि स्युः ॥ दर्श इत्यादि । दर्शमावास्यायां समीपे प्रतिपद्यस्मिन्नहनि प्रथमं चन्द्रमसं दृष्ट्वा ... अपो हस्ताभ्यां धारयमाणः ... उपतिष्ठते । सं त इत्यनया । साहचर्यादेषा ग्राह्या ।

2. जज्ञभ्यमानस्यास्य वशेन विवरणं कृत्वा मयि दक्ष-
क्रतू [इति] जपति । यद्यपीदमिहोक्तं दर्शपूर्णमासप्रकरणे
तत्रैव श्रवणात्पुरुषाणां स्याद्विरोधाभावादित्येके । एष एव
न्याय्यो निर्णयोसर्वार्थ एव तत्रावचनादित्यपरे । तत्रापि
याजमानमा[न आ]पस्तम्ब आह । ऋत्विजामपि भवेदित्येत-
दर्थमिह वचनमित्यन्ये । (Nothing is found in Āp. Śr. S. IV.)

3. सिगसीत्येनं पराच्छादितेनोत्तरीयेण वाससाधिक्षिप्र
उपरिक्षिप्रो जपति । उत्तरीयेण चेत्येक उत्तरसिचेति प्रयोगे
दृष्ट इति । सर्वत्र नानाकर्मार्थत्वादविकाराभावात्पुनः पुनर्ज-
पतीति वचनात् ।

4. ... तस्य वाससः । ...

5. ... वयसा पक्षिणा तन्मूत्रेण पुरीषेण वोपरिक्षिप्रो
जपति ।

6. ... पुर ईदृश इत्यविज्ञातः । ... अभिच्छादयेदुपरि क्ष-
रति । ...

7. यद्येनमविज्ञातमविज्ञातेनागतं फलमुपरि पतेत् । ...

8. ... अप[व]क्रम्य परिक्रम्य ...

9. . . अवक्रम्य जपति ।

10. नमः सर्पसद इति सर्पसृपे देशे जपति । तमवक्रम्येति । सप्तम्या निर्देशोधिष्ठाने लङ्घने च प्रायश्चित्तार्थः समानप्रकारत्वादधिकारानुवृत्तिरवचनानां कर्मत्वेपि ।

11. . . . संवर्तवातो मण्डलीभूतो वातः । . .

13. चित्रं वायनीमं [चायनीयं] पूजनीयं संनिहित-
देवताकं देशं देवयजनं वा यज्ञभूमिं वनस्पतिं वा पुराणं
वृक्षमभिलक्षितमभिक्रम्य . .

14. . . धर्मेषु (Dh. II, 12, 14) वचनादेव सिद्ध इह व-
चनं विशिष्टविषयत्वव्यापनार्थम् । तेन कर्मश्चान्तस्य न
स्यात् । उक्तं बहुचानामभ्यु० (Āśv. III, 7, 2) ।

15. . . . . इदं तु धर्मेषूक्तेनानशनेन विकल्प्यते । व्या-
धितस्य चाभ्युदयास्तमयात्प्रायश्चित्तं न स्याद्बहुचानामि-
त्युक्तम् (Āśv. III, 7, 1) । प्राणायामश्चोभयत्र धर्मेषूक्तो वि-
कल्पेन स्यात् (Dh. II, 12, 15) ।

16. . . दुरिष्टं दुष्कृतं दोषं यज्ञस्य [प्रति]मुञ्चीत प्रा-
प्नुयात् । . . तत्र दुरिष्टमिति भूतविभक्त्या निर्देशात्समाप्त
एव यागे प्रतिषेधः प्रायश्चित्तं च नासमाप्त इति सिद्धान्तः ।
अनु[नू]बन्ध्याया अक्रियायामवभृथादारभ्यायं प्रतिषेधः ।

18. . . अनभिप्रेतमनिष्टं शकुनमुपलभ्य तं प्रति तद्दो-
षोपशमनार्थं जपति । साम गायसीति लिङ्गाद्वाक्श्रवण
एवेदं प्रायश्चित्तमित्येके । स्तुत्यर्थं न सर्वत्रेत्यन्ये ।

19. . . एकसृकं वाश्यमानं प्रति जपति । शृगालो मृ-
गशब्दं कुर्वाण एकसृक इत्युच्यते ।

20. अथानन्तरमेकसृकाय । संप्रदानरूपत्वाच्चतुर्थी ता-
दर्थ्या वा । उभयतोऽधस्तादुपरिष्ठाच्च ॥

21. अनन्तरमप्युपस्पृशेत्तमेकसृकमुपतिष्ठते विभूरसी-
त्येतनानुवाकेन रौद्रमनीकं सर्वचानुषज्य । पूर्वापरसंबन्धा-
र्थवशश्चेत् । तेनोल्मुकाभावे सर्वं लुप्यते ।

Khanda 17.

1. ॥ सलावृकी वाश्यमानां प्रति जपति । आरण्यः
श्वा सलावृकस्तस्य स्त्री सलावृकी । जातिमात्रं विवक्षितं
न स्त्रीत्वमित्येके ।

2. ॥ शकुनिर्धातुः । तस्य शकुनिमित्त एव शब्दे
जपो न काकशब्दे । अभिप्रेते तु स्वरे भवत्येव जपः । अन-
भिप्रेते पूर्वश्चायं च । (सा) केचित्सर्वेष्वेवानभिप्रेतमित्यनु-
वर्तयन्ति । तेषामभिप्रेते न स्यात् । शकुनौ पूर्वं नैतद्वाध्यते ।

3. ॥ पिङ्गलेन[लं] वाश्यमानं प्रति जपति । उलूकः
पिङ्गलेत्युच्यते । ॥

4. ॥ स्वाहाकारत्रयस्य दर्शनात्तिस्र एता आज्याहुतय
इत्येके । मन्त्रचतुष्टयाच्चतस्रो न्याय्याः । बह्वचानां हि पुनर्मा-
मित्येकेषां कल्पज्ञानां पृथङ्मन्त्रो दृष्टः (Āśv. III, 6, 8) । त-
स्मादस्यान्ते परिभाषायाः स्वाहाकारः कर्तव्यः । यथा या-
तिरश्चीत्यत्रायमापूर्विको दर्विहोमः (I, 2, 18) ।

5. ॥ कृत्वा [कुम्भां] परुष(1)ः कपोतो गर्हितः पतंग
आरण्यः पारापतः । उपाविशदध्यासितवान् । आगारप्रवे-
शोपलक्षणस्यायमि[णार्थमि]दम् । एतद्बु[दु]क्तं बह्वचानां

कपो० (Āśv. III, 7, 7) । मधुकरीभिः क्रियमाणमध्वागार
उपाविक्षदुपविष्टवान् [sic] । गौर्वत्सादन्यां गामधैषीतिव-
ति । स्थूणा व्यरौक्षीर्होपरि रूढवती [sic] । वल्मीक उदै-
क्षीर्ह उन्थितः । . .

6. . . एतेषां सर्वेषामिदं प्रायश्चित्तम् । अथ गवि गवा
धीतायामस्मिन्कृते देशेपि सर्वमुच्यते ।

Khaṇḍa 18.

2. . . अपराह्णे गृहं प्रत्यागच्छन्तीर्गाः प्रतीक्षते ।

3. . . आगत्य सहस्थिता गाः प्रतीक्षते ।

4. . . गोष्ठं गताः प्रतीक्षते । अयन्तामित्येतदन्तो द्वि-
तीयो मन्त्रः । यदे[यद्ये]वमग्निहोत्रोपस्थानेस्यैकमन्त्रत्वाद्द्वि-
तीयस्यादियहणं चकारेण चानर्थकम् । एवं तर्हि । तत्रा-
पि द्वावेवोचितौ मन्त्रौ गोष्ठोपस्थानाविति ख्यापनार्थम् ।
अथवा सहस्रपोषं वः पुण्यासमिति चेत्येतदन्तं सूत्रमिहैत-
दन्तो मन्त्र इत्येतदर्थं द्वितीयग्रहणम् । तथा सति मयि वो
रायः अयन्तामित्येतस्य लोपश्चकारकरणं चानर्थकं स्यात् ।

5. . . गवां मध्ये गोष्ठे । . .

6. . . वारुण्याद्याज्येन स्विष्टकृत् । पयसेत्येके प्रधानशे-
षात्तस्य क्रियेति मन्यमानाः । न । पाकयज्ञ इत्येतदस्ति शे-
षात्स्विष्टकृतं यजति प्रणीताभिः संयौतीति च । यदि हि
स्यादाज्यहोमेषु स्विष्टकृत् स्यात्प्रणयनं च । दृश्यते चोभय-
मुपनयनादौ । तस्माद्यत्र वचनं नास्ति तत्राज्येनैव स्विष्ट-
कृदिति सिद्धान्तः ।

Khanda 19.

1. उपनयनप्रभृति ब्रह्मचार्याचार्याधीनः सन्कृतविद्य
आचार्यकुलात्ममावृत्तः स्नातक इत्यर्थः । स मातापितरौ
शुश्रूषयन्थान्याहरणादिना विभृयात्पोषयेन्मातापित्रधीनः
स्यादित्यर्थः । . . .

2. . . उपयच्छेत्स्वीकुर्यात् । कीदृशीम् । सजातां स-
वर्णां समानाभिजनां च । नमिकामासन्नार्तवाम् । नमप-
तिरपि परिपठितो वस्त्रविश्लेषणार्थः । ततोर्हे ण्युक् [ण्युक्]
(Pan. III, 3, 111) कर्तरि च (Pan. II, 2, 16) स्यात्कृतो बहुलं
कृति । तस्माद्वस्त्रविश्लेषणार्हो नमिका मैथुनार्हेत्यर्थः । ब्रह्म-
चारिणीमस्पृष्टमैथुनाम् । . . . . .

3. . . . . यत्कर्तव्यं कर्म तत्कर्तुं शीलं यस्य स यत्कारी
सर्वाणि तेष्वेव कालेषु करणशील इत्यर्थः । स पुरण्याह एव
प्रशस्त एव दिने कुरुते । तत्र प्रागुदयादेका नाडिकोर्ध्वं चै-
का प्रातरित्युच्यते । प्राक् प्रथमाहश्चतुर्थभागान्तादेका ना-
डिकोर्ध्वं चैका संगवः । प्राग्द्वितीयाहस्तृतीयभागान्तादेका
नाडिकोर्ध्वं चैका स मध्यंदिनः । प्राक्तृतीयादहश्चतुर्थभागा-
न्तादेका नाडिकोर्ध्वं चैका सोपराह्णः । प्रागस्तमयादेका
नाडिकोर्ध्वं चैका तत्सायम् । अयं सर्वकर्मणां कालो न वि-
वाहस्यैव यत्कारीति वचनात् । . . . . .

5. . . पतिमित्यपपाठो व्यत्ययो वा दक्षिणेन पतिमि-
ति वा पठितव्यम् । पतिर्भार्येति भविष्यद्वृत्त्या निर्देशः ।

6. सम्यगन्वारब्धः समन्वारब्धः पतिर्यस्या अस्ति सा

समन्वारब्धा । अकारो मत्वर्थीयो विभक्तिवत्तर इति यथा
समन्वारब्धा भवतीत्यर्थः । आचान्ता चासौ समन्वारब्धा चा-
चान्तसमन्वारब्धा । कर्माङ्गमिदमाचमनं प्रयताया एव । . .

7. अग्निरैत्विति षट् प्रधानाहुतीर्जुहोति ।

8. . . वधूमश्मानमास्थापयति । आतिष्ठेति यथावर्ण-
मिह मन्त्रः ।

9. . . द्वयोर्देशयोः स्तरणान्नतदवयवत्वं तेन यत्प्रत्ययः ।
तेषु दर्भेषु पूर्वापरौ दम्पती अवतिष्ठेते । एकत्र स्तीर्णे जा-
यापरत्र पतिः ।

Khanda 20.

1. अपरेषु दर्भेष्ववस्थितः प्राङ्मुखः पतिः पूर्वेष्वव-
स्थितायाः प्रत्यङ्मुखाया[sic] भार्याया हस्तं गृह्णीयात्प्रत्यङ्मु-
खो वा पूर्वेष्ववस्थितोपरेष्ववस्थितायाः प्राङ्मुख्याः । . .
अभीव लोमान्यपर्याप्नोमाणमङ्गुष्ठमङ्गुलीभिः सह गृह्णी-
यात् । . . यदि कामयेत पुंसो जनयेयमित्येवमादिना सिद्धे
किमर्थं हस्तं गृह्णीयादित्युच्यते । कामाभावेपि हस्तग्रह-
णार्थम् । इतरथा हि सत्येव कामेङ्गुष्ठादीनामेव ग्रहणं स्या-
न्नासति कामे । . . . .

2. तां भार्यामात्मनोग्रेण दक्षिणेन संस्थिता प्रत्यङ्मु-
खी च यथा भवति तथाभ्यावृत्याभिमन्त्रयते । . . अभ्या-
वृत्येत्यपपाठः । प्रत्यङ्मुखः प्राङ्मुख्या वेत्यस्मिन्त्यस्य इदं
विधानम् । तामात्मनोग्रेण दक्षिणमंसं प्रत्यङ्मुखीमवस्था-
प्याभिमन्त्रयते । अथवोत्तरेण तां गत्वा प्रसथमावृत्य प्राङ्मु-

खो यथात्मनोग्रेण दक्षिणमंसं संस्थिता भवति तथा स्थित्वा
प्रदक्षिणां तां प्रत्यङ्मुखीमावृत्याभिमन्त्रयते । प्राङ्मुखः
प्रत्यङ्मुख्या इत्येतस्मिन्पक्षे तामीषदक्षिणेन ।

3. . . वर एव कर्तान्यस्याश्रवणात् । अथग्रहणं परि-
भाषार्थम् । यत्राधारवत्यवदानं तत्रैवं यत्रावदानं चोद्यते त-
त्रापि । यथौदुम्बरा दूर्वोपस्तीर्णाभिधारितं द्रव्यमुपस्तीर्य-
तेषामेवान्नानां समवदायेत्यादौ । अन्य आहुः । परकृत-
व्यापनार्थोऽथशब्द इति । स चाद्यो भ्राता भ्रातृस्थानीयो
वा । तस्मिञ्छाञ्छयालशब्दः स्यात् । शूर्पोल्लाजानावप-
त्येतेन निमित्तेन प्रवृत्तमिति । शास्त्रान्तरे च तथा दृष्टम्
(Āśv. I, 7, 8) । पूर्वस्मिन्पक्षे शाश्याल आमन्त्रः संयोगेनेति
नैदानादित्येतन्निर्वचनं द्रष्टव्यम् । द्विरिति च प्रदर्शनमात्रं
त्रिः पञ्चावत्तानां स्यादावपनं वैदिके शास्त्रान्तरे च दर्श-
नात् (Āśv. I, 7, 9) ।

4. अभिघार्यावत्तानेव लाजान् । अवशिष्टानपीत्येके
शास्त्रान्तरे च दर्शनात् (Āśv. I, 7, 10) । तस्या अञ्जलिं
पूरयित्वा सुकस्थानीयेन वरो जुहोति । कर्तुरवचनान्न सा
कर्त्री वर एव कर्ता । तस्मात्तस्या हस्तावालभ्य स्वयमेव
मन्त्रमुक्त्वा जुहोति ।

5. . . स्वयमेव मन्त्रमुक्त्वा तया सह तं प्रदक्षिणमेव-
मग्निं परिक्रम्य तथैव लाजानावपति जुहोत्युपविश्योपस्त-
रणादिना धर्मेण ।

7. . . . आज्येन सौविष्टकृती द्रव्यान्तरावचनात् । के-
चित्तु लाजाधिकारमनुवर्त्य लाजैरिच्छन्ति लाजैरितिरान्वेति

बीधायनीये दर्शनात् । तदन्याय्यं तेषां प्रधानहोमानामाज्य-
दृष्टकत्वादनामत्वाच्च ।

9. . . क्रामयति । दीर्घोपपाठः । प्राचीमित्येके मुख-
वादं मन्यन्ते । तेषामर्थोद्दिगपि भविष्यति ।

10. . . अथेति परिषेकविसर्गादिकर्मपरिसमाप्ता[प्त्या]-
नन्तर्यार्थम् ।

Khanda 21.

1. . . वर एव मन्त्राणां वक्तान्वेत्विति लिङ्गात् । परि-
गृह्यैव पादं क्रमयति(हे)त्वेति ग्रहणात् । संशासनेन मन्त्रव-
चनेन हेतुत्वात्स्वयमेव क्रामतीत्येके । सा च यथासंप्रैषं द-
क्षिणेन प्रक्रम्य सव्येनानुप्रक्रामति न सव्येन दक्षिणमति-
क्रामति । . .

2. . . जपति . . वर एव । . .

3. अनन्तरं जपादस्या दक्षिणं पादमात्मनो दक्षिणेन
पादेनावक्रम्य । . . यथा पुरस्तादिति मन्त्रप्राप्तये । यद्येवं
यथा पुरस्तादित्येतेनैव सिद्धत्वाद्दक्षिणेन हस्तेनेत्याद्यनर्थ-
कम् । नानर्थकम् । मन्त्रमात्रस्यातिदेश इत्याशङ्कानिवृत्त्यर्थ-
त्वात् ।

5. . . यथागृहीतं प्रतिमन्त्रं प्रोक्षणम् । एकमन्त्रत्वा-
त्कर्मणामेकदृष्टाभावाच्च कर्मबहुत्वम् ।

6. अत्रास्मिन्काले व्रीह्यादीनामोषधीनां बीजानि ज्ञा-
तयो वपन्ति जायापत्योः शिरसि क्षिपन्ति । अत्रेति वच-
नमाचारत एव सिद्धस्य कर्मणः कालविधानार्थम् । तेना-

न्येषामपि यामकुलजनपदधर्माणां पुरस्तादुपरिष्ठाच्च कर्त-
व्यानां संग्रहः सिद्धो भवति । बह्वृचानामप्युक्तमथ० (Āśv. I.
7, 1) ।

Khanda 22.

1. पितुर्गृहे यत्कर्तव्यं तत्परिसमाप्येदानीं पत्न्युर्गृहे कर्तव्यं
वक्ष्यते । तां भार्यां ततः पितुर्गृहात्प्रवाहयन्ति शकटेन रथेन
वा नयन्ति ज्ञातयः प्रहारयन्ति वा पुरुषाश्चहस्तिभिर्नयन्ति
वेत्यर्थः ।

2. समीप्य तत एतं विवाहाग्निसनुहरन्ति जायापत्योः
पृष्ठतो हरन्तीत्यर्थः ।

3. नित्यो यावज्जीविकः । ..

4. .. विनिवेशविकल्प एषः । यद्यादौ मथितोयं समा-
हितो मथितव्यो यदि लौकिक आहतः श्रोत्रियागारादाहर-
णीयः । एतस्मादेव ज्ञायते । उपनयनादौ लौकिकहरणं श्रो-
त्रियागारादेवेति ।

5. .. अहन्यनुगत आ सायमाहुतेरनशनमुपवासः । रा-
त्रावनुगत आ प्रातराहुतेरिति । आ[अनु]गमन एकरात्रमु-
भयत्रेत्यपरे ।

6. .. अथशब्दः प्राथैव स्वगृहमुत्तरं कर्म कार्यं न स्वगृह
एव सर्वं विवाहकार्यमित्येतदर्थम् । .. यथासंप्रैषं सा दक्षिणं
पादमग्रे विहृत्यानुहृत्य पूर्वं देहलिमनधिष्ठाय प्रविशत्यग्रे ।
देहलिमिति च्छान्दसं ह्रस्वत्वम् ।

7. .. कृत्वा देशसंस्कारं न्युष्य विवाहाग्निसमुपसमादधाति ।

8. अपरेण तमग्निम् .. आस्तृणाति वरः ।

9. ... मन्त्र उभयोः । अपरस्यां तु दिशि पत्युर्भार्योप-
विशति यद्युदङ्मुखौ स्याताम् । प्राङ्मुखत्वे दक्षिणतः । एवं
पुनरुपविशतिग्रहणमनन्तरेण पक्षेण संबन्धार्थम् ।

10. ... उदितेषु नक्षत्रेष्विति सिद्ध आ नक्षत्राणामुद-
यादिति वचनमहृत्येव प्रवेशनमुपवेशनं च भवेतामित्येत-
दर्थम् ।

11. ... वध्वा सह निर्गत्यागारात् ... उपनिष्क्रम्य यत्र
नक्षत्रादीनि द्रष्टुं शक्यन्ते देवीरित्यर्धर्चनं सकृदुक्ता दिश उप-
तिष्ठते । उदितेषु नक्षत्रेष्विति वचनं सर्वोपस्थानस्य का-
लार्थम् । तेन पूर्वपक्ष एव विवाहो नापरपक्ष इति चन्द्र-
मसस्तदानुपलम्भात् । केचिदा नक्षत्राणामित्यस्य मर्यादाव-
चननिवृत्त्यर्थं मन्यन्ते । तद्व्याख्यानतः सिध्यति । सर्वाण्युप-
स्थानानि पत्या कार्याण्येकवचनोपदेशात् । भार्या च समीपे
तिष्ठतीत्येके । अन्ये पुरुषसंस्कारत्वाद्भार्यया कर्तव्यमविवक्षि-
तमेकवचनमिति ।

Khanda 23.

1. ... उपतिष्ठत इत्यनुवर्तमाने पुनरुपस्थायेति (चो)
[स्थायेत्यु]पतिष्ठत इति वचनं पूर्वोपस्थानैरतुल्यत्वख्याप-
नार्थम् । तेनादर्शनकालेपि तेषामुपस्थानं तस्यां दिशि कर्त-
व्यम् । तत्राप्येकेनैवोपस्थानवचनेन सिद्धे द्विरुपस्थानवच-
नमुभयस्याप्यतुल्यत्वख्यापनार्थम् । तेनास्त्यत्यष्टमानां सप्त-
र्षीणामुपस्थानं ध्रुवस्य केवलस्यैव ।

2. अत्रास्मिन्नेवोपस्थानदेशे । मनोज्ञेन मनोहरेण मनसः

प्रियेण पुरुषेण संभाष्य । प्रतिनिवृत्त्यागारं प्रविश्य । ॥ अथेति प्रवेशनन्तरं रात्रावेव क्रियार्थं श्रोभूतेहनि मा भूदिति । एनामिति स्त्रीसंस्कार एवायं विवाहिकदेश इति ख्यापनार्थम् ।

3. पत्नी तदर्धान्वीहीनवहति ।

4. श्रपयित्वा । तस्मिन्नेवागौ स्थालीपाकं श्रपयित्वा । ॥
अथ परिभाषितः स्वाहाकारः । ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

5. तेन स्थालीपाकशेषेण ॥

6. योस्य वरस्यापचितः पूजनीय आचार्यस्थानीयो भवति । वर्तमाने निष्ठा षष्ठी च कर्तरि । ॥ विवाहाङ्गमेतद्दानं न स्थालीपाकाङ्गम् । केचित्तेन ब्राह्मणमित्यादि योस्यापचितो भवतीत्येतदन्तं सूत्रं कुर्वन्ति । तेषामपचित एव भोजयितव्यस्तस्मा एव चर्षभो दातव्यः ।

7. प्रसङ्गादेतदुच्यते । ॥ अत ऊर्ध्वमिति वचनं दीर्घत्वादध्वनोन्यथा वा प्रागागतेपि पर्वणि स्थालीपाको मा भूदिति । अत ऊर्ध्वं चातः प्रागपि चतुर्थीहीमादागते पर्वणि भवेदित्येतदर्थम् । अन्तरेणापि नित्यत्वसिद्धे नित्यमिति वचनं यावज्जीवं तावद्वा त्रिंशद्वर्षाणि कृत्वोत्सर्गो मा भूदिति । ॥ ॥ ॥ आग्नेयेनेति वचनं नियमार्थं दर्शपूर्णमासदेवता मा भूवन्निति । बह्वृचानां ह्युक्तं देव० (Āśv. I, 10, 4) । ऋषभदानं न विद्यते योस्यापचित इति वचनाद्विवाहाङ्गत्वात् । आग्नेयेनेति वचनमाग्नेयेनैव यजते न गोदानमिति नियमार्थम् ।

8. ॥ नित्यग्रहणं किमर्थम् । प्रागपि गृहप्रवेशनीयाङ्घ्रिमार्थमन्यथात ऊर्ध्वमित्यधिकारात्प्रागुक्तं स्यात् । विनि-

वर्तयामोधिकारमिति चेत् । तन्न । उत्तरत्र प्रयोजनसद्भा-
वात् । उक्तं च बह्वृचानां पाणि० (Āśv. I, 9, 1) । अथवा-
चापि नित्यग्रहणं यावज्जीविकत्वार्थम् । अग्निहोत्रदर्शना-
त्सायंप्रातर्होमस्य जीर्णस्य वा विरमणमित्याशङ्क्येत हि तन्मा
भूदिति । एतेन च ज्ञायतेग्निहोत्रस्य कालोस्यापि काल
इति । तेन प्रथमास्तमिते नक्षत्रं दृष्ट्वा प्रदोषे वा सायं हो-
तव्यम् । प्रातरुषसि पुरोदयमुदिते यर्हि वाक् प्रवदेत्तर्हि हो-
तव्यम् । सायं चारम्भो न प्रातः । ..... हस्तेनेति दर्वीनि-
वृत्त्यर्थम् । एते इति वचनमाहुत्योर्नियमार्थम् । तेन द्रव्यं
नियतमग्निहोत्रद्रव्याणां दशानामेकं स्यात् । तदुक्तं बह्वृचा-
नाम् (Āśv. I, 9, 5; 6) ।

9. सौरी सूर्यदेवत्याम् । सूर्याय स्वाहेति ...

10. .. अत ऊर्ध्वमित्यनुवृत्तेरूर्ध्वं गृहप्रवेशनीयादेव चि-
रात्रं व्रतम् । यद्येवं प्राग्व्रताभावः प्राप्नोति । एवं तर्हि यो-
गविभागं करिष्ये । अक्षारा० ०वसत इति तेन विवाहादार-
भ्यैतद्व्रतं ततस्त्रिरात्रमनर्हितमिति । तेन प्राक् चोर्ध्वं च
सिद्धं व्रतम् । पुनरेवमपि त्रिरात्रग्रहणमनर्थकं चतुर्थ्यां शेष-
मिति वचनादेव सिद्धत्वात् । नैष दोषो नियमार्थत्वात् ।
बह्वृचानामप्युक्तं चि० (Āśv. I, 8, 10; 11) ।

Khanda 24.

1. एतस्या रात्रेरारभ्य चतुर्थ्यां रात्र्यां तृतीयस्याहो रा-
त्र्यामित्यर्थः । अपरारात्रे त्रिभागावशेषायां रात्र्याम् । ...
प्रायश्चित्तिपर्यन्तं कृत्वा स त्वं नो अग्न इत्येतदन्तं कृत्वा । ...

नव प्रायश्चित्तीः प्रधानाहुतयस्तासामिष्टदेशादुत्कर्षः । तस्मा-
द्वाहतिपर्यन्तं कृत्वा । इमं मे वरुणेति चतस्रो हुत्वेता जुहो-
ति । हुत्वा हुत्वा तासां संपातं पाचान्तरेवनयति ।

2. . . संसावं पाचान्तरस्थं निहितं दद्या जुहोति । . .
अथेत्यानन्तर्यार्थं कर्मशेषसमापनात्मागेव संसावहोमा भ-
वेयुरिति ।

3. अथ त्वमग्रे अयासीत्येतदादिकर्मशेषं परिसमाप्यैवा-
स्मिन्नेवाग्निसमीपदेश उदपात्रं निधाय प्रदक्षिणमग्निं सो-
दपात्रं परिक्रम्यापरेणाग्निं परिश्रित्य पर्यङ्के स्वास्तरणे प्राक्-
शिरसमुदक्शिरसं वा वधूं संवेश्य शाययित्वानन्तरमस्या
योनिमभिमृशति दक्षिणेन हस्तेन । . .

4. . . उपयच्छतेवकिरते मिथुनीभवति . .

6. ईप्सत आप्नुमिच्छति पोषयतीत्यर्थः । . . अथशब्दः
कर्मन्तरप्रतिषेधार्थः । क्षतयोनिर्हृत्यन्तस्वीकृता भवत्यक्ष-
तयोन्याः पत्युर्मरणोत्तरकालं पुनः संस्कृत्य परिणेतव्येति
स्मरणात् ।

7. सर्वा स्त्री मलवद्वासा रजस्वली [sic] । तिस्रा रात्रीस्त-
सान्मलवद्वाससा न संवदेतेति प्रकृते यानि ब्राह्मणोक्तानि
व्रतानि तानि चरति (T. S. 2, 5, 1, 5—7) ।

Khanda 25.

1. . . अलंकृतां माल्यानुलेपनभूषणैर्ब्राह्मणसंभाषां वि-
शिष्टेन ब्राह्मणेन प्रथमं संभाषणं कृतवती भर्ता प्रयतोपि . .
मैथुनार्थमुपहृत्यते । समीपमाहृत्यते ।

2. भूः प्रजापतिना । इत्येतैस्त्रिरुपगच्छेद्रेतोवस्कन्दयेत्
वीरं हैवंविधमीरयितारं क्षिप्तेऽपारममित्राणामाभिमुख्ये
वामित्राणां हन्तारं विक्रान्तं वा पुत्रं जनयति । . . .
प्रतिमन्त्रं स्कन्दयितव्यम् । अचासाविति भार्यायाः संवृद्ध
नामग्रहणम् । . . . अत्र स्त्रीरित्यङ्गुलीरिति (I, 20, 1) वच
नात्स्त्रीजननार्थमुपगमने लिङ्गवाक्यशेषविरोधान्मन्त्राभाव
इत्येके । तन्न । जातिनिर्देशाल्लिङ्गस्याविवक्षितत्वाद्बुहितृपु
त्राद्यं [र्थं] पुंजननस्य विद्यमानत्वाद्वा । . . . अत्र निवीत
मनुष्याणामित्यनुवाददर्शनाच्छास्त्रान्तरदर्शनाच्च निवीतिना
भवितव्यम् ।

4. वादरायणः पुनराचार्यो यच्चादौ चतुर्थ्यामुपगमनं
यच्चतौ चतुर्थ्यादिषु रात्रिषूपगमनं तदेव मन्त्रवदिति म
न्यते । . . .

Khanda 26.

एतस्य खण्डस्य नोक्ता व्याख्या ।

Khanda 27.

1. . . त्रिषु फल्गुन्यषाढाप्रोष्ठपदेषु नक्षत्रेषु । . . .
परिलिखितमित्यनेन परिलिख्य प्रत्यवटं सकृन्मन्त्रमुक्त्वा
त्रिः प्रदक्षिणं यावद्भिरवटैः प्रयोजनं तावतः खात्वा । याव
त्प्रमाणैर्वा खातैः प्रयोजनं तावत्प्रमाणं वा खात्वा । अभ्य
न्तरं पांसून्करोति । यथाखातानां पांसवः शालायामभ्यन्तरे
भवन्ति तेभ्यन्तरं पांसवः । अभ्यन्तराः पांसवोभ्यन्तरपांसव
इति समानाधिकरणसमासं मन्यन्ते । गर्तानामवटानां

पांसवः [sic] शालायामभ्यन्तरे प्रकीर्णं [sic] करोतीत्यर्थः ।
मन्त्रवतीनामेव स्थूणानां मन्त्रवन्तोवटाः । सर्वासामपी-
त्येके । उच्छ्रयणक्रमोवटानां क्रमः ।

2. . . उच्छ्रयति । उच्छ्रित्यावटे स्थापयतीत्यर्थः ।

4. . . संमितौ [B समितौ] सम्यगितौ समययौ [?] वा । प्रत्येकं मन्त्रमुक्त्वा द्वारस्थूणावभिमृशति । स्थूणाशब्दः पुंलिङ्गोपस्ति । ऋतेन स्थूणाविति दर्शनादिति संमिता-
वित्याह (sū. 7) ।

5. एवमेव दक्षिणोत्तरौ स्थूणाराजौ दीर्घस्थूणावुच्छ्र-
यति स्वेन स्वेन मन्त्रेण ।

6. . . आ त्वेत्यनेन ।

7. . . पृष्ठवंशं मध्यमं वंशम् . . .

8. ततः शालायामुपरि सर्वतश्छन्नां शालाम् . . . अभि-
मृशति । . . .

9. . . अनूराधैरनूराधासु नक्षत्रेष्वप्यधिकरण एषा तृ-
तीया । वास्तुशमनं गृहशान्तिकर्म कर्तव्यम् ।

Khanda 29.

1. . . सकुटुम्बो गृहानभ्येति गृहसीमं गच्छतीत्यर्थः ।

2. . . अत्र न तदहरागतः कलहं करोतीति । प्रविष्ट-
दिवसे कलहं न कुर्यादित्यर्थः । अथवैतद्वचनं यामान्तरादा-
गतस्यानाहिताग्नेरपेतप्रवेशनविधानमिति स्थापनार्थम् ।
तस्मान्नवगृहप्रवेशने यामान्तरादागमने चेदं विधानं
स्यात् । केचिन्नवगृहप्रवेशन एवेच्छन्ति । तन्न । गृहानीक्षे-

ताथनाहिताधिरिति बहुचानामनाहिताधेरपि यामान्त-
रादागतस्यैव प्रवेशनदर्शनात् (Āsv. Śr.S. 2, 5, 17) । अपरे या-
मान्तरादागमन एवेच्छन्ति । तदपि न । इहापि बहुचाना-
मप्युक्तं गृहप्रवेशपदमित्युक्तत्वात् [?] । तस्मात्सूक्तमु[च उ]क्तो-
भयार्थेतेति । . . .

Praśna II, Khanda 1.

1. . . अतः शब्दो हेतौ यतोनेन कर्मणा संस्कृतायामु-
त्पन्ना प्रजा ब्राह्मण्यं लभते न जातिमात्रेण । तत इदमधि-
क्रियत इति । . .

2. . . . . प्रथमगर्भं इति वाच्ये प्रथमगर्भाया इति
वचनं स्त्रीप्राधान्यव्यापनार्थम् । . . . अथ किमर्थं क्रमवि-
पर्यासेन प्राक् पुंसवनात्सीमन्तोन्नयनमुच्यते । तत्रैक आहुः ।
सकृत्कृतस्य सीमन्तोन्नयनस्य विवाहादर्वाक् पुंसवनादीनां
प्रतिगर्भमावृत्तावतुल्यत्वादिति । अपरे प्रथमगर्भ[र्भे] पुंसव-
नस्य भावार्थमिति । तथा केचिच्छन्दोगा गृह्येषु व्याचक्षते ।
अन्येषु [न्ये तु] पुंसवनस्य कालानित्यत्वव्यापनार्थम् । तथा
ह्येकेषां व्यक्ते गर्भं इति वचनम् (Āp. 14, 9) । अपरेषां किल
षष्ठ इति ।

3. . . . . चेण्या चिःश्वेतया शलल्या श्वाविकट[एट]-
केन सह शलालुपप्समुदुस्वरफलस्तवकमुपसंगृह्य । न्ययोध-
फलस्तवकमित्येके । तस्य च युग्मफलत्वं बहुचानामुक्तम्

(Aśv. I, 14, 4) । . . सकृदेव तस्याः सौमन्तं शलालुपस-
या[?]शलल्या च प्रत्यगपवर्गमुक्तीय विभज्य केशान् . .

Khanda 2.

2. . . . परिमण्डलशला मण्डलागारम् । . .
3. आण्डी स्थ इत्यनेन सकृदुक्तेन यवमभितो दक्षिण-
तश्चोत्तरतश्च सर्पपौ द्वौ धान्ययावौ वादधाति । धान्यग्रहणं
परिमाणमापनिवृत्त्यर्थम् ।
4. . . गावं दधिद्रुसमादधाति । तत्समुदितमेनां प्रा-
शयति तूष्णीम् ।
5. . . अभिमृशति . . उभाभ्यां हस्ताभ्यां मन्त्रलिङ्गात् ।
प्राशनानन्तरं मा भूदित्याचान्ताया इति वचनम् ।
6. न्ययोधशृङ्गं न्ययोधशाखायं तद्वा पिष्ट्वा प्रपीड्य च
रसं गृहीत्वा घृतेन मिश्रयित्वा । कोशकारी कौशेयार्थस्य
कोशस्य कर्ता कृमिस्तं वा पिष्ट्वा । प्रैयङ्गवेण प्रियङ्गुवि-
कारेण संयावेनौदनादिनावसावितेन द्रव्येण मिश्रयित्वा ।
यूपशकलं वोत्तरपूर्वस्याभिष्टेये गृहीतं चूर्णीकृतम् । वच-
नात्संस्पर्शः प्राग्वा समाप्तेर्यहणम् । अग्निं निर्मन्थ्य मथितं
निर्वाप्य तूष्णीं कृतमग्निमेव वा यथा न दहेत्तथा । . . उदु-
स्वरमूरुमूलमित्यर्थः । तदुपधानं यस्याः शिरसः सोदुस्वरोप-
धाना । तस्या दक्षिणे नासिकाछिद्रे प्रणयेत्प्रवेशयेत्तूष्णीम् ।
7. यदि गर्भो गर्भिण्याः सवेत् . . स्वेन पाणिना . .
सकृन्मन्त्रमुत्वा चिरुन्मार्ष्टि । ऊर्ध्वापवर्गं संस्पृशते । . .

Khanda 3.

1. .... तूर्यन्तीमवकाम् । केचित्तावि[मि]मामौघधवि-
शेषमाहुः । तां निधायानन्तरमस्या उदरमभिमृशति । क-
थम् । यथैवेत्यनेनावाङ्धोपवर्गमवमार्ष्टि सुतरामा योनिं
निमार्ष्टि । यद्येवमस्या उदरं यथैवेत्यवाङ्धवमार्ष्टीत्येतावता
सिध्यति । एवं तर्हि । अथास्या उदरमभिमृशति यथैवेत्य-
नेन ततस्तूष्णीमवाङ्धवमार्ष्टीति । अथवा तूष्णीमभिमृशति
मन्त्रेणावाङ्धवमार्ष्टीति । एवमवसर्पत्विति लिङ्गोपपत्तिः ।
अवायशब्दो नित्यत्वख्यापनार्थः । तेन कास्यमिदं न पुंसव-
नवन्नित्यम् । अमशुभाशुभयोरपेक्षया कार्यमिति । नित्यत्व-
ख्यापनार्थमित्यपरे ।

2. जाते कुमारे । .. तेषूत्तराधरेषु । उत्तरमधरं येषामिति
बहुव्रीहिः । यथावस्थितं विपर्यस्य यथाधस्ताद्विरण्यमुपरि-
ष्टाच्चाश्मा तथा कृतेषु । उपरिष्टात्तेषां कुमारं हस्ताभ्यां
धारयति । ..

3. यद्यपरा जरायुः सूतायां[या] न पतेन्न निर्गच्छति ।
.. अस्या मूर्धानमवसिञ्चेत्प्रक्षालयेन्मूर्ध्नि सिञ्चेदित्यर्थः । ..

4. उपनिर्हरन्ति समीपादस्य कर्मणो निर्गमयन्त्यौपा-
सनमग्निं तमतिहाये[र्ये]दं [मं] सूतिकाग्निं हरन्ति । सूतिका-
ग्नौरभिहरणादव्यस्याग्नौप्रसङ्गः । अथौपासनस्याग्नेर्निर्हरणव-
चनं पूर्वत्र पुंसवनसीमन्तोन्नयनयोरौपासन एव क्रियेति
ज्ञापनार्थम् । ननु तस्मिन्मृद्याणि क्रियन्त इति वचनादेव
तत्सिद्धम् (s. Baudh. II, 10) । न सिध्यति । जायापत्ती-

कर्मार्थे [sic] तद्वचनमिति । व्रतसमावर्तनादिष्वेव संस्कारेषु
न प्राप्नोति । हि । तर्हि । तच्चापि प्राप्तिज्ञापनार्थमिदम् ।
उक्तं च बौधायनेन तस्मिन्व्रतसंस्कार इति (Baudh. II, 10) ।
केचिदुपनिर्हरणवचनं सूतिकादिवसेष्वौपासने कर्तव्यानां
पार्वणसायंप्रातर्होमाणां निवृत्यर्थं मन्यन्ते । तद्वर्मणास्त्वादेव
सिद्ध्यति मरण इव । उभयत्र दशाहानि कुलस्यान्नं न भुज्यते
दानं प्रतिग्रहो यज्ञः स्वाध्यायश्च निवर्तत इति । वैतानिक-
निवृत्यर्थं नियम इति चेत् । तदपि न । विप्रतिषेधे श्रुति-
लक्षणं बलीय इत्येव सिद्धत्वात् । अपर आहुः प्रयोजने-
ष्वौपासने कर्तव्यानां सूतिकाग्नौ संक्रमणार्थमिति । ततः
पार्वणवैश्वदेवादिष्वतिप्रसङ्ग इति चेत् । नेत्युत्तरञ्च वक्ष्यामः ।

5. स एष सूतिकाग्निरुत्तपनीय एव कपालसंतापाग्नि-
रेव स्यात् । अश्वरीषमुत्तपनीयमित्येके । तथा त्वर्थवत्ता श-
ब्दस्य न स्यात् । एवकारकरणं केषांचिन्निर्मन्थ्यस्यौपासनस्य
वा वचनाच्चियमार्थम् ।

6. अस्मिन्सूतिकाग्नौ । . . प्रथमार्थे चल् । इतराभ्योपि
दृश्यन्त इति (Pan. V, 3, 14) । समित्यरिषेकनिवृत्यर्थमि-
दम् । परिस्तरणं कुर्वन्ति परिषेकवत्तूणीम् । सर्वस्याभावो
न्याय्योत्पन्नोद्भूतनादित्यनर्थकम् । विधानसामर्थ्यान्निवृत्ते ना-
नर्थकम् । रक्षामात्रार्थोयमग्निरिति कृत्वा लौकिकेग्नौ तस्य
प्रसङ्गात् । ये त्वौपासने कार्याणामिहोपसंक्रमणार्थमुपनिर्ह-
रणवचनं मन्यन्ते त आहुः पार्वणवैश्वदेवसायंप्रातर्होमाणा-
मिहोपसंक्रान्तानां प्रतिषेधवचनमिति । अन्यत्रोद्भूतनादि-
ति वचनं तुल्यजातीयस्य (1) पक्षद्रव्यस्य होमस्य स्थानेस्य

प्रवृत्त्यर्थम् । तेनान्वहं सायंप्रातरुद्धूपनं सिद्धं भवति । तत्रा-
ग्निपरिस्तरणपरिषेकौ मन्त्रवन्तौ च स्याताम् ।

7. अथैनं कुमारम् . . क्रमणार्थं रक्षसामुद्धूपयति । . .
प्रतिमन्त्रमङ्गारेषु तान्सर्षपमिश्रान्कणानावपति । . . . .
उद्धूपनं पुरुषसंस्कार एव । तेन सायं प्रातरपि क्रियमाणं
रक्षार्थमेव कुमारस्य । अङ्गारोष्पति वचनं ज्वालाकाष्ठव-
त्तानिवृत्त्यर्थम् । आवपतीति वचनं हस्तेन प्रक्षेपार्थमुद्धूप-
नार्थमप्येतत् । स्वाहाकारवत्त्वाद्भोमकमैव । तेन परिस्तर-
णपरिषेकभावः सायंप्रातःपक्ष उक्तः । परिस्तरणादिप्रति-
षेधपक्षे सकृदिहैवोद्धूपनम् । आपस्तम्बस्तु प्रत्यहं सकृदाह
(Āp. 15, 7) । केचित्परिस्तीर्य तूष्णीं परिधिच्य प्रातः कुर्व-
न्तोपि दृश्यन्ते ।

8. . . तत इति वचनमुद्धूपनेन संबन्धार्थम् । तस्मा-
दन्वहं सायंप्रातः क्रियायामप्येतदन्तं कार्यम् ।

9. स्था[स्त्रा]पनोपस्था(ना)धानकुम्भनिधानेषु चाथश-
ब्दः कालनियमार्थः कालान्तरेषु शास्त्रान्तरे दर्शनात् । . .
धार्यमाणं घृतं प्राशयति । धार्यमाणेन घृतं प्राशयति[यति]
. . प्रतिमन्त्रम् ।

Khaṇḍa 4.

2. . . आधायेति वचनं पुत्रस्यैवाभिमन्त्रणम् । अथा-
स्याः संवोध्यमानायाः स्त्रिया मा भूदिति । अथवाधिकारा-
त्पुत्रस्यैव मा भूदिति । लिङ्गान्स्त्रिया एवाभिमन्त्रणमित्येत-
दर्थम् । अथवोभयोरपि[भि]मन्त्रणार्थमेतदुभयोराधाने सं-
बन्धान्मन्त्रसंकीर्तनाच्च ।

3. तूष्णीं प्रक्षाल्य . . . आधापयति । आदरेण पाययति ।

5. . . उभौ स्तनावावृत्य मन्त्रेणाभिमृश्य . . . । पूर्वः
कुम्भः प्रसवादन्तरमुपनीतः कुम्भान्तरमिदम् । समाप्तं
जातकर्म । तत्पुंस एव स्यान्न स्त्रियाः । कुतः । जाते कुमार-
श्मनीत्येतेषु पुंलिङ्गस्य विवक्षितत्वान्मन्त्राणां च पुंस एवा-
भिधानात् ।

6. द्वादश्याम् । द्वादशे दिवसे । माता च पुत्रश्च माता-
पुत्रौ तौ स्नात इत्येके । तन्न । जातिनिर्देशात्पुंलिङ्गस्याविव-
क्षितत्वाद्बहिर्द्विपुत्रार्थं पुंसवनस्य विद्यमानत्वाद्वा । . . . .

8. . . उत्सृजन्ति सूतिकाग्रिं प्रयोजनाभावात्तत्संबन्धा-
नि च पात्राणि । अन्येषां च पात्राणां यथोक्तं शौचं कार्यम् ।
. . . अतः प्रभृति नित्यानि कर्माणि प्रवर्तन्ते ।

9. तमौपासनम् । . . धाता दादातु नो रयिमित्येवमादि
या सुपाणिरित्येवमन्ता द्वादशाधिकाः प्रधानाहुतीर्जुहोति ।
कुहूमित्येतया सह त्रयोदश जुहोतीत्येकेषां मतम् । उपनिर्ह-
रन्ति सूतिकाग्रिमग्रिमुपसमाधायेत्येव सिद्धेतिहरन्त्यौपास-
नमिति वचनमेवौपासने[न] सूतिकायावेव समारोप्य म-
थिते केषांचिद्धोम इह विहितस्तन्निवृत्त्यर्थम् । एवमथौ-
पासनमुपसमाधायेत्येव सिद्धेतिहरन्त्यौपासनमिति वचन-
मित ऊर्ध्वं प्रागुपनयनाद्ये प्रजासंस्कारास्तेष्वौपासन एव
भवेयुरित्येतदर्थम् । केषांचित्सूतिकाग्रिमेव समारोप्य नि-
धान[ने] मथित्वा । तस्मिन्क्रिया ह्युक्ता ।

10. वारुणीहोमादिपरिषेकविसर्गान्ते कृते न होमा-
दिब्राह्मणतर्पणान्तं कृत्वा । . . नाम संज्ञाभिधानमित्यर्था-

न्तरम् । कीदृशम् । द्वे अक्षरे परिमाणं यस्य तद् द्वाक्षरम् ।
चत्वार्यक्षराणि परिमाणं यस्य तच्चतुरक्षरम् । अक्षरशब्दोच-
स्वरेषु वर्तते । यथा चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री । यच्च द्वाक्षरं
वा चतुरक्षरं वा । घोषवत्सर्ववर्गप्रथमद्वितीयेभ्योन्यद्वाञ्जन-
मादिर्यस्य तद्घोषवदादि । अन्तर्मध्ये । अन्तस्था यरलवाना-
मेको यस्य तदन्तरन्तस्थम् । अभिनिष्ठान्तः [?] । अभिनि-
ष्ठानान्तः [?] प्रमादपाठ इत्येके । विसर्जनीय इत्यर्थः । दीर्घ-
श्चाभिनिष्ठानश्च दीर्घाभिनिष्ठानौ तावन्ते यस्य तस्य दीर्घा-
भिनिष्ठानान्तत्वम् । यौगपद्येनास्मात्ताद्वीर्घान्तं विसर्जनी-
यान्तं वेत्यर्थः । केचिद्दीर्घात्परं विसर्जनीयं मन्यन्ते । यस्मि-
न्स्वित्युपसर्गः स्यात्तद्वा दध्यादनादृत्य घोषवदादिकं लक्ष-
णम् । कुतः । तत्प्रतिष्ठितं लोक इति । विज्ञायते हि । प्रतिष्ठा-
नाम्नो नामवतो दीर्घायुष्ट्वम् । उपसर्गग्रहणं (प्रति) तच्छ-
ब्दोपसंग्रहणार्थं सुषुवाणादिषु मा भूदिति । क्रियायोगस्य
नाम्नि विवक्षा । तत्रोदाहरणानि । धावा । धन्वा । यावा ।
दाधा [?] । मयो[यः ।] द्रोणः । बलः । देवः । निर्णीः । द्यूः ।
निलूः । नीवीः । वीर्यदायी । भूरिदामा । मालभारी । बहु-
दावा । जयसेनः । विश्वामित्रः । बलदेवः । देवदत्तः । महा-
यशाः । भूरिदावा । विशालदा[ः] । बहुश्रवाः । सुश्रीः । सु-
दाः । सुविशालः । भुवसुश्रीः [?] । इत्येवमादीनि ।

11. . . अभिव्याहरेयातामुच्चारयेयाताम् । कर्त्रभिप्राय-
त्वादात्मनेपदार्थतापि (Pāṇ. I, 3, 72) । पुत्रनामकरणे हि
जातेष्टिप्रत्ययायेन श्रुतावात्मनेपदवदिति । कुतः । विज्ञा-
यते हि मम नामेत्येतस्मिन्मन्त्रवर्णे पिता माता च दधतुर्यदय

इति । तस्मादादितस्ताभ्यामुच्चारयितव्यम् । यथा देवदत्तोयं
यज्ञदत्तोयमिति । ततः पुण्याहादिवाचने ब्राह्मणैरभिव्याहा-
रयितव्यम् ।

12. . . विज्ञायते हि । तस्माद् द्विनामा ब्राह्मणोर्ध्वक
इति धिघ्रायव्याघारणवाक्यशेषेषु । अर्धुको वर्धनशील इ-
त्यर्थः । अस्यानुवादत्वाद्ब्राह्मणग्रहणं चैवर्णिकप्रदर्शनार्थम् ।
नामाधिकारे पुनर्नामग्रहणं नामेदमनित्यमुक्तलक्षणमिति ।
तेन (यदक्षरमक्षरत्वघोषवदाद्यनियम)संख्याद्यनियमेन च
चतुर्णां वर्णानां क्रमेण शर्मवर्मभूतिदासान्ततां [सान्त-
ता] पूर्वपुरुषनामक्रियार्थमूक[यर्थणूक]त्वं देवतारूपत्वं¹⁾
कृदन्ततानियमो वृद्धितद्धितप्रतिषेधः । स्त्रीणामयुगाक्षरत्व-
मिति सिद्धानि भवन्ति । (एवं) कुर्यादिति किमयम् । द-
ध्यादित्यधिकाराद्भवत इति वाध्याहारात्सिद्धेर्नानर्थकम् ।
तस्येदं प्रयोजनम् । द्वयोरेवा[वा]लक्षणयोर्नाम्नोः क्रिया
स्यादिति । यद्येवं पूर्वत्रैव नामनी दध्यादिति वाच्यम् ।
नैवं शक्यम् । एवमुच्यमाने द्वयोर्नाम्नोः पुण्याहादिवा-
चनकाल एव क्रिया वाचनं च प्रसज्येत । इह पुनः क्रिय-
माणेन्यस्मिन्काले गुह्यनाम्नः क्रिया वाचनाभावश्च सिद्धो
भवति ।

13. . . नक्षत्रनाम किम् । तज्जन्मनक्षत्रप्रकृतिकं तत्र-
जाततद्धितान्तम् । यथा रौहिणः । श्रविष्ठः । आर्द्रकः । शा-
तभिषक् । इति . . . तथा कृत्रिमयोर्नाम्नोरन्यतरन्नाम गुह्य-

¹⁾ See note to Āp. Gri. sū. 15, 9 comm.

मन्यैरविदितं स्यात् । मातापितरावेव तज्जानीतः । उपन-
यनात्प्रभृति कुमारोपि जानीतेत्येके ।

14. अन्यतरेण गुह्यादन्येन नाम्नैनं कुमारं लौकिकेषु वै-
दिकेषु च कर्मस्वामन्त्रयीरन् । संबोधनादिना व्यवहरेयुः ।
येन व्यवहरेयुस्तस्य नक्षत्रनाम द्वितीयं स्यात् । अथ तद्वा-
क्यत्रयमेकं वा वाक्यं व्यत्ययेन च संबन्धः । तयोः कर्तृकयोर्ना-
म्नोरन्यतरन्नाम गुह्यं स्यादन्यतरेण गुह्यादन्येन नाम्नैनं कुमारं
लौकिकेनैवमामन्त्रयीरन् । तस्य वामन्त्रणीयस्य नक्षत्रनाम
द्वितीयं स्यादिति ।

15. सोमेनेष्टवान्स सोमयाजी स एतयोस्तृतीयं नाम
सोमयाजीत्येतत्कुर्वीतेति विज्ञायते । तृतीयं सोमयाजिन
इत्यत्र केषांचिद्वाख्या । द्विनाम्नी[?]कुर्यादित्युक्तम् । तयोः
पुत्रस्य नाम दध्यादित्येकं लक्षणं तदुक्तम् । अथ किं द्वितीयं
नामेति । उच्यते । नक्षत्रनाम द्वितीयं स्यात्तयोश्चान्यतरन्नाम
कृत्रिमं नक्षत्रनाम वा गुह्यं स्यादिति । अन्यतरेण गुह्याद-
न्येनैनं लौकिकेषु व्यवहारेष्वामन्त्रयीरन् । सोमयाजी तृती-
यमिति तुल्यं तेषां कुर्यादित्यनुपपन्नमकृत्रिमत्वात् । नक्षत्र-
नाम्नो गुह्यत्वं च कस्यचिन्न स्यात्प्रयोगकाले व्यक्तभावाद्वि-
रोधश्च शास्त्रान्तरेणागमेन स्यात् । बहुचानां च व्यक्तं नाम
चासौ दध्युर्घोषवदादीत्येवमादिना लक्षणेनैकं नाम विधा-
याभिवादनीयं च समीक्षेत[तेति] द्वितीयं नाम विहितं
(Āśv. I, 15, 4—8) । तथा कौषीतकानां नामास्य दधातीति
जातकर्मनान्तरमेकस्य क्रियामुक्ता दशम्यां व्यावहारिकमि-
ति द्वितीयस्य क्रियोक्ता (Śāṅkh. I, 24, 4; 6) । तस्मात्पूर्वोक्त

एवार्थः । तत्र जातकर्मानन्तरमेव गुह्यं नाम कर्तव्यमिति
 केषांचित्तत्र दर्शनादिहैवार्वाक् पुण्याहादिवाचनादत्र वच-
 नसामर्थ्यात् । तत्र प्रयोगः । अनन्यसकाशे मातापितरौ दे-
 वोयं देवदत्तोयमिति यथानाम गुह्यमभिव्याहृत्य प्राक् स्व-
 स्तिवाचनात्कृत्वा पूर्ववद्भावहारिकं मातापितरौ प्रथममभि-
 व्याहृत्य ब्राह्मणैरप्यभिव्याहारयतो नक्षत्रनाम्ना सह । कथम् ।
 देवदत्ताय कार्तिकाय स्वस्तिं भवन्तो ब्रुवन्वित्ययं ब्रूते ते
 च यथार्थं ब्रूयुः । तत्रर्द्धिवाचनम् । नक्षत्रनामापि माता-
 पितरौ व्यावहारिकादनन्तरं कार्तिको रौहिण इति प्रथमया
 विभक्त्या व्याहारयतः । पुण्याहादिवाचन एव कृत्विमेपी-
 त्येके [१] । तदपि न । विरुध्यत एव । स्त्रियाश्चार्थप्राप्तत्वान्ना-
 मकरणं कर्तव्यम् । तदर्थत्वात्पुण्याहादिवाचनं च नान्यदस्ति ।
 जातकर्मादि प्रागुपनयनात्सर्वं कर्म तूष्णीं कर्तव्यम् । बहु-
 चानामप्युक्तमावृ° (Āśv. I, 15, 10) । जातकर्मणस्तूष्णीं क्रि-
 यापि नास्तीत्येके । तत्र स्त्रिया एकाक्षरादीन्यासप्राक्षराणि
 नामानि । यथा । श्रीः । सुभद्रा । माधवदत्ता । स्कन्दविशाख-
 दत्ता । इति । नक्षत्रनामान्यपि स्त्रीपुंसयोरबुद्धयोर्बोधायानु-
 क्रमिष्यामः । कार्तिकः कार्तिकी । रौहिणो रौहिणी । मार्ग-
 शीर्षो मार्गशीर्षी । आर्द्रक आर्द्रिका । पुनर्वसुः पुनर्वसूः ।
 तिथ्यस्तिथ्या । आश्लेष आश्लेषी । माघो माघी । फाल्गुनः
 फाल्गुनी । हस्तो हस्ता । चैत्रश्चैत्री । स्वातिः स्वाती । वैशा-
 खो वैशाखी । आनूराध आनूराधी । ज्येष्ठो ज्येष्ठा । मूलको
 मूलका । आषाढ आषाढी । आभिजित आभिजिता । आ-
 वणः आवणी । अविष्टः अविष्टी(या) । शतभिषः शतभि-

षका [षी] । शतभिषजः शतभिषजी । प्रौष्ठपदः प्रौष्ठपदा ।
रेवतो रेवती । आश्वयुज आश्वयुजी । अपभरणोपभरणी ।
इति यथार्थविभक्तयः । . . .

16. प्रवासात्पुत्रसकाशमागत्य प्रवासादात्मसकाशमा-
गतं च पुत्रम् . . . अभिमृशति । वाशब्दः समुच्चये ।

17. . . . असाविति संबुद्ध्या नामग्रहणम् । अभिजिघ्रा-
येति [sic] वाच्ये ऽभिजिघ्येति वचनम् । . . . . . प्रमाद-
पाठो वा ।

19. आयुष्टे । आयुर्देति सानुषङ्गं यथा पुरस्तादक्षिणो-
त्तरयोः कर्णयोर्जपति तत्र ब्रह्मचारिशब्दो भाविनि वर्तते ।
उपनयनेपि भूतेन संभवतीति हि । प्रागुपनयनादेतत्कुर्यादि-
त्येके । यावज्जीवमित्यपरे । तूष्णीं स्याद्बुद्धितुरपीह केचित् । . . .

Khaṇḍa 5.

1. . . . . यस्मिन्कर्मण्यन्नं प्राश्यति[ते] कुमारस्तदन्न-
प्राशनम् । अथशब्द आनन्तर्ये चतुर्थे मास्युपनिष्क्रमणं
निर्वर्त्य ततोऽनन्तरमिति । प्रागस्मादुपनिष्क्रमणस्य भा-
वार्थम् ।

2. . . . . अथेत्यानन्तर्यवचनं पूर्वस्यैतदङ्गत्वायेदं प्रधान-
कर्मिति । तेनेदमर्थप्राप्तत्वात्स्त्रिया अथस्ति न मन्त्रपूर्वम् ।
एनमिति वचनं स्त्रिया मन्त्रनिवृत्त्यर्थम् ।

3. . . . . अन्नं मांसादि व्यञ्जनसहितमोदनम् । . . . अत्रा-
थशब्दस्त्रिवृदन्नप्राशनयोः परस्परसंबन्धार्थः । तेन स्त्रिया अ-
पि चिवृत्प्राशनम् । अत्राप्येनमिति स्त्रिया मन्त्रनिवृत्त्यर्थम् ।

Khanda 6.

2. . . उदगयनमप्यत्राचाराद्वाह्यम् । . . संस्कार्यस्य कुमारस्य हेतुकर्तृकत्वात्कर्तृत्वं परिवेषणादेरपि कुमारस्येति समानकर्तृत्वेन निर्दिष्टम् । होमकाले प्रवे । ल उपविश्या-
न्वारभ्यासीनः पुण्याहादिवाचनार्थमुत्थितः पुनरुपविशति ।

3. उत्तरतोमेर्माता कुमारस्य ब्रह्मचारी वा कश्चित्तद-
भावे . . धारयन्नु । ति धारयन्नु । पविशति । अथवोत्तरेणेति
वक्तव्य उत्तरत इति वचनमग्निसंबन्धार्थनिवृत्त्यर्थम् । तेनोत्त-
रतः कुमारस्योपविशति । सौकर्योच्चैवं केशप्रतिग्रहणं स्यात् ।

4. शकृत्पिण्डेन . . केशान्वप्रात्यतिगृह्णाति [sic] । उत्त-
रत इत्येतदादि प्रतिगृह्णातीत्येतदन्तं वा सूत्रं धारयंस्तेनास्य
केशात्यति । गृह्णातीति । पठितव्यम् ।

5. . . अथशब्दो विधेयाधिकारार्थः । इदं प्रवक्ष्यमाणं
प्रधानं कर्म पूर्वं तदङ्गं कुमार्याश्च तूष्णीं कर्तव्यमिति । शी-
तासूष्णा आनीयेत्येव सिद्ध उष्णशीता आपः संसृजतीति
वचनमन्यत्रापि वचने शीतोष्णाभिरिवोन्दनमिति । तेन शी-
तोष्णाः समावर्तने दीक्षायां चोन्दनीयाः शीतोष्णा एव स्युः ।

6. . . भूतोपदेशात्पुरुषार्थत्वाच्च समयालौकिकाग्नौ परि-
तपनम् ।

9. . . प्रच्छिन्नान्केशान्मात्रे ब्रह्मचारिणे वा प्रयच्छति ।
प्रक्षान्गोमये निदधाति ।

10. एवमितरान्यर्यन्तान्यश्चादारभ्य प्रदक्षिणमुन्दनादि-
ना विधानेन प्रच्छिनत्ति । तत्र येनावपत् । येन पूषा । यथा

ज्योगिति क्रमेण देवश्रूतित्यस्य प्रत्याम्नायः। प्रच्छिद्य प्रच्छिद्य
शकृत्पिराडे निधानार्थं प्रयच्छति । तत्रासाविति संबुद्ध्या
नामग्रहणम् । पश्चादुत्तरतः पुरस्तादिति वचनादेव प्राद-
क्षिण्ये सिद्धे प्रदक्षिणमिति वचनं वपनमपि दक्षिणादा-
रभ्य प्रादक्षिण्येन वेदितव्यमित्यर्थम् ।

11. उप्त्वा वपनादनन्तरं मृगडयित्वा यथोचितं यथा
कुलस्योचितं यथाकुलधर्ममित्येकां द्वे तिस्रः पञ्च वा शिखा
यथाप्रदेशं कारयन्ति [sic] । यथा । एकार्षेयस्यैका । द्वार्षेयस्य
द्वे । त्र्यार्षेयस्य तिस्रः । पञ्चार्षेयस्य पञ्चेति । तत्रैका चेन्मध्ये ।
द्वे चेन्मध्ये पुरस्ताच्च । तिस्रश्चेत्पश्चान्मध्ये पुरस्ताच्च दक्षिणतो
मध्य उत्तरतो वा । पञ्च चेत्यतिदिशं मध्ये च । उप्त्वेति व-
चनं छेदनमात्रं मा भूदिति । स्वातन्त्र्यविवक्षया कुमारस्य
वपनैककर्तृत्वं शिखाक्रियायां च हेतुत्वं चेति कारयतीत्यु-
च्यते । अथवा कारं करोतीति कारयतीति शुद्धः कर्ता ना-
पित एवोच्यते । . . . . .

12. संयम्य गृहीत्वा . . निखनति योस्य कुमारस्य रा-
तिर्भवति सः ।

13. यथाश्रद्धं यथाशक्ति ब्राह्मणाय ब्राह्मणेभ्यः । जाति-
निर्देशो वायम् । ब्राह्मणेभ्यो वा यैः पुण्याहादि वाचितं
तेभ्योविशेषेण वाचकेभ्यश्च दक्षिणां ददाति ।

14. . . समाप्तं चूडाकर्म । अस्यादौ नान्दीमुखं श्राद्ध-
मप्याचक्षते ।

16. . . मध्यमामपि शिखां नावशिनष्टीत्यर्थः ।

17. शिखामेकां मध्यमाम् . .

18. अग्निकार्यमेव गोदानकर्म यस्य सोमिगोदान-
कर्मा । अग्निगोदानो वा कुमारो भवति । उपसमाधाना-
दिपुण्याहवाचनान्तमग्निकार्यमिव वा भवतीत्यर्थः ।

19. गुरव आचार्याय गामस्य कर्मणोन्ते ददाति । अ-
ग्निगोदान एवं गोदानमित्येके । तन्न । उभयत्रैव स्थानेन
हीदं कर्म गोदानमिति समाख्यायते । अस्माकमिदं संस्का-
रकर्म प्रागूर्ध्वं चोपनयनान्घोडशे वर्षे कार्यम् । बहुचानां तु
सांवत्सरिकमिदं व्रतं चैलवदस्मिन्नेव काल उपाकृत्य चरि-
तव्यम् (Āśv. I, 18, 9) ।

Khanda 7.

1. ... श्वग्रहोपसारः । उन्मत्तः सारमेय इत्येके ।

2. समुपसृजत [sic] आविष्टे । ... आचान्तः कर्ता । कर्मा-
ङ्गमिदमाचमनं प्रयतस्यापि । यज्ञोपवीतं चाभ्यधिकमजिनं
वासो वा । अनाप्रीतेन नवेन शरावेणोदकमभ्युक्षणार्थमा-
हृत्य । सभायां कितवसभायाम् । मध्य उपरि । यत्र दीव्यन्ति
सोधिदेवनो देशः । अस्यावृदित्यर्थः [?] । अक्षान्विभीतका-
न्यथार्थान्युप । ब्यूह्य प्रतिदिशं विभज्य । समूह्य समूढाने-
कधाकृत्य । पुनस्तान्प्रथयित्वा यथा तेषु शा[य]यितुं शक्यते
तथा विस्तार्य । सभाया उपरिष्ठादाच्छादनतृणानि तानि
ब्यूह्य मार्गं कृत्वा । तेन मार्गेण कुमारं ग्रहगृहीतमवहृत्य
सभां प्रवेश्य । तेष्वक्षेषूक्तानं निपात्य शाययित्वा । ... कर्ता-
भ्युक्षति कांस्यं च ताडयति । कुमारस्य दक्षिणतो घ्नन्ति
तस्मिन्काले बहुवचनमनियतकर्तृकार्यम् । कुमारस्याभ्युक्षण

एते मन्त्रा न कांस्यघातार्थाः संस्कारार्थत्वात्कुमारस्य संनि-
पत्योपकारकत्वाच्च । प्रधानमभ्युक्षणम् । तदर्थः कांस्यघातो
गुणभूत आरादुपकारकत्वाद् घातः । प्रधानेन संबन्धो मन्त्रा-
णां न्यायो न गुणेनेति । केचिदानन्तर्यात्कांस्यघातार्थता-
मेषां मन्यन्ते तूष्णीं चाभ्युक्षणम् ।

3. अथ कर्ता ब्रूयाद्वरं वृणीष्वेति । अथेत्यभ्युक्षणेनास्य
संबन्धः । तेनोक्तकर्तेति ।

4. कुमारसंबन्धी पिता भ्रातान्यो वा वदतीति । स
चातो[तः] सर्वत्राथशब्दात् । केचित्त्वाहुः । एतस्मात्प्रायश्चि-
त्तकरणात्स एवाविष्टो ग्रहो ब्रवीति वरं वृणीष्वेति । तं
प्रतिब्रूयात्कर्ता कुमारमेवाहं वृणु इति । तयोर्यु[तपोयु]क्तेन
कृत एवमेवावश्यं भवतीति तेषां दर्शनम् । तदुत्तरेण वा-
क्येन विरुध्यते ।

5. एवं समुपसृते च ग्रहे .. कुर्याद्यदुच्चायचा[द्यदि च
यावच्चा] गतोनितो न स्यात्तावत्कुर्यात् । अथवा यदुभयाद्य-
पि [वा यद्यपि] सकृत्करणेनागदः स्यात्तथाप्येकस्मिन्नहनि
प्रातरादिषु कालेषु कुर्यादेवेति । अस्मिन्व्याख्याने षडुप[य-
दुप] चागतः स्यादिति पाठः । अपरे व्याचक्षते । एवं समु-
पसृतेपि यदुपागतो यदा यस्मिन्नपि काले ग्रह आविष्टस्त-
दा च कुर्यात् । एकस्मिन्नेवाहनि प्रत्यहं वा यावद्ग्रहोपशम-
स्तावदिति । तेषां यदुचा[पा]गतः स्यादिति पाठः । अपरे
व्याचक्षते । तत्र समुपसृत इत्यतिरिक्तमिवोपलक्ष्यते । तत्प-
रिहारार्थमन्ये वर्णयन्ति । प्रथमं कृत्वैकस्मिन्नहनि समुपसृते
च कुर्यात्प्रातरादिषु त्रिष्वपि । समुपसृतेपि द्वितीयादिष्वहः-

स्वादिएमेव कुर्यान् प्रातरदिष्वहःसु । अथ तपोयुक्तः कुर्या-
दित्यापस्तम्बेनोक्तम् (Ap. 18, 1)

Khanda 8.

1. शूल(गवा) इव गवां भवतीति शूलगवो रुद्रः । स
यस्य देवता तच्छूलगवं कर्म । तस्माच्छूलगवेन शान्तो
रुद्रः पशून् हन्यात् । ॥ गवामुपतापे शान्त्यर्थमिदं कर्मो-
त्तरत्र शिवो ह्येव भवतीति दर्शनात् (II, 9, 7) ।

2. ॥ अथयित्वा । पार्वणवत्स्वयमेवावहत्य ॥ ३ कुटी
कृत्वा दक्षिणोत्तरे प्राग्द्वारे वा कृत्वा दक्षिणस्यां कुट्यां शू-
लगवं देवमावाहयेत् । ॥ संपरिस्तीर्येत्येतदर्थमथवा यथा
संगता दर्भा भवेयुस्तथा परिस्तीर्येति । प्रागुदगग्रपक्षेणेत्यर्थः ।

3. उत्तरस्यां कुट्यां मीदुषी तस्य शूलगवस्य पत्नीमा-
वाहयति ।

4. तयोः कुट्योर्मध्येवकाश एव जयन्तं तस्य पुत्रमा-
वाहयति । मीदुषीमावाहयामि । जयन्तमावाहयामि [मी-
ति] । ॥ लौकिक्यायां वे[क्या वाचे]तरयोरावाहनमित्येके ।
अन्ये तु । आ त्वा वहन्वित्यनेनैव शर्वेत्येतस्य मीदुषी [षि]
जयन्तेत्येतत्पदद्वयं कृतेति । कंचित्प्रदेशमायतनं कल्पयित्वा
तत्रागमनं संकल्प्य मन्त्र(१)वचनमावाहनम् । प्रतिकृतिम-
येके कुर्वन्ति ।

5. यथोक्तमावाहनक्रमेणायतनेषु ताभ्यो देवताभ्य उ-
दकाञ्जलीस्तूष्णीं प्रदाय । उपस्तीर्णांश्चाभिघारितांश्चोप-
स्तीर्णाभिघारितांस्तीनोदनान्स्थालीपाकेन कल्पयित्वा त्रिषु

प्राग्ब्रूयस्त्रीर्यं तेषु स्थालीपाकं विधा व्युद्धृत्याभिधायित्यर्थः
 " उपस्पर्शयति । ताभ्यो देवताभ्यस्त्रीनोदनांस्ताभ्यः संक-
 ल्पयतनेषूपहरति । "

6. " कुटिभ्य ओदनादेकैकस्याहृत्य जुहोति । आधार-
 वस्त्रादवास्त्यवदानधर्मः । " अष्टाहुतीः शूलगवौदनस्य
 जुहोति । उत्तरचेतरयोः । "

7. अथ पत्न्योदनस्य मीढुष्या ओदनस्यावदाय जुहो-
 ति । " अथशब्दो व्याहरणस्याथयमेव काल इत्येतदर्थः
 अन्ये व्याहरणं पूर्वत्रैव कृतमिति ज्ञापनार्थमिति ।

8. मध्यम ओदनो मध्यमौदनो जयन्तौदन इत्यर्थः ।
 तस्यावदाय जुहोति जयन्ताय स्वाहा । जयन्ताय स्वाहेति ।
 द्विर्वचनान्मन्त्रस्य पूर्वाभ्यामोदनाभ्यां साहचर्याच्चाष्टावेता
 आहुतीर्जुहोतीत्युपदिशन्ति । द्वे एवेत्येके मन्त्रद्वित्वात्स्कन्द-
 विशाखापेक्षत्वाच्च । अथशब्द उक्तप्रयोजनोपवा पूर्वत्रैव
 चाथशब्दस्त्वयाणामोदनानां तुल्यत्वस्यापनार्थम् । तेनेहाथ-
 ष्टावाहुतयः स्युः ।

9. सर्वेभ्यस्त्री[स्ति]भ्यः । " अत्राथशब्दः प्रधानाहुत्यान-
 न्तर्यार्थः । तेन वास्त्यादीनामभावः । केचित्ता अपीच्छन्ति
 राष्ट्रभृत्यर्यन्ताः प्रागस्याज्येन । तत्प्रतिषेधादथशब्दोन्तर्यकः
 स्यात् ।

10. अभित एतमग्निमस्याग्नेर्दक्षिणत उत्तरतश्च । सम-
 न्तत इत्येके । अभितः परित इत्युपसंख्यानाद्वितीया (Pān.
 II, 3, 2. Siddh. K.) " हूयमानस्य हविषो गन्धमाघ्रातुं
 शक्रुयुस्तथासन्ना इध्माधानादारभ्य स्थायाः ।

11. स्विष्टकृदन्ते परिषेकविसर्गादि कृत्वा . . सर्वत इदं
कर्म देवैः सह गवाणिकुटिकं प्रदक्षिणं परिक्रम्य नमस्त
इत्येतैरेकादशभिरनुवाकैः शूलगवमुपतिष्ठते । . .

Khanda 9.

1. . . बौद्धानि पलाशपर्णानि । तेषां विहारो विहरणं
नानादेशेषु स्थापनं बौद्धविहारः कर्मनाम वा । अथशच्छो-
वधारणायामनन्तरमुपस्थानात् । पर्णपुटार्पणत्वादेतौ बौद्ध-
विहार एव वक्ष्यते । आनन्तर्यवचनमोदनपिशडव्यापत्तावुप-
स्थानवन्नित्यत्वार्थम् । प्रमाणमप्येषां कर्म न पिशडधारणमा-
त्रमित्यनुवचनम् । पर्णान्तरपुटकरणप्रतिषेधार्थमेवकारकर-
णम् । विहरणमेव देवताभ्यः प्रधानाब्जानं नागौ होम इत्ये-
तदर्थम् । अन्ये बौद्धानि विकीर्यन्ते यत्र स(1) बौद्धविहार
इति । आसन्ननान्तं कर्म बौद्धविहारः सोनन्तरमुपस्थाना-
च्चविःशेषप्रतिपादनार्थत्वादुच्यते । स एव नात्र स्वाहाकार-
त्वेपि होम इत्येतदर्थमेवकारकरणम् । आनन्तर्यवचनं पूर्वा-
ङ्गत्वाय । तेनेदं प्रतिपत्तिकर्म न कर्मान्तरं फलहेतुकमित्ये-
तदर्थमिति ।

2. . . चत्वारि पलाशानि ददाति । देशान्तरे पृथग्वच-
नसामर्थ्याद्देशानि पर्णानि दत्तानि ।

3. . . ददाति . . प्रतिपर्णमावृत्य [sic] देशान्तरे ।

4. . . ददाति . . आवृत्य मन्त्रं देशान्तरे । . .

5. अथ तैरेव सादितैः पर्णैः कण्टकादिभिः संतृद्य पर्ण-
पुटं कृत्वा तस्मिन्नुपस्तीर्योदनशेषादेकं पिशडं कृत्वावदाया-

भिधाय तमादाय परंरो। गव्यूतो[तिं गो]रध्वानं रात्रौवा[वा]
गोः संचारभूमिं गत्वा कस्मिंश्चिद्वृक्ष आसजति । निषङ्गि-
क्षित्येके । अथेति वचनमेतैरेव पुटक्रियार्थम् ।

6. अथैनमासक्तमुपतिष्ठते । . . अथैके [अचैके] यावदु-
क्तेनैतेनोपतिष्ठते[न्ते] । कल्पजं मन्त्वान्तरं मन्यमाना अनु-
वाकशेषेण तृतीयस्य शतरुद्रीयानुवाकस्य तृतीयेन पर्यायेण
सह चतुर्थादेर्नामकारस्य प्रतीकत्वेन ग्रहणं मन्यमानाः । तन्न ।
अन्येनुवाकशेषेणावचनान्मन्त्वान्तरं मन्यमानाः । प्रमाणा-
भावान्मन्त्वैकदेशोपादानस्य न्याय्यत्वाच्चान्यो नमस्कारोसन्नेव
प्रक्षिप्त इति यावदुक्तेनैवैकेन नमस्कारान्तेनोपतिष्ठते[न्ते] ।
अथशब्द आसक्तस्यैवोपस्थानार्थम् ।

7. अथ प्रतिनिवृत्य ततो देशात् । चन्दनस्येदं चान्दन-
मनुलेपनम् । सुरोदकं वर्धमुदकम् । आतपवर्धमित्येके ।
अक्षतानि तण्डुलाः । अखण्डितान्यक्षताक्षतानि । . . उदुम्ब-
रादय एकदेशे समुदायशब्दाः शाखाभिधानाः । पलाशाभि-
धायिन इत्येके । लुबन्तैः शब्दैरभिधानं मुख्यमेवेति । द्वन्द्वै-
कवज्जावादेकवचनमेव(कारेण च) । गोवालैर्जातिनिर्देशादे-
कवचनम् । पूर्वं मिश्रीकृत्य गाः प्रोक्षति । . . शिवो भव
शिवो भवेत्येष प्रोक्षणमन्त्रः । प्रतिद्रव्यमावृत्य [sic] वीप्सा-
संभवात् । वृषाणामेवेत्येवकारकरणं पुं बहुत्वे च प्रधानस्यैक-
प्राथम्यार्थम् । सर्वेषामेवेत्येके । शिवो हैव सुखहेतुर्गर्गावां
शूलगवो देवोवश्यमेव तस्मिन्कृते भवतीत्यर्थवादः । अनेने-
ति शान्त्यर्थं गवां शूलगवमिति प्रतिपादितं भवति । . .

8. . . श्लैचपत्यं श्लैचपतिदेवताकं पयसि स्थालीपाक-

सौपासन एवापूर्विकेन विधानेन अर्पयित्वा . . . तमादायो-
पनिष्क्रम्य । गवां मार्गं तास्तामेव साधारणपथि । अन्नसौ
भूमावेव । . . . एनमिति पूर्वापेक्षां पूर्ववदौपासन एवा-
स्यापि अर्पणार्थमनसौ यागादव्यत्र अर्पणं मा भूदिति ।
अन्नगाविति वचनं प्राचीनप्रवणदेवयजनचोदनेति कृत्वा
तचौपासनं नीत्वा होमो मा भूदिति । क्षेत्रस्य पतिमिति
वचनमसमासेन वालुकसमासेन वा देवतेति स्थापनार्थम् ।

9. . . पलाशेष्वपरेण होमदेशं स्थापितेष्वायतनभूतेषु
कुटीस्थानीयेषु वा । तं क्षेत्रस्य पतिं । तथैवावाहयति यथा
शूलगवमा त्वा वहन्वित्यनेन मन्त्रेणेत्यर्थः । उपस्पर्शनोदक-
दानेन वावाहनातिदेशेनैवातिनिर्दिश्यते । दृष्टार्थत्वायावा-
हनस्य चेत्यपरे । केचिच्चतुर्षु सप्तसु वा पलाशेष्विति पूर्वाङ्गं
मन्यन्ते । तेषां पर्णेषु होमः । तत्रानगाविति वचनमनर्थकं
स्यात् । तस्मादुत्तराङ्गमेव ।

10. नूर्ते शीघ्रं यजते । कुतः । यतः स देवः पाकः पच-
नशीलस्तीक्ष्णस्तस्मात् । तत्र प्रयोगः । परिस्तीर्य होमदेशं
तमपरेण कुटी कृत्वा तत्र यथोक्तं पलाशानि स्थापयित्वा
तेष्वावाहयत्या त्वेति । सा[श]र्वेत्येतस्य क्षेत्रस्य पत इत्यूहः ।
तचोदकं प्रदाय कृत्स्नमेव चरुमुपस्पर्शयत्युपस्पृशतु क्षेत्रस्य
पतिः क्षेत्रस्य पतये स्वाहेति । ततोभ्याहृत्य चरुमावाहन-
मात्रमेव वा कृत्वा परिषिच्य होमदेशं दर्व्योपहत्य क्षेत्रस्य
पतये स्वाहेति हुत्वा पुनरग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति सौविष्ट-
कृती जुहोति । ततः परिषेकविसर्गः ।

12. . . सनाभयो ज्ञातयः । . . किमुक्तं भवति । सकु-

ल्यानामेव ज्ञातीनां प्राशनं नान्येषाम् । कुलान्तरसंक्रान्तानां
प्रक्षानां स्त्रीणां नास्तीति । अ[य]थैवैषां ज्ञातीनामात्मीये
कुले प्राशनधर्मः प्रवर्तते तथा प्राश्नीयुरिति । अथेति वचनं
तदानीमेवारण्ये प्राशनार्थं च यामं प्रविश्य मा भूदिति ।
एतस्येति याम्यनिर्देशार्थः । क्षैत्रपत्यस्येति शूलगवस्याति-
रिक्तस्यापि प्राशननिवृत्त्यर्थम् । पूर्वेषां प्रतिषिद्धं हि ।

Khaṇḍa 10.

1. मासे भवं आहं मासिकम् । . . . अत्र कालनियम-
निमित्ता द्रव्यनिमित्ताश्च फलविशेषा देशविधयो धर्मेषूक्ताः
(Dh. II, 16, 8; 23. 17, 17) ।

2. अथ पितृभ्यो होमभोजनार्थमन्नं संस्कृत्य । दक्षिणा-
यान्दर्भान्ब्राह्मणानामासनार्थं कल्पयित्वा । ब्राह्मणाञ्जुची-
नागन्तुकसहजदोषरहितान्नियमवतश्च । मन्त्रवन्तो विद्या-
वन्तः । नियमवन्त इत्येकेषाम् । . . अयुजस्विप्रभृतीनयुक्त-
संस्थाकान् । योनिगोत्रमन्त्रैरात्मनोसंबन्धान् । योनिंसंबन्धा
मातुलमातामहप्रभृतयः । गोत्रसंबन्धाः सगोत्राः । मन्त्रसं-
बन्धा ऋत्विक्किंश्याचार्याः । . . . .

3. अर्थापेक्षः प्रयोजनापेक्षः प्रयोजनमपेक्षमाणः ।
अस्मिन्भोजने ममेदं कार्यं भविष्यतीति न भोजयेत् । . . . .

4. यज्ञोपवीत्यग्निसौपासनमुपसमाधाय । तं दक्षिणा-
प्रागयैर्दभैः परिस्तीर्य प्रागुदगयपक्षवत्पश्चात्पुरस्ताच्च दक्षि-
णायान्कृत्वा । . . दर्वीमुपस्तरणाभिधारणार्थं सुवं मेक्षणं
चाधिकं प्रयुनक्ति । पूर्ववदेव परिधयः । . . एकपवित्रेणान्यं

संस्कृत्येति वाच्ये गुरुनिर्देशः प्रदर्शनार्थः । तेन प्रणीतादि-
पवित्रकार्यं तेनैव स्यात् । ततः प्राचीनावीतिना [sic] ब्रा-
ह्मणान्कृतपादशौचानाचान्तान्दत्तेष्वासनेषूदङ्मुखाग्रागप-
वर्गान्यित्रे पितामहाय प्रपितामहायेति संकल्प्यैकैकस्य त्री-
स्त्रीग्रागपवर्गमुपवेशयेत् । प्राप्नोतु भगवानिति कर्ता ब्रू-
यात् । प्राप्नवानितीतरे प्रत्याहुः । . . . . परिषेककाले देव
सवितरित्यनेन यः परिषेकस्तं प्रसव्यं परिषिच्य । . . . . औदु-
म्बरा दद्याद् जुहोत्याधारादिहोमान् ।

6. एतामेव दिशं दक्षिणां प्रत्यपः प्रसिञ्चति । यथा
दूरं गच्छन्ति तथाञ्जलिना सिञ्चति । . . . दक्षिणाः पितरो
दक्षिणा वृद्धिः] पितृणामिति दर्शनादेवेति दिशं दक्षिणा-
मिति गम्यते । एवकारकरणमावाहनमपि तामेव दिशमा-
भिमुख्येन क्रियत इति ज्ञापनार्थम् ।

Khanda 11.

1. . . . . आज्येनैव जुहोति सोमाय पितृमत इति यथोक्तं
षोडशाज्याहुतीः स्वधानमस्कारस्य प्रधानार्थत्वात् । सर्वत्र
तद्वत्सु नास्ति स्वाहाकारः । अत्राय नामधेयैर्जुहोति । इहा-
यशब्दः पूर्वसंबन्धार्थः । तेन पितृपितामहप्रपितामहनाम-
धेयैश्चतुर्थ्यनैर्होतव्यम् । जुहोतिवचनं द्विपितृकस्यापि हो-
माभ्यावृत्तिनिवृत्त्यर्थं न तस्य द्वाभ्यां नामधेयाभ्यां यथाल-
क्षणं समस्तद्विचतुर्थ्यन्ताभ्यां होतव्यम् । यन्मे माता । यन्मे
पितामही । यन्मे प्रपितामहीत्यत्रोहप्रदर्शनार्थत्वात्पितृशब्द-

स्यापि पितामहप्रपितामह इति शब्दाभ्यामूहः [पितामहः ।
प्रपितामह इत्यूहः] कार्यः पितामहो वृङ्गाम् । प्रपितामहो
वृङ्गामिति । वहाज्यमित्यत्रापि पितामहेभ्यो यचैतानि-
[तान् । प्रपितामहेभ्यो यचैतानि]ति संनामः ।

2. . . अत्रापि प्रदर्शनार्थत्वादन्नस्य कूल्या इत्यूहः ।
केचित्तन्न मृष्यन्ति आद्वस्यौदनस्य कूल्यास्तीति [?] नार्थवा-
दत्वाद्वापाया मेदस इति शब्दान्तरदर्शनादुपस्तरणाभिधार-
णार्थेनाज्येन द्रव्यत्वस्य विद्यमानत्वञ्च । अत्रैके वर्णयन्ति
पूर्वानुक्रान्ताः षोडशज्याहुतीरन्नस्य जुहोतीति । अपर आ-
नन्तर्याम्वहाज्यमित्येतासामेव तिसृणाम् । इत्युदीच्यानामपि
पाठः । एवं ते पठन्त्यथाज्यस्य जुहोति वहाज्यं जातवेद इति ।
तत्राथशब्द आज्यस्य ग्रहणं च । एवमन्नस्य जुहोतीत्यत्र ता-
सामेव संप्रत्ययार्थम् ।

3. . . अत्रापि पूर्ववदथशब्दो वारुण्यादिनिवृत्यर्थः ।
एवमन्नस्येत्यनुवर्तनादन्नेनैव सौविष्टकृतीम् । आज्येनेत्येके ।
ततो यज्ञोपवीती परिषेकादिकर्मशेषं समापयेत् ।

4. अथ प्राचीनावीती ब्राह्मणभोजनार्थमन्नमभिमृश-
ति । यदग्नौ हुतशेषमभिमृशतीति बहुचानां हुतशेषादपि
किञ्चित्प्रक्षिप्यावमृशेत् । अथशब्दो होमार्थादन्नादस्यान्यत्वं
संख्यापनार्थः ।

5. अथ पूर्ववद् ब्राह्मणेभ्यस्तिलोदकं प्रदाय शुद्धोदकं
च ततोन्नं प्रदायाङ्गुष्ठेनोपस्पर्शयति प्राणे निविश्येत्यनेन
प्रतिपुरुषमावर्त्य मन्त्रम् ।

Khanda 12.

1. "तृभ्रान्वाहणान्मधु वाता इत्येतं तृचं यज्ञोपवीती
थावयेदक्षन्मीमदन्तेयेतां स्वधामुक्तान्यानि च ब्राह्मणानि
शास्त्रान्तरे दर्शितानि ।

2. भुक्तवत्सु शेषौदनात्किंचिक्किंचिदुपादाय निहितशे-
षेण सह पिण्डान्निधायवशिष्टमाचान्तेष्वाशयेष्वन्नं प्रकीर्य
तेभ्यस्तिलोदकं पूर्ववत्प्रदाय शुद्धोदकं च ततोक्षताम्रदाय
यथाशक्ति दक्षिणां दत्त्वाक्षय्यमस्त्विति वाचयित्वा तिलोद-
कशेषं निनीय स्वधास्त्विति ब्रूयात् । अस्तु स्वधेतीतरे । तत
उत्थाप्य प्रसाद्योपसंगृह्य तान्भुक्तवतो गच्छतोनुप्रव्रज्य शेष-
मनुज्ञाप्यानुगतः प्रदक्षिणीकृत्य प्रत्येत्योदकुम्भं ० गत्वा ता-
न्दर्भान्दक्षिणपूर्वतोमिं दक्षिणायान्संस्तीर्य । दक्षिणपूर्वम-
वान्तरदेशं गत्वेत्युदीच्यानां पाठात् । तेषु दर्भेषु । अवाचीन-
पाणिग्रह आवृत्तपाणिः पित्रेण तीर्थेन । दक्षिणांस्त्रीनुद-
काञ्जलींस्त्रिषु देशेषु निनीय मार्जयन्तामित्येतैः । प्रतिमन्त्र-
मसाववनेनिङ्क्ष्वेत्येतैर्नामग्रहणम् ।

3. तेषु नियतस्थानेषु " एतत्ते ततासाविति पितुर्नाम
गृहीत्वा पित्रे पिण्डं ददाति । एवम् " पितामहाय " प्र-
पितामहाय । सर्वेषु ये च त्वामित्यनुषङ्गः¹⁾ । सर्वेषु चेहानु-
क्रान्तानुक्त[क्रं]स्यमानेषु संबुद्धा नामग्रहणम् । " स कृता-
कृतो वैकल्पिक इत्यर्थः । तूष्णींग्रहणं मन्त्रनिवृत्त्यर्थम् ।
अवचनादेव सिद्धिरिति चेत् । तन्न । निनयनादीनामवि-

1) See T. S. 3, 2, 5, 5.

शेषोपदेशान्मन्त्रप्रसङ्गात्प्रधानस्य तूष्णीवचनात्तद्वशवर्ति-
तात्तेषामपि तूष्णीकत्वात् ।

4. . . नामधेयानीत्येकशेषनिर्देशः । तेनैकस्य द्वयोस्त्वया-
णां वा नाम्नां विस्मरण एतैरेव दानम् । अथशब्देन च पृ-
थगधिकारः । पूर्वेषां मन्त्राणां व्यतिषज्य क्रिया मा भूदि-
त्येतदर्थम् । कुतः । अस्मिन्पक्षे मार्जयन्तामित्येव निनयन-
मन्त्रा भवेयुरर्थात् ।

5. . . अत्रेति वचनं कालनियमार्थं कालान्तरे पिण्ड-
पितृयज्ञे दर्शनात् । तेन ज्ञायते तत्रोक्तः पिण्डदानोपायो
द्विपितृकादीनामिहापि भवतीति । आज्ञनाभ्यञ्जनयोरेव
समासवचनं क्रमनियमार्थं तयोः । अनुपिण्डमिति वचना-
च्चतुर्थस्याप्राप्तिराशङ्क्येत तन्निवृत्त्यर्थं ददातीत्युच्यते ।

6. अनुपिण्डं ददाति । तूष्णीं चतुर्थम् । चिर्यहणं प्रति-
पिण्डं तृतीयार्थम् ।

7. . . अनुपिण्डं दद्यात् । तूष्णीं चतुर्थम् । तैलमभ्य-
ञ्जनमस्त्वित्येके । अविदितनामधेयानि लुप्यन्ते तदादिभिर्वा
शब्दैरुपलक्षयेत् ।

8. . . आत्मनो वाससो दशमूर्णास्तुक्वान्वा कक्षलस्य
च्छित्तानुपिण्डं न्यस्यति । पूर्वं आत्मनो वयसि [स्या] पञ्चा-
शद्वर्षतायाः । तूष्णीं चतुर्थम् ।

9. . . उत्तरे वयसि पञ्चाशद्वर्षताया ऊर्ध्वं मन्त्रेणैव
न्यस्यति । . . अन्यतरवचनादेव सिद्धे पूर्वोत्तरग्रहणं वय-
स्त्रित्वं केषांचिदिहोक्तं तन्मा भूदिहोत्तर आयुषी[ति] त-
योर्द्वित्वविषयत्वादिति ।

10. अथ यत्र पिण्डार्थमोदन उद्धृतस्तत्पात्रं संक्षाल्यो-
दकेन सम्यक् प्रक्षाल्य । पुत्रानित्यनेन तेनोदकेन सर्वान्पि-
ण्डानुपगम्य । प्रसव्यं परिषिच्य । तत्पात्रं न्युज्जं निवीतं कृ-
त्वा । पाणी व्यत्यस्य पाण्योरङ्गुलीनां व्यतिषङ्गं कृत्वा । ..
बहिर्भूतपृष्ठौ पाणी कृत्वेत्येके । एवंभूतेन नमस्कारेणाञ्जलि-
ना नमो वः पितर इत्येतैर्नमस्कारैः पितॄनुपतिष्ठते । षडेते
नमस्काराश्चतुर्थ्यन्ताः । तेषु सर्वेषु पितरो नमो व इत्यादेर-
नुषङ्गः प्राक् प्राजापत्याया इत्येके । यथापाटमेव प्राक् प्रा-
जापत्याया नमस्कारोन्य इत्यपरे । अथशब्दः पिण्डाधिकार-
निवृत्त्यर्थः । तेनोक्तं तन्त्रेण सर्वेषां सकृत्परिषेक इति । प्रति-
पिण्डमपि केचिदिच्छन्ति । इह पिण्डपितृयज्ञपटले च
तुल्यग्रन्थेषु तत्रोक्तं व्याख्यानमिह द्रष्टव्यमिहोक्तं च तत्रापि ।

Khanda 13.

1. .. प्रतिमन्त्रं त्रीनुदकाञ्जलीन्दक्षिणापवर्गान्निय-
ति पित्रादिभ्यः । तत इति वचनं तूष्णीं चतुर्थमित्याशङ्का-
निवृत्त्यर्थम् ।

2. प्रत्येत्योदकान्तात् । प्रतिष्ठितं स्थालीनिष्कासम् ।
उदपात्रेण सहोदकमासिच्य सकृन्निष्कासः । तस्य सोदकं
पात्रं पूरयित्वा .. उपप्रवर्तयति । पिण्डानां समीपे दक्षि-
णापवर्गं निनयतीत्यर्थः । प्रत्येत्येति वचनमुदकाञ्जलिदेश
एवापां प्रवर्तनं मा भूदिति । एतावत्कृत्वा सर्वेषु दक्षेणु सर्वा-
त्मनः शेषं समवदायाश्चीयादित्येतत्कर्तव्यम् । ..

3. .. माध्यावर्षः प्रो[प्रौ]ष्टपदो मासस्तत्र भवं माध्या-
वर्षम् । अत्रापां प्रसेक उदपात्रोपप्रवर्तनं च न स्तः । ..

Khanda 14.

1. अष्टका नाम नित्यः पितृकार्यसमुदायः । . . .

2. . . . एका प्रधानाष्टका यथैकपुरुष इति प्रधानपुरुष उच्यते । किमपेक्ष्य प्राधान्यम् । हेमन्तशिशिरयोश्चतुर्णामप-
रपक्षाणां याश्चतस्रोष्टम्यस्ताः सर्वा अष्टकास्ता अपेक्ष्य ।
किमर्थमेतद्वचनम् । तस्याः पूर्वेद्युरुत्तरेद्युश्च कर्मविधा-
नार्थम् । यद्येवं तस्य सप्तम्यामनूराधैरित्येव वक्तव्यम् । एवं
तर्हि । कालसंयोगादष्टकाशब्दः कर्मणीदं चाष्टकादीनां प्रा-
धान्यमिति ज्ञापनार्थम् । किमेतस्य ज्ञापने प्रयोजनम् । स-
माख्यासामर्थ्यात्सर्वास्वर्षष्टकेष्टातः कार्या स्यादस्यास्तु प्रा-
धान्यान्नियतौ । किं चैकाष्टकायां दीक्षेत् (T. S. 7, 4, 8, 1)
एकाष्टकायां क्रयः संपद्यते (T. S. 7, 4, 8, 2) इत्यत्राप्यस्याः
संप्रत्ययः ।

3. . . . अनूराधेध्विति वचनं माससंदेहनिर्णयार्थं प्रा-
यिकं वां [वा] ततो विशाखायां ज्येष्ठायां सत्यां भवत्येव ।
. . . पात्रप्रयोगकाले चत्वारि कपालान्यन्यानि च पुरोडा-
शार्थानि द्रव्याणि पात्राण्यधिकानि प्रयुज्य प्राक् पात्रप्रो-
क्षणादेकपवि० ०निर्वपति । इममपूपमित्यनेन प्रतिशरावं
मन्त्रावृत्तिश्चत्वारि शरावाणीति भेदेन निदर्शनात् । द्रव्यपृ-
थक्तादित्येके । तेषां मन्त्रे चतुःशरावशब्दोपूपापेक्षत्वान्न
विरुध्यते । अन्ये चतुःशरावपरिमाणान्ब्रीहीन्सकृदेव निर्व-
पन्ति भेदलिङ्गविरोधं मन्यमानाः । . . .

4. एतेनैव । . . . एवकारकरणं प्रागूर्ध्वं च पवित्रकार्यं

यत्तदनेनैवेत्येतदर्थम् । तान्ब्रीहीस्तूष्णीं त्रिः प्रोक्ष्य पात्रा-
णि चतुः प्रोक्ष्य कृष्णाजिनास्तरणादिना दर्शयौर्णमासिकेन
विधिना तूष्णीं ब्रीहीनवहृत्य त्रिष्फलीकरणान्ते प्रक्षा-
लनं निनीय पेषणादिना यथापुरोडाशमेवं चतुर्षु कपा-
लेषु तूष्णीं श्रपयित्वा सुवं दर्वीं च संमृज्याज्यं संस्कृत्य
पुरोडाशं च तूष्णीमभिघार्योद्वास्य । . . ततोनुप्रवेणिताश्चे-
द्वाह्वरणा इहोपवेशनाद्युद्धरणान्तं कृत्वा परिधाय परिधीन-
मय्यं ० अभ्याधाय । इध्माधानलिङ्गादाधारवत्ता स्यात् । आ-
ज्यभागान्तं कृत्वा मासिकातिदेशपक्षे पितृनावाह्य निनी-
त्वापः [sic] प्रसिञ्चति मासीमामिति । लिङ्गविरोधादितर-
स्मिन्यक्षे नास्त्यावाहनम् । व्याहृतिपर्यन्तं कृत्वौदुष्यौ दर्ब्या-
मुपस्तीर्य मध्यादारभ्यापूपस्य दक्षिणाप्रागपवर्गाण्यवदा-
नानि यथा भवेयुस्तथा पूर्वण पूर्वणावदानद्वयेन संततम-
विच्छिन्नं परंपरमवदानद्वयमभिघार्य । तथा दर्ब्यागौ होम-
प्रदेशे प्रत्यगुदगारभ्य । . . पूर्वत्रापीयमेव दर्वी ।

5. अथान्नं पूर्वमुद्धृत्य तस्यावदाय जुहोतीयमेवेत्येता-
भिः । स्वधानमस्कारेण सर्वत्राष्टकायामनादिष्टेषु होमकृत्सु
पठितेषु दर्शनम् । प्रायेण स्वधानमस्कारो हि पितृणामिति
दर्शनात् । पितृभ्यः स्वधाकार ओदपात्रादिति श्रुतेः । स्वा-
हावचनात्स्वाहाकारेण वेति केचित् । अथशब्दः पूर्वाहुति-
[भि]रासां संबन्धार्थः । तेनात्रापि दक्षिणाप्राचीत्येवमादि
स्यात्स्वधानमस्कारप्रधानता चास्य प्रयोजनम् ।

6. . . सर्पिर्मिश्रस्येति वचनमाज्यम[स्या]थावेद-
नार्थम् । उपस्तरणाभिघारणार्थत्वमो[त्वा]नर्थक्यान्मन्त्रवचनं

द्रव्योपदेशार्थम् । एवं श्रोभूतेषु । अत्राथशब्दस्यानुवर्तना-
द्वारुण्यादीनामभावः ।

7. अथ परिषेकादिकर्मशेषं परिसमाप्य पुनः प्राची-
नावीती तमपूपादिमन्त्रं [sic] हुतशेषेणान्नेन घृतेन मधुना
मिश्रितमित्यर्थः । आङ्गाभिमर्शने[न] पृथिवी त इत्येतैरभि-
मृशति । जात्यपेक्षमेकवचनम् । ततः पिण्डार्थमवच्छिद्य
पिण्डानामावृतोदकुम्भं दर्भमुष्टिं चादायेत्येवमादिनोपस्था-
नान्तेन पिण्डं ददाति ।

8. तेनापूपादिनावशिष्टेन ब्राह्मणान्विद्यावतः पूर्वमे-
वोपवेशितान्यरिवेवेष्टि । उपस्पर्शनादिना विधिना भोज-
यति । विद्यावत्त्वमिह भूयो विद्यया । अन्यापि [अन्येपि]
गुणा मासिकोक्तास्तेपि स्युः ।

9. . . अन्नमामं च पक्वं च । धनं च हिरण्यादि दक्षि-
णां ददाति ।

10. . . ओदकाञ्जलिदानादुदकाञ्जलिनिनयनान्तम् ।
यथा मासिके तथोपस्पर्शनाद्युदकाञ्जलिदानान्तं पिण्डदा-
नस्य कृतत्वात्तद्वर्जमतिदिश्यते । यद्येवं पिण्डानामावृत्य-
नुमासिकेनातिदेशो न प्राप्नोति । नैष दोषः । तदप्यपेक्ष्य
यथा मासिक इत्युच्यते । अथवा आङ्गाभिमर्शनेनेति मन्त्र-
आङ्गग्रहणं प्रकृते तेन आङ्गे यावृत्ता भविष्यति । अथवा
स्मार्त[र्त] स्यात्तस्य पिण्डदानविरोधाभावान्मासिकस्यैव भ-
विष्यति । शेषमनुज्ञाप्योदकाञ्जलीन्निनीय सर्वतः शेषमव-
दायाश्चीयात् । समाप्तं पूर्वेद्युः कर्म ।

Khanda 15.

2. अत्रापि ब्राह्मणनिवेदनादिस्थापनान्तमतिमर्जनान्तं कृत्वा पराह्ले । . . पात्रमंसादनकाले चतुरः शूलाव्यानाधिकां स्वधितिं च प्रयुज्य मासिकवदाज्यसंस्कारान्तं कृत्वेमां० उपाकरोति । . .

3. अथैनामुपाकृतामसंस्कृताभिरद्भिः प्रोक्षति । . . . एनामिति वचनं कार्त्तर्येनास्याः प्रोक्षणार्थम् । तेनोपरिष्ठादधस्ताच्च प्रोक्षितव्यम् । . . .

4. तां प्रोक्षितामुत्सुकेन त्रिः पर्ययि कृतामपरेण तमयि प्रत्यकिशरसं दक्षिणपादां निपात्य संज्ञाज्ञापयन्ति । . . .

6. . . अपयत उपर्याज्यमासिच्य । . . . .

7. तानि वपादीनि अपयित्वा प्रत्येकमभिघार्योद्वास्य । . . ततोनुप्रवेशिताश्चेद्ब्राह्मणा इहोपवेशनविसर्जनान्तं कृत्वा परिधाय परिधीन्मसव्यं० ०भ्याधाय पूर्वद्वुर्वद्वाहतिपर्यन्तं कृत्वौदुस्वर्या०० ।

8. सर्वहुतां वपां जुहोति शेषं वा तस्यो [स्या उ]त्कृष्यात्येव किञ्चिदवशिष्य [sic] ब्राह्मणान्प्राशयेद्भोजनकाले । उपस्तीर्णाभिधारितां वपामित्येव सर्वहुतत्वे सिद्धे सर्वहुतां वपां जुहोतीति वचनं यथान्यत्र सर्वं हूयते तथैव होमार्थम् । तेन हिरण्यशकलयोरणवधानमपि स्यात्सर्वोत्तरविधित्वार्थम् । एवं पुनर्वचनं हिरण्यशल्कावधानस्य प्रमाणाभावात् । शेषं वा कुर्यादित्येव सिद्धे ब्राह्मणान्प्राशयेदिति वचनं तेन होमनिवृत्त्यर्थम् । शेष[ष] व्याकृत्येत्युदीच्यानां पाठः । तेषां

सर्वहुतत्वमेव वपायाः प्रयोजनं च सर्वहुतवचनस्य हिरण्य-
शल्कावधानमेव । अयं च सूचार्थः । शेषं वपाहृदयमतस्ते-
भ्योवशिष्टं व्याकृत्य विभज्य वाच्छिद्य द्वयोस्मौ अपयित्वा
ब्राह्मणान्भोजयेत् । ब्राह्मणभोजने व्यञ्जनं कुर्यादित्यर्थः ।

9. उपस्थिते ब्राह्मणभोजनार्थेने तस्योदनस्य मांसस्य
हृदयादीनां समवदाय । . . उपस्थितवचनात्पृथग्घोमार्थस्य
अपणमिह नास्ति । सर्पिर्मिश्रस्येत्यस्यावदानार्थम् । अथ-
वा पात्रान्तर उभयं प्रक्षिप्याज्येन संयुज्य पुनरवदाय जुहुया-
दित्येतदर्थम् ।

10. . . हुवेति वचनं पूर्वासामाहुतीनां तुल्यत्वस्था-
पनार्थं वासुण्यादिनिवृत्यर्थम् । तेन संवत्सरस्य प्रतिमा-
मित्येतस्यापि स्वधानमस्कारप्रधानता । ओदनस्येति [अन्न-
स्येति] वचनं सर्वत्र होमेन्नग्रहण ओदनस्यैव ग्रहणं व्यञ्ज-
नस्येति स्थापनार्थम् ।

13. श्वोभूतेन्वष्टका नाम कर्म । . . संस्कृत्य निवेदनादि
मासिकवद्धाहृतिपर्यन्तं कृत्वा प्राचीनावीती त्वमये अया-
सि । प्रजापत इत्येताभ्यां स्वधानमस्कारप्रधानाभ्याम् . .
जुहोति । स्विष्टकृदादि मासिकवदुदकाञ्जलिदानान्तं कर्त-
व्यम् ।

14. इह सर्वातिदेश एवम् । आवाहनमन्त्रस्य नियतत्वं
नास्ति । अपां प्रसेकः पूर्वयोरेवावाहनतुल्यत्वादेशां कर्म-
णाम् । मन्त्रापि [न्त्रा अपि] यथाकालं मासिकवत्कर्तव्याः
प्रतिषेधाभावात् । . . . .

Khanda 16.

2. तत्र या पौर्णमासी अवशेन नष्टावेण संयुज्यते अव-
शेन योगमर्हतीति आवशी पौर्णमासीत्यर्थः । . . अनाहि-
तागिरौपासनं आवश्यां पौर्णमास्यामिति लघुना सिद्धे
तद्या पौर्णमासीत्यादिगुरुनिर्देशस्य [किं] प्रयोजनम् । यथा-
वस्थितायामेव पौर्णमास्यामन्वाहितेष्वग्निध्वदं कार्यं न
पौर्णमास्या उत्कर्षापकर्षं सामर्थ्यादित्येतदर्थम् । औपासन-
मनाहितागिरिति दक्षिणायौ विधानात् । अन्यत्रापि वि-
धीयत औपासनस्याधुपरिष्ठात्सायंहोमस्योपसमाधानमग्नि-
होचस्य स्थानीयत्वात् ।

3. . . अक्षता लाजाः । तथा यवानां ता भवेयुव्रीही-
णां लाजास्तथान्यत्र दृष्टत्वात् । सक्तवो व्रीहीणां यवानां
वा । किंशुकानि पलाशपुष्पाणि । . . आज्यमसंस्कृतमेव ।
उपकल्पवचनं लौकिकोपादानार्थे [र्थ]तामेति । उत्तरत्र प्र-
योजनवतीराज्जनाभ्यञ्जनयोरथैव संनिधानार्थम् ।

4. औपासनं परिस्तीर्य । परिस्तीर्णत्वाद(पः)परिस्तीर्य
दक्षिणागिम् । दर्वीमाज्यं चोपस्तरणाभिधारणार्थं संस्कृ-
त्यौपासनं परिषिच्य तूष्णीं च दक्षिणागिं सर्वतः परिषिच्य ।
दर्भामुपस्तीर्य तेषामेव धानादीनां त्रयाणामन्नानां समव-
दाय सर्पिर्मिश्रस्य लौकिकेन सर्पिषा मिश्रितस्याभिधारि-
तस्य जुहोति । . . प्रतिमन्त्रं पात्रान्तरे वान्नत्रयं संप्रक्षिप्य
तेनाज्येन मिश्रयित्वा पुनरवदाय जुहोति । अन्नग्रहणं किं-
शुकाज्जनाभ्यञ्जननिवृत्त्यर्थम् । एवकारकरणं बलिहरणमप्ये-
तैरेवान्नैः सर्पिर्मिश्रस्य स्यादित्येतदर्थम् ।

5. " आज्येन लौकिकेन " प्रतिमन्त्रं जुहोति । यत्र चयस्त्रयः पर्याया एकैको मन्त्रः । पूर्वत्रेह च प्रतिमन्त्रं समिदभ्याधानम् ।

6. पूर्ववत्परिषेकविसर्गं कृत्वोदकुम्भं ०दाय प्राग्विहारादौपासनप्रदेशाद्दोषनिष्क्रम्य गृहेष्वेव प्रागयान्दर्भानुपस्तीर्य तेषु तैरेवान्नैः चतुरः सर्पेभ्यो बलीन्हरन्ति[ति]ये ०इत्येतैर्बलिहरणधर्मेण । तेषु सर्पास्तेभ्य इमं बलिं हरामीत्यनुषङ्गः ।

7. अत्रैषु बलिषु सकृदाज्जनाभ्यज्जने दत्त्वा सर्वा[र्पा]नुपतिष्ठते । "

8. " आवसथं स्वगृहम् । " यावतो[ता] देशेन कामयेत तावता मम समीपे सर्पा नाप[व]क्रामेयुर्न गच्छेयुरिति तावता देशेन सह परिक्रामेदप्यश्वेत्येतैर्मन्त्रैः सकृदुक्त्वा ।

9. अथ सर्पानुपतिष्ठते समीचीत्येतैः षड्भिः पर्यायैः प्रतिमन्त्रं प्रतिदिशम् । सर्पबलिस्थानस्य पुरस्तात्स्थित्वा दक्षिणतः पश्चादुत्तरतश्चावस्थाय । आद्यैश्चतुर्भिर्मन्त्रैस्तमेव देशमभिमुख उपस्थाय । प्रतिनिवृत्य पश्चात्प्राङ्मुख उत्तमाभ्यामूर्ध्वाभिमुखोधोमुखश्चोपतिष्ठते । अथशब्दो बलिदेश एवोपस्थानम् ।

10. नित्यं प्रतिदिवसमत ऊर्ध्वमेतेन गम्यते विधिनैतान्सर्पबलीन्हरत्या मार्गशीर्षा[ः] पौर्णमास्याः । मर्यादायामयम् । आयहायणीकर्मण इत्यर्थः ।

11. अस्मिन्नित्येव बलिहरणे किंशुकहोमो न स्यात् । अनेन गम्यते पूर्वहोमाः स्युः ।

12. उदकुम्भेन परिषेकश्चात्र न विद्यते । अथबोभय-
मेकं वाक्यम् । किंशुकहोमोत्र विद्यते परिषेचनं न विद्यते
इति पूर्वत्र क्रियापदे[हे] नाध्याहर्तव्यम् । एवं किमर्थम् ।
द्वयोर्नवो [योरत्र] प्रतिषेधयोरतुल्यत्वव्यापनार्थम् । तेन प्रा-
प्रप्रतिषेधो वा होमप्रतिषेधश्च स्यात् । तेन सर्वेषां होमा-
नामिह प्राप्तिर्वलिहरणमात्रं वा कर्तव्यमिति गम्यते । . . .
तत्र प्रयोगः । अन्नहोमानुत्वा वा बलीन्दत्त्वाज्जनाभ्यञ्जने
दत्त्वोपस्थातव्यम् ।

13. मार्गशीर्षी चतुर्दश्यां रात्रावन्ततो बलिहरणं तेभ्य
इमं बलिं निरवदास्यन्निरवदास्यन्नित्येतेनैवमुदाहरति । के-
चिन्नु यावदुक्तेन हरणमिच्छन्ति । . .

Khanda 17.

1. आग्रहायणी मार्गशीर्षी पौर्णमासी तस्यां या क्रिया
सापि तद्योगादाग्रहायणीत्युच्यते । प्रत्यवरोहिणीति वास्या
नामधेयम् । . .

2. . . व्याहृतिपर्यन्तं कृत्वा ततः स्थालीपाकस्यावदाय
चतस्र आहुतीर्जुहोति । . .

3. . . अथशब्द आनन्तर्यार्थः पूर्वसंबन्धार्थश्च । आन-
न्तर्याद्वारुण्यादिनिवृत्त्यर्थः संबन्धात्स्थालीपाकादेव स्विष्ट-
कृतम् ।

4. ततः स कृत्वा परिषेकविसर्गादि . . आलभते । . .
तत इति वचनं पूर्वस्य वक्ष्यमाणैश्च संबन्धार्थम् । तेन रा-
त्रावेव होम इति गम्यते । अथवालम्बनस्यैव होमान-

नर्थायार्थम् । तेनालम्भनान्तं कृत्वा व्यापारान्तरमप्यवश्यं कार्यं
कृत्वोपवेशनादि कर्तुं लभ्यते । अन्य आहुः । आदावेव हो-
मस्तदनन्तरमेवालम्भो रात्रावुपवेशनादि ततश्च प्राक् सा-
यंहोमान[मादन]न्तरं निरवदास्यन्बलिहरणमित्यन्वाहुर्मा-
[न्वहर्मा]र्गशीर्षामित्यादिविधिं च मन्यन्ते । तत्र दिवा हो-
मो विरुध्यतेस्तमिते पायसस्य जुहुयुरिति शास्त्रान्तरे दर्श-
नात् (Āśv. II, 3, 3) कर्ममध्ये कर्मक्रिया च विरुध्यते सत्यां
गतौ । तस्मात्तानविधिनादिति [न स्यादिति] ।

5. तेषां गृह्याणाममात्यानां यो गृहपतिः स दक्षिणत
उपविशति । तेषामपि प्रकृतवाचिना समर्थनाम्ना निर्दे-
शात्पूर्वमपि होमकालाद्गृह्याः संनिहिता इति गम्यते । शा-
स्त्रान्तरे दृष्टत्वादिह प्रसिद्धत्वादपरेणाग्निमुपवेशनम् (Āśv.
II, 3, 7) ।

6. ततो गृहपतेरुत्तरत उपविशन्ति ।

7. जननक्रमेणेत्यर्थः । पत्युरुत्तरतो भार्या । ततो वृद्ध-
क्रमेण पुत्रपौत्राः । तत्र यथावृद्धमिति सिद्धे प्रजोत्पत्त्यानु-
पूर्व्येणेति वचनं गृह्याः सर्वे पुत्रपौत्रादय एवेत्येतदर्थम् ।

8. तेषाममात्यानां ये मन्त्रविद उपनीतास्ते मन्त्रान्स्यो-
नादीन्ब्रह्ममाणाञ्जपन्ति । अनुपनीताः स्त्रियश्च तूष्णीमेव
कर्म कुर्वन्ति ।

9. ते सर्वे यथासनं दक्षिणैः पार्श्वैः प्राक्शिरस(I)
उदङ्मुखाः संविशन्ति ।

10. ततः शयनात् उत्तिष्ठन्ते ।

11. उत्थायानन्तरमुदस्थामेति जपन्ति । उत्थायेति वचनमुत्थानाङ्गत्वाय । तेनोत्तरयोत्थानयोर्भवति ।

12. एवमस्यां रात्रौ त्रिः संविशन्ति त्रिःस्वाश्चामंजु-
होति [संजिहते] । उत्तिष्ठत्येवं त्रिरित्येव सिद्धे रात्रेरिति
वचनं पूर्वाभ्यां संवेशनोत्थानाभ्यां सहैव चित्तं न तत उर्ध्व-
त्वमित्येतदर्थमिदं च प्रयोजनं न धर्ममात्रम् [नार्धरात्रम्] ।
अपयित्वानन्तरमुपतिष्ठन्ति । उत्थाय जपित्वाचम्य संवि-
शन्ति ।

13. . . स्त्रिय उ[चिह]त्थायाचम्य परिवेषणान्नेन[न]
उपस्थितेग्निहोमादिपुण्याहादिवाचनान्तं कृत्वा रात्रिं सर्वे
वसन्ति । अथेत्युपरिश्रयाप्रतिषेधो नास्तरणप्रतिषेधः । एता-
मिति द्वितीयानिर्देशान्न पूर्वधर्ममात्रं [वार्धरात्रं] स्वपनमिति
गम्यते । समाप्तमाग्रहायणीकर्म समाप्तानि च गृह्यकर्माणि ।

Khanda 18.

1. . . अभ्यर्हितत्वादुपाकरणस्य पूर्वनिपातः । किमर्थं
युगपत्प्रतिज्ञानं क्रियते । श्रवणापक्षे तैषीपक्षस्येति पृथ-
ग्वचनादेव सिद्ध उभयोः संयुक्तत्वख्यापनार्थम् । तेनासंभ-
वादकृत उपाकरण उत्सर्गस्यायभावः । पारायणे चोत्सर्गस्य
भावादुपाकरणमपि स्यात् । केचिदपूर्वाध्ययनार्थं उपाकर-
णोत्सर्जने मन्यन्ते । तेषां गृहीतस्यापि स्मरणार्थं अभ्यासेन
स्यातामुपाकरणोत्सर्जने । तत्र कारणं प्रथममुपाकृत्याध्यय-
नमुपाकुर्यात् । असमाप्ते कारण उत्सर्गकाल आगत उत्सृ-
ज्याध्यायं विरम्य पुनरुपाकृत्याध्यायं कारणं यथाकालमुपा-

कृत्याधीत्य काराडं यथाकालमुत्सृज्य विरमितव्यमर्थात् । प्रथम उपाकरणेध्यायमुपाकृत्य काराडमुपाकर्तव्यमर्थात् ।

2. आवण्याः पौर्णमास्याः पक्षः आवणपूर्वपक्ष इत्यर्थः । तस्मिन्वृष्टे देवे जातास्वोषधीषु हस्तेन पौर्णमास्यां वा आवण्याम् । यत्राध्यायः क्रियत आरभ्यते तदध्यायोपाकर्म । जातास्वोषधीष्विति संदिग्धे काले लिङ्गेन निर्णयः । अथवा जातास्वेवोक्तृथाव[प]कृथास्विति प्रो[प्रौ]ष्टपदे वाषाढे वा मासि क्रियार्थम् ।

3. शिष्यैरान्वारब्धो व्या० ण्वा चतुरः पञ्च वा काराडधीं जुहोति । काराडनामानि चत्वारि पञ्च वा प्राजापत्यं सौम्यमाग्नेयं वैश्वदेवं स्वायंभुवम् । सावित्र्यादिपदैः सवैश्वतुर्यनैर्होमः । सदसस्पतिमिति । इतिकरणान्तत्वात्काराडोपाकरणविसर्गयोश्च दर्शनात्प्रतीकग्रहणं वा स्यात् । सावित्रीमिति चैकामृचं मन्यन्ते । तेषामृगवेदादिभिरपि सर्वे वोच्यन्ते । तन्नास्माकम् ।

4. चान्वेदस्यादितोनुवाकानधीयत आचार्यशिष्या बहुवचनात् । वाचयत्यनारब्धवेदानकृतारम्भांश्च । होमाधिकारे पुनर्हुत्वेति वचनमध्येतृणां सर्वेषां होमेस्त्यधिकार इति ख्यापनार्थम् । तेनोक्तमन्वारम्भणं सर्वेषां शिष्याणाम् ।

5. अधीयते सर्वांश्चतुरः पञ्च वा ।

6. आदिशब्दः प्रकारवाची । तेन वारुण्यादि प्रतिपद्य प्राक् स्विष्टकृदन्तं कृत्वा जयाभ्यातानान्नाष्टभृतो जुहोति ।

7. क्षम्याध्ययनाद्विरम्य । यथाध्यायं यथाधीत्याध्यायो व्यवस्थितस्तथा कृतान्तादारभ्याध्ययनमध्येतव्यमिति व-

दत्त्याचार्याः । अहानध्यायवचनमेकाहविकल्पनार्थं तस्य धर्मेध्ववचनात् । यथाध्यायमिति वचनमधीयातानां पुनरादित आरम्भनिवृत्त्यर्थम् । . .

8. तैषीपक्षस्य तैषमामपूर्वपक्षस्य । . . . माध्यामपि पौर्णमास्यामेके विदधिरे । तदप्येतेन विकल्पल्यते ।

9. . . सुखा निर्मलाः सुखस्पर्शाः । सुखावगाहाः सुखेनावगाह्या रक्षोयाहरहिताः । . . . दित्सन्त इवेति दातुमिच्छन्त इवान्योन्यं प्रति । अथवादित्सन्त इवेति पाठः । आदित्सन्तो मुष्णन्त इवान्योन्यम् ।

Khanda 19.

1. . . त्रयोविंशत्यासनानि कल्पयन्ति । . . ब्रह्मणे कल्पयामि । प्रजापतये कल्पयामीत्येवं सर्वत्र । . . देवगणग्रहणं देवेन तीर्थेन तर्पणार्थम् ।

2. . . किमर्थमिदम् । एतेषां वचनमासनकल्पनार्थमासनं कल्पयामीति । यद्येवं नार्थं उत्तरत्रैषां संकीर्तनादेव सिद्धत्वात् । एवं तर्हि । सप्तर्षीनुपस्थायेत्यत्रैतेषां संप्रत्ययार्थमानवेन तीर्थेन तर्पणार्थं च ।

5. दक्षिणतो देवगणानाम् . . . वसिष्ठान्तराले . . . कल्पयन्ति ।

6. ततो गस्त्यासनादारभ्योदगपवर्गं प्राग्यैर्देवैरेकवेदान्तेभ्य आसनानि कल्पयन्ति । के पुनस्ते । कृष्णवैपायनादय इतिहासपुराणान्ता एकपञ्चाशत् [?] । तेभ्योपि निवीतिनः कल्पयन्त्यधिकारादथवा पराशरान्तेभ्यो निवीतिव-

स्वान्विनीय कृष्णवैपायनादिभ्यो यज्ञोपवीतिनः कल्पय-
न्ति । देवत्वादेकस्यां च वेद्यां देवगणैस्तेभ्यः कल्पनं । तेनै-
कवेदय एतदन्तत्वादेकवेद्यात्वादिति [?] सर्वत्रान्यत्र । अत्रान्ये
वसिष्ठा देवेनैव ।

Khanda 20.

1. दक्षिणत एकवेद्यान्तानाम् । . . . चतुर्दशभ्यः [?] कल्पयन्ति ।
3. . . पित्रादिभ्यः कल्पयित्वा मात्रादिभ्यः . . . कल्पयन्ति ।
4. . . कल्पयन्ति । तेष्वासनेषूदकमासिञ्चतीत्यर्थः [?] । एवमुत्तरत्रापि ।
5. . . अर्चयन्ति । द्रव्यपृथक्केभ्यावृत्तिः ।
6. अर्चयन्ति ।
7. . . तर्पयन्ति ।
9. अपरेण वेदिं तर्पणदेशम् । अग्निमुपसमाधायेत्यादि व्याख्यातम् ।
10. . . रोपयन्ति । तेन ख[न]नेन स्थापयन्ति । एकवचनादेकैकदूर्वा सर्वेषां मन्त्रेण निर्देशादेव बह्व्यो वा दूर्वाः ।
11. उदधिं जलाशयं विलोडनादूर्मिमन्तं कृत्वा । . . आजिं शीघ्रगमनं धावन्ति ।
12. तत आजिसरणात्प्रत्येत्यान्नहोमान्हुत्वापूपैः०० । अथवोत्सर्गदेशात्प्रत्येत्य ग्रामं प्रविश्य कृत्वैवान्नहोममपूपादि-

भिर्ब्रा०० । अपूपपादियहणात्पुण्याहादिवाचनाभावाच्चान्ना-
भावाच्च नास्त्यन्नहोम इत्येके ।

13. " विसर्जनस्य भावादुपाकरणमप्यादावस्तीत्युक्तम् ।

14. " ब्रह्मयज्ञादनन्तरमेतानेव देवानृषीन्यितृश्वोदकेन
तर्पयन्ति । एकवेद्यान्तानामृषित्वावृषिषु देवेषु वान्तर्भावा-
दस्त्येव तर्पणम् ॥

INDEX OF WORDS.

अक्ष II, 7, 2.
 अक्षतधाम्ना II, 16, 3.
 अक्षतलाज II, 16, 3.
 अक्षर I, 8, 2.
 अक्षरालवशाशिल् I, 23, 10.
 अक्षि I, 17, 2. — II, 3, 7.
 अक्षित I, 13, 4. — II, 11, 4, 13, 1.
 15, 2.
 अक्षया I, 16, 17.
 अगस्त्य II, 19, 5.
 अगार II, 4, 7.
 अग्नि I, 1, 10; 11; 14; 15; 16; 22; 23;
 26; 27. 2, 2; 3; 4; 5; 16; 18. 3, 5;
 6; 7; 10. 4, 9; 11. 5, 1; 9; 10; 13;
 14. 6, 2; 3; 9. 7, 2; 3; 4; 8; 11;
 18. 8, 3; 4; 6; 7; 16. 9, 4; 7; 3; 10.
 10, 5; 6. 15, 1; 5; 8. 16, 20. 17,
 4; 6. 18, 5; 6. 19, 4; 7; 8; 9. 20,
 2; 3; 4; 5; 9. 21, 5. 22, 2; 8. 23,
 4; 8; 11. 24, 1; 3. 26, 1; 7; 9; 10;
 11; 13; 14; 20; 22. 27, 1; 10. 28, 1. —
 II, 1, 2; 3. 2, 2; 6. 3, 7; 10.
 4, 9; 10; 16; 18. 5, 2. 6, 2; 10; 12.
 8, 2; 9; 10. 10, 4; 6. 11, 1; 3; 4.
 13, 1. 14, 3; 4; 6. 15, 2; 4; 10; 13.
 16, 4. 17, 2; 3. 18, 3. 19, 1. 20, 9.

अग्निगधा I, 25, 1.
 अग्निगोदान II, 6, 18.
 अग्निहोत्र II, 16, 2.
 अग्र I, 3, 14. 6, 11. 7, 13. 9, 17. 12,
 19. 20, 2. 22, 6. 27, 8. — II, 4,
 11. 7, 2. 9, 7.
 अग्रतस् I, 20, 1.
 अग्र I, 19, 7. — II, 3, 8.
 अग्रसर्पण II, 18, 9.
 अघोर I, 6, 5.
 अघोरचक्षुस् I, 20, 2.
 अङ्ग I, 12, 2.
 अङ्ग I, 15, 6. — II, 3, 2. 11, 1. 17, 4.
 अङ्गार I, 1, 27. — II, 3, 7.
 अङ्गिरस् I, 22, 14. 26, 11. — II, 19, 1.
 अङ्गिरस्थन् II, 10, 7.
 अङ्गुलि । °लो I, 13, 8. 20, 1.
 अङ्गुष्ठ I, 13, 8. 20, 1.
 अचेष्ट I, 23, 1.
 अच्छिद्र I, 13, 4.
 अक्षुत् I, 18, 3. 22, 14. 23, 1.
 अजर I, 28, 1. — II, 17, 3.
 अजावि I, 29, 1.
 अजित I, 7, 10.
 अजिन I, 1, 17. 4, 6. 8, 12.
 अञ्ज I, 2, 11.

- अञ्जलि I, 6, 10, 10, 4, 20, 3; 4. —
II, 3, 3.
- अतस् I, 7, 14, 8, 8, 14, 6; 8, 15, 2;
4, 18, 5, 23, 7. — II, 1, 1, 2, 1.
3, 9, 7, 1, 8, 1, 9, 1, 12, 8, 16,
1; 10, 18, 1.
- अतिक्रस् I, 1, 22, 20, 10.
- अतिगाह I, 20, 5, 29, 2. — II, 1, 3.
- अतिपू II, 15, 9.
- अतिमन् I, 14, 4.
- अतिरिच् I, 3, 7, 8, 16, 9, 7, 17, 6.
18, 6, 26, 14, 27, 1, 28, 1. —
II, 1, 3, 2, 2, 4, 10, 5, 2, 6, 2.
- अतिसारखो II, 4, 2.
- अतिहृ I, 22, 6. — II, 3, 4, 4, 8.
- अतृण I, 29, 1.
- अतृणम I, 25, 2.
- अत्र I, 3, 8, 6, 6, 7, 9, 8, 16, 9, 7.
10, 3, 17, 6, 18, 6, 20, 8, 21, 6.
23, 2, 24, 3, 25, 1, 26, 14; 16;
20, 27, 1, 28, 1. — II, 1, 3, 2, 2,
4, 10, 5, 2, 6, 2; 17, 12, 5, 15,
12, 16, 7; 11.
- अत्रि II, 19, 2; 3.
- अथ(I) I अथो I, 2, 7; 12, 4, 2; 4;
6; 8, 5, 2; 8; 9; 11; 14, 6, 5; 10;
11, 7, 1; 5; 7; 12, 9, 5; 10; 17.
10, 2, 12, 8; 18, 13, 2; 5; 7; 10;
14; 15, 14, 5; 6; 8, 15, 2; 4; 6.
16, 20; 21, 17, 4; 5, 19, 4, 20, 2;
3; 10, 21, 3, 22, 6, 23, 2, 24, 2;
3; 4; 5; 6, 26, 9, 27, 7, 29, 1. —
II, 1, 1, 2, 1; 8, 3, 7; 9; 10; 11.
4, 5; 18, 5, 1; 2; 3, 6, 5, 7, 1; 3.
8, 1; 7; 8; 9, 9, 1; 3; 4; 5; 6; 7;
8; 11, 12, 10, 7, 11, 3; 4, 12, 4;
- 10, 13, 2, 14, 5, 15, 3, 16, 1; 3;
9, 17, 13, 18, 1, 19, 2.
- अथर्वन् II, 19, 1.
- अथर्ववेद II, 18, 3, 19, 6, 20, 9.
- अथर्वहिरस् II, 3, 9.
- (अथोराम) II, 7, 2.
- अद् I, 13, 12, 17, 4. — II, 13, 2.
- अदस् I, 3, 3, 5, 6, 7, 20, 9, 13, 13,
13, 20, 2. — II, 7, 2, 10, 7, 11,
4, 12, 10, 20, 3; 4; 5; 6; 7; 8.
- अदिति I, 2, 8, 4, 6, 13, 12.
- अदिवास्वापिन् I, 8, 2.
- अदभुत I, 8, 16.
- अदभुतप्रायश्चित्त I, 17, 5.
- अधम I, 9, 10.
- अधर I, 1, 13, 15, 5; 6, 19, 7.
- अधस् I, 15, 6.
- अधस्तात् I, 15, 6.
- अधःशायिन् I, 8, 2, 23, 10.
- अधि I, 11, 11, 15, 6.
- अधिक्षिप् I, 16, 3; 5.
- अधिजन् II, 3, 2.
- अधिजाग I, 4, 8.
- अधिदेवन II, 7, 2.
- अधिधा I, 4, 3.
- अधिपति I, 3, 10, 13, 3. — II, 16, 4.
- अधिरूह I, 27, 7.
- अधिश्रि I, 1, 27, 21, 6.
- अधिष्ठा I, 22, 6.
- अधो I, 6, 10, 9, 1, 29, 1. — II, 18,
4; 7, 20, 9.
- अध्यवर्ह I, 11, 9.
- अध्यायोपाकर्मन् II, 18, 2.
- अध्वन् I, 16, 17.
- अनग्न I, 11, 8.
- अनग्नि II, 9, 8.
- अनञ्वाह I, 26, 16.

अनुसूचना II, 10, 7.
 अनुन्ता II, 10, 7.
 अनुन्त I, 25, 1.
 अनुपदयिन् I, 14, 2.
 अनुभिप्रत I, 16, 18, 17, 4.
 अनुभिप्रस्तो I, 26, 13.
 अनुसोत्रा II, 5, 3.
 (अनन) I, 5, 13.
 (अनप्रथ) I, 20, 1.
 अनाख्यात II, 9, 4.
 अनागम् II, 3, 16.
 अनागा I, 13, 12.
 अनादिष्टदेवत I, 7, 19.
 अनाद्योत II, 7, 2.
 अनाह्नस्य I, 4, 6.
 अनादिताग्नि II, 16, 2.
 अनिमुल I, 14, 3.
 अनिमिषन्त II, 3, 7.
 अनियत II, 15, 12.
 अनिराकरा I, 4, 6.
 अनिहृत I, 16, 17.
 (अन्) I, 14, 4.
 अनुगम् I, 22, 4; 5.
 (अनुपह्) I, 11, 2.
 अनुज्ञन् I, 7, 17.
 अनुज्ञा I, 19, 2. — II, 12, 2.
 अनुदु I, 3, 13, 26, 14.
 अनुपकिंचा I, 12, 15.
 अनुपदस्त II, 13, 1.
 अनुपरिष्णु I, 10, 7.
 अनुपरे I, 28, 1.
 (अनुपहृयेत्) I, 14, 4.
 अनुपिण्डम् II, 12, 5.
 अनुपेत I, 6, 7.
 अनुप्रक्षम् I, 20, 10.
 अनुप्रवञ् II, 12, 2.
 अनुव्र I, 6, 10.

अनुवसति I, 2, 9.
 अनुमन् I, 2, 8; 9, 7, 6, 19, 7, 20, 3.
 अनुमन्तय I, 13, 4, 18, 1.
 अनुमन्त्र I, 1, 23.
 अनुनिष् I, 10, 4.
 अनुप्रक्ष I, 4, 9.
 अनुप्राक I, 10, 2, 16, 21, 21, 5. —
 II, 8, 11, 18, 4; 9, 20, 9.
 अनुव्रता I, 24, 5.
 अनुप्रञ्ज I, 3, 11, 6, 3.
 अनुसंस्वर I, 6, 3, 27, 2.
 अनुसंस्वरम् I, 5, 11.
 अनुसंस्वृजिन् I, 12, 15.
 अनुसंस्वृजिल I, 13, 16.
 अनुदु I, 22, 2.
 अनुद्यौन I, 12, 14.
 अनुन I, 25, 1.
 अनुप्राथ I, 27, 9. — II, 14, 3.
 अनुप्रा I, 17, 9.
 अन्त I, 4, 2.
 अन्तक I, 6, 5.
 अन्ततम् II, 16, 13.
 अन्तर I, 15, 5, 17, 4; 6, 25, 1, 27,
 10. — II, 10, 7.
 अन्तरन्तस्य II, 4, 10.
 अन्तरा II, 6, 12.
 अन्तराल II, 19, 4.
 अन्तरिक्ष I, 5, 13, 6, 3, 16, 6; 7. —
 II, 3, 10, 11, 4, 13, 1.
 अन्तरिक्षसद् I, 16, 11. — II, 12, 4.
 अन्तरीय I, 9, 10, 10, 5.
 अन्तरेण I, 2, 17.
 अन्तर्धा I, 9, 13. — II, 3, 9, 6, 7.
 अन्ति I, 4, 13.
 अन्तेवासिन् I, 14, 2; 4.
 अच I, 1, 6, 7, 18; 21; 22, 8, 7, 9, 8,
 13, 14; 15; 16, 17, 4; 6, 22, 14.

आचार्यकुलवास्यन्नाति क्षारं लवणं शमीधान्यमिति । ९ ।

दण्डी जटी मेखली । १० ।

शिखाजटी वा स्यात् । ११ ।

काषायमजिनं वा वस्त्रे । १२ ।

न स्त्रियमुपैति । १३ ।

अष्टाचत्वारिंशद्वर्षाणि चतुर्विंशतिं द्वादश यावन्नहणं वा
। १४ ।

न त्वेवाव्रतः स्यात् । १५ ।

काण्डोपाकरणे काण्डविमर्गे च ।

सदसस्पतिमद्भुतं प्रियमिन्द्रस्य काम्यम् ।

सनिं मेधामयासिषम् । स्वाहा ॥

इति काण्डर्षिर्द्वितीयः । इमं मे वरुण ॥ तच्चा यामि ॥ त्वं

नो अग्ने ॥ स त्वं नो अग्ने ॥ त्वमग्ने अयासि ॥ प्रजापते ॥

यदस्य कर्मणोत्यरीरिचम् ॥ इति च । अत्रैके जयाभ्या-

तानान्नाष्टभृत इत्युपजुहति यथा पुरस्तात् । १६ । ॥ ८ ॥

द्वितीयः पटलः

अधीत्य वेदं स्नानम् । १ ।

तद्वाख्यास्यामः । २ ।

उदगयन आपूर्यमाणपक्षे रोहिण्यां मृगशिरसि तिथि उक्त-

रयोः फल्गुन्योर्हस्ते चित्रायां विशाखयोर्वैतेषु स्नायात् । ३ ।

I, 8, 9. °स्यस्नाति D.

I, 8, 14. °शतिर्द्वादश D.

I, 8, 16. A om. काण्डो °र्गे च । °र्षिर्द्वितीयः F । See above I, 3, 8.

I, 9, 2. तद्वा ° E.

अभितप्त I, 10, 3.
 अभितर्पयन्ती II, 12, 10.
 अभितप्त I, 1, 2, 12, 2. — II, 2, 3.
 8, 10.
 अभितप्त I, 12, 2.
 अभिनिधा I, 9, 14. — II, 6, 8.
 अभिषन् I, 10, 6; 7.
 अभिषन् I, 10, 7.
 अभिषन् I, 10, 17.
 अभिमन्त्र्य I, 4, 3; 10, 5, 1; 13, 6, 11.
 15, 3, 20, 2. — II, 1, 3, 4, 2.
 अभिमुञ्च I, 1, 22.
 अभिमुञ्च I, 5, 11, 9, 11, 13, 1, 21, 3.
 24, 3, 27, 4; 6; 8. — II, 2, 5;
 8, 4, 5; 16, 11, 4, 14, 7.
 अभिरक्ष I, 5, 10, 18, 1, 19, 7. — II,
 17, 2.
 अभिवह I, 12, 4.
 अभिवर्त्त I, 15, 8.
 अभिव्याह I, 5, 2. — II, 4, 11.
 अभिषन्तिपावन् I, 4, 2; 3.
 अभिषा II, 17, 3.
 अभिष्ट I, 5, 7, 11, 1. — II, 2, 6.
 अभिम् I, 5, 7, 12, 6.
 अभिम् I, 10, 6.
 अभो I, 12, 6, 20, 1.
 अभ्यञ्ज II, 12, 7.
 अभ्यञ्जन II, 12, 7.
 अभ्यन्तरंषां I, 27, 1.
 अभ्यागम् I, 12, 7.
 अभ्याचार II, 16, 8.
 अभ्यातान I, 3, 10; 11.
 (अभ्यात्मन्) I, 5, 8.
 अभ्याधा I, 2, 11, 7, 1, 8, 2; 4, 26, 7. —
 II, 10, 4, 14, 4, 15, 7.
 अभ्यावर्तिनो I, 26, 11.
 अभ्यावृत् I, 20, 2.

अभ्याह II, 7, 2, 8, 6.
 अभ्युक्त I, 1, 20, 10, 4; 5. — II, 7, 2.
 अभ्युपविष्ट I, 12, 4.
 अभि I, 27, 1.
 अभ I, 17, 2. — II, 4, 5.
 अभच I, 7, 11.
 अभ्युमांसाग्रन् I, 8, 2.
 अभन्वा I, 3, 3.
 अभ्यात्य I, 14, 2; 4.
 अभ्यावास्या II, 10, 1.
 अभुञ्ज II, 10, 4.
 अभुत् I, 3, 5, 13, 12, 17, 4, 28, 1. —
 II, 11, 5, 12, 10, 17, 11.
 अभ्यन्त्य II, 3, 8, 12, 1.
 अभ्यन्तार्पथान I, 13, 9.
 अभ्यन्तोरपन्तरा I, 13, 6.
 अभ्यन्तवर्षाणि I, 8, 2.
 अभ्यक्षा I, 18, 2.
 अभ्यम् I, 2, 11, 3, 7; 11, 4, 6, 5, 6;
 8; 9; 11; 14, 6, 11, 7, 17, 8, 16.
 9, 4; 7; 18, 10, 4; 5; 6, 11, 11.
 12, 1; 2; 5; 7; 8; 10; 18; 19, 13.
 1; 2; 5; 7; 8; 10; 14; 16; 18, 16.
 20, 17, 6, 18, 6, 19, 4; 7, 20, 2;
 3, 21, 3, 22, 14, 23, 1, 24, 1; 2;
 3; 6, 26, 14, 27, 1, 28, 1. — II,
 1, 3, 2, 2; 5; 7; 8, 3, 3; 6; 7, 4.
 3; 5; 10; 18, 5, 2, 6, 2; 4; 10;
 12, 11, 1, 13, 1, 14, 4, 15, 9.
 अभ्याम् I, 3, 6, 8, 16, 9, 7, 17, 6, 18,
 6, 19, 8, 26, 13; 14, 27, 1, 28,
 1. — II, 1, 3, 2, 2, 4, 10, 5, 2,
 6, 2, 15, 13.
 अभ्युञ्ज II, 10, 1; 2.
 अभिषा I, 25, 1, 26, 17; 19.
 अभिष्ट I, 5, 1, 12, 2, 20, 1. — II, 11, 1.
 अभिष्टवीर I, 27, 2.

अजम्भती I, 22, 14. — II, 19, 4.
 अर्ध I, 12, 8.
 अर्ध I, 12, 14, 13, 2.
 (अर्धिमत्) II, 7, 2.
 अर्जुन II, 7, 2.
 अर्य I, 1, 26, 15, 7; 8. — II, 19, 6.
 अर्थापेक्ष II, 10, 3.
 अर्थमास II, 10, 7.
 अर्थचंगम् I, 6, 11.
 अर्थुक II, 4, 12.
 अर्यमन् I, 20, 1.
 (अर्यम्णाः) II, 3, 7.
 अर्वाज् II, 2, 7.
 अर्ह I, 9, 4.
 अलवण I, 8, 2.
 अलंक I, 1, 7, 15, 7, 23, 10, 24, 8. —
 II, 1, 3, 2, 2.
 अलौक I, 14, 7.
 अर् I, 3, 10, 7, 17, 17, 4. — II,
 17, 4.
 अल I, 9, 10, 15, 3; 5.
 अवक्रम I, 16, 8, 21, 3. — II, 16, 8.
 अवगाह I, 16, 12. — II, 18, 9.
 अवगूह I, 9, 18.
 अवच्छेद I, 10, 3.
 (अवजिह्व) I, 15, 5.
 अवट I, 27, 1.
 अवतृ I, 14, 4.
 अवदी II, 9, 5, 14, 4.
 अवद्युत् I, 1, 27.
 अवधाव् II, 7, 2.
 अवनिज् II, 12, 2.
 अवपट् II, 3, 3.
 अवमज् II, 3, 1.
 अवशिष्ट II, 6, 17.
 अवसिच् II, 3, 3.
 अवसृप् II, 3, 1.

अवसो I, 26, 20.
 अवस्था I, 19, 9, 21, 2.
 अवज्ञान् I, 23, 3. — II, 14, 4.
 अवज्ञानपाणि II, 12, 2; 3.
 अवाज् II, 3, 1.
 अवान्तरदेश II, 12, 2.
 अविच्छिद् I, 14, 2.
 अविजाल I, 16, 6; 7.
 (अविद्विषाचन्) I, 24, 3.
 अविवक्षमान I, 11, 5.
 अविमोचन I, 24, 4.
 अवोरघ I, 29, 2.
 अवोरहन् II, 2, 7.
 अवोक्ष I, 11, 6.
 अवोक्ष I, 1, 9, 26, 6. — II, 7, 2.
 अव्यथमान I, 23, 1.
 अवत I, 8, 15.
 अश् I, अश्नाति I, 1, 7, 5, 10, 8, 9.
 13, 17, 16, 14.
 अश् I, अश्नोति I, 5, 6, 13, 15.
 अशनि I, 15, 6.
 अशमोधान्य I, 8, 2.
 अशूद्रोच्छिष्टिन् I, 8, 2.
 अशून्योपस्था I, 19, 7.
 अश्मन् I, 1, 17, 3, 14, 4, 1, 19, 8. —
 II, 3, 2.
 अश्लोण I, 25, 1.
 अश्व I, 2, 18, 12, 1; 3, 18, 5, 22, 9.
 28, 1. — II, 8, 2, 17, 4.
 अश्वजित् I, 28, 1.
 अश्वतरो I, 15, 3.
 अश्वनामन् I, 12, 3.
 अश्ववती I, 27, 3.
 अश्विन् I, 5, 8, 6, 4, 8, 4, 11, 7, 12,
 2, 18, 1, 19, 7, 25, 1. — II, 14, 3.
 अष्टका II, 14, 1.
 अष्टमो I, 22, 14. — II, 14, 2.

अष्टाश्वत्थारिक्तम् I, 8, 14.

अस्त I, अस्ति I, 2, 16, 3, 6, 5, 4; 10;
11; 12; 13, 6, 9, 7, 16, 8, 11; 15;
16, 9, 6; 7; 16, 10, 3; 3, 11, (3); 3;
7; 9; 16, 12, 3; 14; 7; 17, 13, 1; 3;
13, 14, 2, 16, 3; 8; 21, 17, 9,
18, 3; 6, 19, 3; 7; 8, 20, 1; 2; 4,
21, 4; 5, 22, 14, 21, 1; 5, 26, 13;
14, 27, 1; 8, 28, 1, 29, 1. — II,
1, 3, 2, 2; 3, 3, 2, 3; 10, 4, 10,
13, 5, 2; 3, 6, 2; 16, 7, 2; 3, 11,
1; 4, 14, 1, 15, 7; 9; 13, 16, 9,
17, 2, 18, 9.

असमोच्चा I, 19, 2.

असंसत्ता I, 3, 7.

असी I, 4, 6, 5, 5; 8; 10; 13, 6, 3,
13, 19, 15, 5; 6, 25, 2. — II, 4,
17, 6, 10, 12, 2; 3; 6; 7, 13, 1.

अस्त I, 19, 4.

अस्तुत II, 3, 2.

अस्मद् I, 1, 15, 2, 11, 3, 6, 4, 4; 13,
5, 7, 6, 11, 8, 4; 16, 9, 4; 7; 10;
11; 16, 11, 1; 8, 12, 6, 16, 18; 19,
17, 1; 3; 4; 6, 18, 1; 5; 6, 19, 8,
20, 2; 5, 22, 14, 23, 1, 25, 1, 26,
13; 14, 27, 1; 7; 8, 28, 1, 29, 1; 2. —
II, 1, 2; 3, 2, 2, 3, 8, 4, 5; 9;
10, 5, 2, 6, 2, 8, 11, 9, 11, 10, 5;
6, 13, 2, 14, 4, 17, 2; 3; 9.

अस्वाहाकार I, 10, 7.

अद् I, 6, 10, 7, 12, 13, 15. — II,
1, 3, 7, 3.

अहत I, 1, 8; 17, 4, 2, 10, 5, 27, 1.

अहन् I, 8, 2, 10, 3, 15, 3, 16, 14,
19, 3, 20, 2. — II, 7, 5, 10, 1.

अहःक्षान्त I, 14, 2, 47, 6.

अहि II, 16, 8.

अक्षेणज II, 10, 7.

अंशु I, 16, 1.

अंस I, 5, 3; 11, 20, 2, 21, 3.

आ I, 5, 1, 8, 4, 13, 3, 14, 5, 15, 6,
16, 6, 19, 7, 22, 10, 25, 1, 27,
4. — II, 8, 2, 14, 10, 15, 11;
14, 16, 10, 20, 11.

आकष्यम् I, 14, 5.

आकृत I, 17, 1.

आकस् I, 16, 13.

आख्या II, 9, 4.

आगन्तु I, 5, 1.

आगम् I, 16, 11, 18, 2; 5, 23, 1, 28,
1, 29, 2. — II, 4, 16, 7, 5.

आगा I, 4, 4, 5, 2, 16, 6, 17, 4.

आगार I, 15, 5, 17, 6, 22, 6, (23, 2)
27, 10.

आग्नेय I, 23, 2; 7, 26, 15.

आग्रहायणी II, 17, 1.

आधार I, 2, 15.

आद्य I, 2, 15.

आद्या II, 8, 10.

आद्यद् I, 5, 3, 26, 1. — II, 14, 2.

आद्यम् I, 1, 22, 2, 6, 4, 13, 13, 6; 9;
19, 16, 1, 24, 8. — II, 2, 5, 7, 2.

आद्यमनोय I, 12, 14, 13, 5.

आद्यान्तसमन्वारख्या I, 19, 6.

आचार्य I, 5, 10, 6, 10. — II, 20, 1.

आचार्यकुल I, 19, 1.

आचार्यकुलवासिन् I, 8, 9.

आचार्यासन्दी I, 6; 9, 12, 17.

आच्छिद् I, 16, 4.

आजि II, 20, 11.

आज्य I, 1, 27, 20, 3. — II, 10, 4,
11, 1, 16, 3; 5.

आज्यभाग I, 2, 15.

आञ्जयमान्त् II, 10, 5.
 आञ्जयिष्य I, 15, 5, 17, 4.
 आञ्जयत्वात् I, 1, 29; 27. — II, 10, 4.
 आञ्ज I, 11, 5. — II, 12, 6.
 आञ्जन I, 11, 5. — II, 12, 6.
 आञ्जनाभ्यञ्जन II, 12, 5, 16, 3; 7.
 आरुह II, 2, 3.
 आत्मन् I, 1, 15, 2, 11, 13, 1, 17, 4.
 26, 9; 17. — II, 3, 2, 12, 1.
 17, 4.
 आत्रेय I, 25, 3. — II, 20, 1.
 आदर्श I, 11, 6.
 आदा I, 7, 17, 11, 11, 12, 14, 15, 6.
 27, 1. — II, 3, 3, 12, 2, 16, 6; 8.
 आदि I, 25, 4.
 आदितस् II, 18, 4.
 आदित्य I, 6, 3; 10, 7, 8; 10; 11, 9,
 9; 10, 10, 3, 13, 12, 16, 1, 24,
 1. — II, 11, 4, 13, 1, 19, 1.
 आदिष्टदेवत I, 7, 20.
 आदीप् I, 16, 20.
 आधा I, 1, 26; 27, 5, 10, 6, 4, 7, 11,
 8, 4, 9; 4, 14, 5, 15, 1, 20, 2,
 25, 1, 26, 4; 20; 22. — II, 2, 2,
 3, 11, 4, 1; 2.
 आधे II, 4, 3.
 आनुहुह I, 9, 18, 22, 8. — II, 6, 3.
 आनन्द I, 19, 7.
 आनी I, 1, 23, 12, 1; 13; 14, 19,
 4. — II, 6, 6.
 आन्तरिक्ष II, 16, 4; 6.
 (आन्त्रोमुख) II, 3, 7.
 आपि I, 4, 3.
 आपूर्यमाणपक्ष I, 1, 5, 9, 3, 27, 1. —
 II, 1, 2, 2, 2, 5, 2, 6, 2, 8, 2.
 आप्ये I, 16, 1. — II, 15, 5.
 आपु II, 10, 7.

आयन्तय II, 4, 14, 10, 2.
 आयुष्यायस I, 9, 18.
 (आयस्) I, 14, 7.
 आया II, 8, 2, 10, 5, 13, 2, 17, 2.
 आयुदा I, 3, 5, 6, 2.
 आयुष्यन्त् I, 4, 2, 5, 14. — II, 4, 18.
 आयुष्य I, 10, 6.
 आयुस् I, 4, 2; 11; 13, 5, 13; 15, 7,
 10; 11, 9, 16, 10, 6, 11, 2; 11, 13,
 1, 17, 4, 19, 7, 20, 5, 22, 14. —
 II, 4, 3; 17; 19, 6, 10, 17, 3; 10.
 आरुह I, 11, 4, 27, 7.
 आर्त्तव I, 11, 2.
 आर्द्र I, 7, 1. — II, 2, 7.
 आलम् I, 15, 7. — II, 3, 8, 15, 1, 17, 4.
 आलिख् II, 3, 7.
 आवध् I, 19, 7.
 आवप् I, 20, 3; 4; 5; 6. — II, 3, 7.
 आवसथ I, 12, 8, 14, 2. — II, 16, 8.
 आवह् I, 4, 4, 18, 5. — II, 8, 2,
 9, 9, 10, 5.
 आविश I, 10, 4; 5; 6. — II, 11, 1.
 आवीसूत्र I, 1, 17.
 आवृत् II, 14, 7.
 आशिस् II, 11, 1, 15, 7.
 आश्वत्य I, 26, 19.
 आस् I, 15, 7, 22, 10. — II, 1, 3.
 आसञ्ज् II, 9, 5.
 आसन II, 10, 2, 18, 10, 19, 3; 7,
 20, 3.
 आसिच् I, 25, 1.
 आस्तृ I, 22, 8.
 आस्था I, 4, 1, 12, 2, 19, 8.
 आस्य I, 15, 6.
 आहन् II, 7, 2.
 आहिताग्नित्व I, 26, 3.
 आह I, 26, 20.

आहुति । १. ३, ७; १३, २३, ८. — II, ४, ९, १४, ४.

आहुतिपरिमाण I, १, १८.

आहु I, १, १०; २७, ७, २; १५, ८, २, १०, ४; ५; ६, ११, ४, १३, १६, २२, ४, २६, ७; २०. — II, ७, २.

इ I, २५, १, २७, ४, २९, १. — II, ३, ७, ४, १; ३.

इडा I, १३, ८. — II, १७, २.

इतर I, २, १७, ३, ७, १२, १९, २८, १. — II, ६, १०, १५, ६.

इतम् I, २४, १. — II, ३, ७, ७, २.

इति I, १, ६; १५, २, ८; ९; १०; ११; १३; १४; १६; १८, ३, ३; ४; ५; ६; ७; ८; ९; १०; ११; १२; १३, ४, १; २; ३; ४; ५; ६; ८; ९; ११; १३, ५, १; २; ४; ५; ६; ७; ८; ९; १०; ११; १२; १३; १४; १५, ६, २; ३; ४; ५; ९; १०; ११, ७, २; ३; ४; ५; ६; ८; १०; ११; १२; १५; १६; १७; १८; २०; २१; २२, ८, २; ३; ४; ५; ६; ७; ९; १६, ९, ४; ७; ८; ९; १०; ११; १२; १३; १४; १५; १६; १८, १०, १; २; ३; ४; ५; ६, ११, १; २; ३; ४; ५; ६; ७; ८; ९; १०; ११, १२, २; ३; ४; ५; ६; ७; ८; ९; ११; १२; १४; १६; १७; १८, १३, १; २; ३; ४; ५; ६; ७; ८; ९; १०; १२; १३; १४; १५; १७; १८; १९, १४, २; ४; ५; ७, १५, १; ३; ५; ६; ७; ८, १६, १; २; ३; ५; ६; ७; ८; ९; १०; ११; १२; १३; १६; १७; १८; १९; २०; २१, १७, १; २; ३; ४; ५; ६, १८, १; २; ३; ४; ५; ६; १९, ४; ७; ८, २०, १; २; ३; ४; ५; ६; ८; १०, २१, १; २; ४; ५, २२, ६; ९; ११; १२; १३; १४, २३, १; ८, २४, १; २; ३; ४; ५; ६, २५, १; २; ३; ४, २६, १; ३; ८; ९; १०; ११; १३; १४; २०, २७, १; २; ३; ४; ७; ८, २८, १; ३, २९, १; २. —

II, १, २; ३, २, २; ३; ४; ५; ७, ३, १; २; ३; ७; ८; ९; १०, ४, १; २; ३; ५; ९; १०; ११; १२; १५; १६; १७; १८; १९, ५, २; ३, ६, २; ६; ७; ८; ९; १०; १२; १७, ७, २; ३; ४, ८, २; ५; ६; ७; ८; ९; ११, ९, २; ३; ४; ५; ६; ७; ११, १०, ५; ६; ७, ११, १; २; ३; ४; ५, १२, १; २; ३; ४; ५; ६; ७; ८; १०, १३, १; २, १४, २; ३; ४; ५; ६, १५, २; ३; ७; ९; १०; १३, १६, ३, ४; ५; ६; ७; ८; ९; १३, १७, २; ३; ४; ९; १०; ११; १३, १८, ३; ७; ९, १९, १; २; ६, २०, १; ३; ४; ५; ६; ७; ८; ९; १०; १२.

इतिहासपुराण II, १९, ६.

(इतम्) II, ७, २.

इत्या II, १७, ९.

इद् I, ४, १३, २६, १३.

इदम् I, २, १८, ३, ५; ६, ४, १; २; ३; ४; ५; ८; ११, ५, १३, ८, १६, ९, ४; ७; १८, १०, ६, ११, ३; ४; ११, १५, ६; ८, १७, ६, १८, २; ५; ६, १९, ४; ७; ८, २०, १; २; ३; ४, २२, १४, २४, ६, २६, १४, २७, १, २८, १. — II, १, ३, २, २, ३, ७; १०, ४, १०, ५, २, ६, २; १०, ९, १२, १०, ६, ११, १, १२, १०, १४, ३; ५, १५, २; ७, १६, ६; ८, १७, २.

इध् I, २, ११.

इध् I, १, १८; १९; २४, २, ११. — II, १०, ४, १४, ४, १५, ७.

इन्दु I, २८, १.

इन्द्र I, २, १४, ४, ८, ६, ४, ७, ११, ८, ४; १६, ११, ७, १२, ४, १४, ४; ७, १५, १; ८, २०, २, २५, १. — II, ३, ७, ६, १०, १९, १; ६.

इन्द्राग्नि I, १३, १८, १७, १, १८, १.

इन्द्रिय I, १३, १, १६, ६, १७, ४.

इरा I, २९, २.

- इरावन्त् I, 29, 1.
 इय I, 3, 5, 4, 1, 9, 4, 10, 3; 6, 11,
 8, 15, 3; 6; 8, 16, 18, 18, 2, 19,
 7; 8, 20, 1; 5, 25, 1, 27, 4, 28;
 1, 29, 2. — II, 1, 3, 7, 2, 17, 2,
 18, 9.
 इष् I, 21, 1.
 इष् । इच्छति I, 5, 13, 15, 1. — II,
 3, 7.
 इष् । इष्यति I, 17, 1.
 इषुधि I, 25, 1.
 इषुधिमन्त् II, 9, 6.
 इह । इहो I, 3, 7, 5, 1, 7, 11, 10, 4,
 12, 2, 13, 19, 14, 2, 17, 2; 4, 22,
 9, 27, 2; 3, 29, 1. — II, 11, 1,
 17, 2.
 ईप्स् I, 24, 6. — II, 3, 7.
 ईशान I, 15, 1. — II, 3, 8, 8, 6; 7.
 उ I, 4, 2, 9, 9, 16, 7. — II, 11, 1.
 उद् I, 27, 2.
 उख II, 20, 1.
 उग्र II, 8, 6; 7.
 उच्चर I, 7, 10.
 उच्चैर्वाजिन् I, 10, 6.
 (उच्चैःश्राव्यकर्णक) II, 3, 7.
 उच्छिष्ट I, 13, 8; 18.
 उच्छि I, 27, 2; 3; 5.
 उत I, 19, 7, 20, 5, 28, 1, 29, 2. —
 II, 1, 3, 10, 6.
 उत्क्रप् II, 15, 8.
 उत्तप् II, 3, 5.
 उत्तम I, 9, 10.
 उत्तर I, 1, 13; 16; 23, 2, 4; 13, 3, 13;
 14, 6, 2, 9, 3, 15, 5, 20, 2, 27,
 1; 3. — II, 4, 4, 8, 8, 12, 9; 10,
 17, 6.
 उत्तरतस् I, 2, 9, 4, 5. — II, 6, 3;
 10, 10, 7, 19, 3.
 उत्तरपूर्व II, 2, 6.
 उत्तरलोमन् I, 22, 8.
 उत्तराधर II, 3, 2.
 उत्तरार्धपूर्वार्ध I, 2, 16, 3, 7.
 उत्तरीय I, 4, 6, 9, 10, 10, 5.
 उत्तान I, 1, 24. — II, 7, 2.
 उत्था I, 7, 10, 19, 7, 20, 5. — II,
 17, 10; 11.
 उत्पृ I, 1, 23; 27.
 उत्सद् I, 9, 19.
 उत्सर्ग I, 13, 11; 12; 14. — II, 18, 8.
 उत्सृज् I, 13, 12. — II, 7, 2.
 उद् I, 7, 10, 9, 9; 10, 15, 3, 20,
 5. — II, 17, 10.
 उदक I, 13, 12. — II, 3, 3, 7, 2,
 8, 5, 20, 4.
 उदकाञ्जलि II, 12, 2; 11.
 उदकाञ्जलिदान II, 14, 10, 15, 11; 14.
 उदकान्त II, 12, 11, 20, 10.
 उदकुम्भ I, 8, 2. — II, 2, 8, 4, 5,
 12, 2, 16, 6; 8.
 उदगय I, 1, 12, 23, 27, 6, 9, 19,
 9. — II, 19, 3.
 उदगपवर्ग II, 18, 10.
 उदगयन I, 9, 3, 27, 1.
 उदङ्मुख I, 22, 9.
 उदञ्च I, 1, 27, 2, 14, 4, 9, 20, 9,
 22, 11, 24, 3. — II, 18, 9, 20, 11.
 उदधि II, 20, 11.
 उदन्या I, 20, 5, 29, 2. — II, 1, 3.
 उदन्वतो I, 16, 12. — II, 12, 10.
 उदपात्र I, 10, 7, 24, 3. — II, 13, 2.
 उदम II, 19, 6.
 उदय I, 10, 3, 22, 10.
 उदर II, 2, 5; 8.

उदाञ् I, 14, 4. 18, 1.
 उदाहृ I, 24, 6.
 उदि I, 22, 11.
 उदीचीन I, 2, 9.
 उदीचीनकुम्भा I, 2, 2.
 उदीचीनप्रवाग I, 1, 9. — II, 19, 3.
 उदुम्बर I, 9, 18. — II, 6, 12.
 उदुम्बरगात्रा I, 26, 7.
 उदृच् I, 5, 6.
 (उद्वेदीत्) I, 17, 5.
 उद्गात्र I, 16, 18.
 उद्गाप् I, 18, 5.
 उद्वृ I, 14, 4.
 उद्वन् I, 1, 9. 26, 6. — II, 7, 2.
 उद्वृपन II, 3, 6.
 उद्वृपय II, 3, 7.
 उद्वृ II, 15, 5.
 उद्वृध् I, 26, 10; 20.
 उद्वृम् I, 1, 27. 23, 4. — II, 8, 2, 9.
 8, 15, 7. 17, 2.
 उन्त् I, 9, 11; 12. 16, 5. — II, 6, 6.
 उन्नो II, 1, 3.
 उन्मुच् I, 19, 7.
 उन्मज् I, 11, 7. — II, 2, 7.
 उप I, 5, 2. — II, 11, 1. 12, 10.
 15, 7.
 (उपकाशिनो) II, 3, 7.
 उपकृप् II, 16, 3.
 उपगमन I, 25, 3.
 उपजाव् II, 13, 1. 15, 9.
 उपद्रष्टृ II, 11, 4.
 उपधाव् I, 24, 1.
 उपनयन I, 1, 1.
 उपनिर्हृ II, 3, 4. 4, 8.
 उपनिष्क्रम I, 22, 11. — II, 18, 9.
 उपनो I, 1, 2. 5, 8.
 उपपत्त I, 9, 17.

उपप्रवृत् I, 13, 2.
 उपविलम् I, 1, 23.
 उपद्रु I, 20, 4.
 उपमध्यमा I, 13, 8.
 उपयस् I, 19, 2. 24, 4.
 उपरि I, 5, 11. 10, 6. 11, 5; 8. 21, 3.
 उपरिष्ठात् II, 3, 2; 9. 7, 2. 16, 2.
 उपवप् I, 14, 7.
 उपवास I, 22, 5.
 उपविग I, 1, 22. 2, 5; 6. 4, 9. 6, 9;
 10. 9, 10. 10, 5. 12, 17. 17, 5.
 19, 5. 20, 3. 21, 5. 22, 9. — II,
 1, 3. 2, 2; 7. 6, 2. 17, 5.
 उपवीर II, 3, 7.
 उपश्रुति II, 3, 7.
 उपसमाधा I, 1, 10. 9, 4. 15, 5. 17,
 6. 18, 5. 19, 4. 22, 7. 23, 11. 26,
 9. 27, 1; 10. — II, 1, 2. 2, 2.
 4, 9. 5, 2. 6, 2. 8, 2. 10, 4.
 14, 3. 15, 2. 16, 2. 17, 2. 18, 3.
 20, 9.
 उपसर्ग II, 4, 10.
 उपसंप्रह् I, 6, 10. — II, 1, 3.
 उपसंनह् I, 1, 19.
 उपसंख्ये I, 4, 2.
 उपस्तोत्राभिचारित II, 8, 5. 9, 5. 14,
 4. 15, 7.
 उपस्तृ I, 20, 3. — II, 16, 4.
 उपस्थ II, 3, 11.
 उपस्था I, 3, 12. 7, 7; 10; 18. 8, 6.
 9, 9. 12, 6. 16, 1; 21. 22, 11;
 14. — II, 8, 11. 9, 6; 11. 12, 10.
 15, 9. 16, 7; 9. 20, 8.
 उपसृष्ट I, 1, 22. 4, 13. 10, 5. 16, 16;
 20. 27, 1. — II, 8, 5. 9, 2; 3; 4;
 5. 11, 4.

उयङ्गु I, 3, 8, 8, 16, 9, 7, 17, 6, 18,
6, 20, 8, 26, 14, 27, 1, 28, 1. —
II, 1, 3, 2, 2, 4, 10, 5, 2, 6, 2.
उयङ्गवे I, 24, 8, 29, 1.
उपाकारणोत्सर्जन II, 18, 1.
उपाक II, 15, 2.
उपाणद् I, 11, 9.
(उपाह्वे) II, 7, 2.
उपे I, 6, 6, 8, 13.
उभ I, 5, 7, 6, 4, 8, 2; 4, 13, 8, 25, 1.
II, 3, 10, 4, 5.
उभय I, 10, 6, 20, 1. — II, 12, 10.
उभयतस् I, 16, 20.
उभयत्र I, 6, 3.
उरस् I, 19, 7.
(उरस्पेश) II, 3, 7.
उरु I, 22, 11. — II, 17, 3.
(उलुम्बर) II, 7, 2.
उलूखल II, 3, 7, 14, 4.
उल्लसुक I, 16, 20.
उष्णा II, 6, 6.
उष्णाशिता I, 10, 2. — II, 3, 10, 6, 5.

ऊ I, 28, 1.
ऊति II, 10, 7.
ऊरु I, 19, 7, 20, 2.
ऊर्ज I, 13, 15, 18, 4, 21, 1, 26, 11.
29, 1. — II, 6, 10, 10, 6.
ऊर्जस्वन्तु I, 8, 4, 27, 3, 29, 1.
ऊर्णास्तुक II, 12, 8.
ऊर्ध्व I, 8, 8, 11, 7, 23, 7, 27, 7. —
II, 1, 3, 2, 7, 16, 10.
ऊर्ध्वरेतस् II, 20, 1.
ऊर्ध्वाग्रा I, 9, 13. — II, 6, 7.
ऊर्मि II, 13, 1.
ऊर्मिमन्तु II, 20, 11.

(ऊल) I, 14, 2.

ऊङ् I, 3, 6, 26, 15.

ऊ I, 23, 1.

ऊवेद II, 18, 3, 19, 6, 20, 9.

ऊच् I, 5, 13, 20, 2. — II, 3, 9, 13, 1.

ऊङ्गु I, 2, 13; 14.

ऊङ्गञ्जय II, 19, 6.

ऊत I, 27, 7. — II, 3, 10.

ऊतधामन् I, 3, 13.

ऊतञ्जय II, 19, 6.

ऊताषद् I, 3, 13.

ऊतु I, 11, 2, 25, 4, 28, 3. — II,
2, 7, 10, 7.

ऊद्धि I, 1, 6, 7, 22, 8, 7, 9, 8, 10, 6.
17, 6, 26, 15, 27, 1, 28, 1. —
II, 1, 3, 2, 2, 4, 10, 5, 2, 6, 2,
17, 13.

ऊभु II, 19, 1.

ऊभ I, 23, 6, 25, 1.

ऊधि II, 20, 1; 14.

ए I, 17, 4, 18, 2, 19, 7, 20, 2, 29,
1. — II, 4, 16, 17, 2.

एक I, 3, 8, 4, 4; 10; 12, 7, 2, 8, 16,
9, 7, 10, 3, 16, 16, 17, 6, 18, 6,
20, 8, 21, 1, 23, 9, 26, 14, 27, 1,
28, 1; 3. — II, 1, 3, 2, 2, 4, 9;
10, 5, 2, 6, 2; 17, 15, 2.

एकतर I, 26, 20.

एकपत्नी II, 20, 1.

एकपवित्रान्तिर्हित II, 10, 4, 14, 3.

एकमनस् I, 5, 11.

एकविंशतिदारु I, 1, 18.

एकवेद्यान्त II, 19, 6.

एकवात्य II, 7, 2.

एकशत I, 23, 1.

एकशूला II, 15, 2.
 एकसूत्र I, 16, 19.
 एकादश I, 20, 2.
 एकादशन् I, 12, 3. — II, 17, 4.
 एकादशवर्ष I, 1, 3.
 एकाष्टका II, 14, 2; 4; 5, 15, 9.
 एकाह II, 18, 7; 20, 9.
 एकैक I, 12, 15.
 एकैकग्रह I, 3, 4, 8, 4, 26, 12.
 एज् II, 3, 1.
 एतद् I, 1, 22, 4, 2; 9, 7, 21, 8, 6; 7.
 9, 3; 8; 15, 10, 2; 3; 7, 15, 3, 16,
 16; 19; 21, 17, 1; 4; 5, 19, 3, 21,
 5, 22, 2; 14, 23, 8, 24, 5, 26, 13. —
 II, 3, 7, 6, 9, 8, 10; 11, 9, 12,
 10, 6, 11, 1, 12, 3; 8, 13, 3, 14,
 4, 15, 7, 16, 4; 7; 9, 17, 13, 18,
 9, 19, 2.
 एतद्वत् I, 8, 8.
 एतावन्तु II, 16, 8.
 एध् I, 20, 4. — II, 4, 2.
 एनद् I, 4, 2; 4; 8, 5, 2; 10; 13, 6, 5;
 11, 9, 13; 14, 10, 3, 15, 6, 16, 6;
 7; 11; 21, 20, 10, 22, 6, 23, 2,
 24, 4; 5, 26, 9. — II, 2, 4,
 3, 7; 10; 11, 4, 14, 5, 2; 3,
 6, 7; 8, 9, 8, 13, 1, 15, 3.
 एर् I, 20, 2.
 एव I, 1, 21, 5, 11, 7, 13; 21, 8, 5;
 7; 8; 15, 10, 5; 7, 11, 5, 15, 8,
 16, 7, 17, 4, 19, 3, 20, 5; 6, 24,
 3, 25, 2, 27, 2; 3; 5. — II, 1,
 3, 3, 1; 5, 7, 4, 8, 5, 9, 1; 4; 7;
 9; 12, 10, 6, 14, 4; 5, 16, 4, 20, 14.
 एवम् I, 7, 2; 19, 16, 15, 23, 1, 25,
 1, 27, 5; 6, 28, 2. — II, 3, 1;
 10, 4, 4; 5, 6, 10; 15, 7; 5, 10, 7,

11, 1; 2, 13, 1, 14, 4, 17, 12,
 20, 13.
 एवंरूप I, 17, 5.
 एव(त्) I, 3, 1; 5; 6, 7, 10, 8, 4, 10, 3,
 12, 2, 15, 3, 16, 16. — II, 3, 5,
 13, 1.
 ऐन्द I, 14, 4.
 ओदन I, 7, 18. — II, 6, 14, 8, 5;
 6; 9, 15, 9, 20, 12.
 ओदनपिण्ड II, 9, 5.
 ओम् I, 13, 12, 26, 8. — II, 8, 2.
 ओषधि I, 6, 5, 9, 13, 10, 6,
 11, 3. — II, 3, 10, 5, 3, 6, 7,
 18, 2.
 औदुम्बर I, 1, 17, 9, 19, 26, 19. —
 II, 10, 4, 14, 4, 15, 2; 6; 7.
 औत्थिभद्र I, 10, 6.
 औषासन I, 26, 1; 3. — II, 3, 4,
 4, 8, 16, 2.
 (औलव) II, 7, 2.
 कक्षा I, 4, 6.
 कथा I, 15, 5. — II, 3, 7.
 कपाल II, 14, 4.
 (कपालप) II, 3, 7.
 कपोत I, 17, 5.
 कम्बल I, 22, 14.
 कर्ण I, 6, 1, 11, 1. — II, 4, 19.
 कर्तृ I, 2, 18. — II, 19, 6.
 कर्मन् I, 2, 18, 3, 7, 5, 10, 8, 16, 9,
 7, 13, 11, 15, 6, 17, 6, 18, 6, 26,
 2; 14, 27, 1, 28, 1. — II, 1, 3,
 2, 2, 3, 6, 4, 10, 5, 2, 6, 2.
 (कलश) I, 27, 4.

कलह I, 20, 2.
 कल्य I, 3, 1. 26, 19.
 कल्यवह्न II, 11, 3. 14, 6. 15, 10.
 कल्यय I, 9, 6. — II, 19, 2; 3.
 कलक I, 6, 5.
 कल I, 12, 13. 22, 14. — II, 7, 2.
 कागड II, 20, 10.
 कागडनामन् II, 18, 3. 20, 9.
 कागडर्षि I, 8, 16. — II, 18, 3. 20, 9.
 कागडोपनिर्ग I, 8, 16.
 कागडादि II, 18, 5. 20, 9.
 कागडोपाकरण I, 8, 16.
 काम I, 3, 7. 12, 6. 24, 4. — II, 11, 1. 15, 7. 19, 6.
 कामय I, 13, 19. 14, 2. 20, 1. — II, 16, 8.
 (कामावास्थे) I, 11, 4.
 काम्य I, 8, 16.
 काल I, 1, 22. 8, 2. 12, 4. 19, 3.
 काश II, 7, 2.
 काशोश्चर II, 19, 6.
 काषाय I, 8, 12.
 काष्ठ I, 26, 7.
 काष्ठकलाप I, 8, 2.
 किम् I, 5, 4. — II, 7, 2.
 किञ्चन I, 17, 2. — II, 3, 6. 16, 8.
 किञ्चित् I, 11, 5.
 किञ्चदन्त II, 3, 7.
 किशुक II, 16, 3; 5.
 किशुकहोम II, 16, 11.
 कीर्ति I, 13, 1. 22, 14. — II, 4, 3.
 कीलाल I, 29, 1.
 कुटो II, 8, 2.
 कुण्डल I, 10, 6. 11, 1; 2.
 कुपु I, 17, 5.
 कुमार I, 1, 7. 2, 6. 4, 1. 6, 10. 27, 4. — II, 3, 2; 9. 4, 3. 6, 2. 7, 2; 4.

कुम्भिन् II, 3, 7.
 कुम्भर II, 7, 2.
 कुल II, 3, 7.
 कुलधर्म II, 9, 12.
 कूट I, 15, 6.
 कूटदन्त II, 3, 7.
 कूर्च I, 1, 20. 6, 9. 12, 14; 16.
 कूल्या II, 11, 1. 15, 7.
 क I, 1, 13; 22; 23; 24; 27. 2, 18. 3, 7. 4, 2; 5; 6; 11; 13. 5, 10. 6, 10. 7, 11; 21. 9, 4. 10, 3; 4; 6. 11, 3; 4. 12, 5; 7; 9; 10. 13, 3; 13; 18. 14, 7. 15, 5. 16, 6. 17, 1; 3; 6. 18, 5. 19, 3; 4; 7. 20, 2. 23, 11. 24, 5; 6. 25, 1. 26, 2; 7; 9. 27, 1; 10. 28, 1. 29, 2. — II, 1, 2. 2, 2. 3, 6; 10. 4, 7; 9; 12; 15. 5, 2. 6, 2; 11. 7, 5. 8, 2; 6. 9, 5. 10, 5; 7. 14, 4. 15, 4. 17, 2. 18, 3; 7; 9. 20, 9; 11.
 कृत् । कृन्तति I, 4, 2.
 कृतञ्जय II, 19, 6.
 कृताकृत II, 12, 3.
 कृत्तिका I, 22, 14.
 कृष्टि I, 4, 2.
 कृष्णद्वैपायन II, 19, 6.
 कृष्णवर्त्मन् II, 3, 7.
 कृष्णाजिन I, 4, 7. 9, 10.
 कृप् I, 12, 8. 17, 4. 19, 7. 25, 1. — II, 8, 5. 10, 2. 18, 10. 19, 3; 4; 7. 20, 2; 3.
 केतु I, 17, 4.
 केतुमन्त II, 8, 2.
 केश I, 1, 7. 9, 17. — II, 6, 4; 12.
 केशधमशु I, 9, 16.
 केशधमशुलोमनशु I, 9, 18.
 केशिनी II, 3, 7.

कोणकारी II, 2, 6.
 कोण्डिदय II, 20, 1.
 कोवेरक II, 3, 7.
 कोशिक I, 17, 3.
 क्रम् I, 20, 9.
 क्रव्याद् I, 19, 7. — II, 11, 1.
 क्रुध I, 15, 3.
 क्रोध I, 15, 2. — II, 19, 6.
 क्रोधविनयन I, 15, 2.
 (केशावह) II, 14, 3.
 क्लेष्यसि I, 14, 2.
 क्लोमन् II, 3, 7.
 क्षत्र I, 3, 11. — II, 17, 4.
 क्षम् II, 18, 7, 20, 9.
 क्षर् II, 11, 1, 12, 10, 15, 7.
 क्षर I, 8, 9.
 क्षि । क्षिणाति I, 13, 15. — II, 11, 4.
 क्षिप्रप्रसदन II, 2, 8.
 क्षुध I, 17, 4.
 क्षुर I, 9, 10; 14; 16. — II, 6, 8; 10.
 क्षुरपत्रि I, 24, 5.
 क्षत्र II, 9, 8; 11.
 क्षेत्रिय II, 3, 10.
 क्षेत्री II, 3, 10.
 क्षेम I, 27, 2, 29, 2.
 क्षेत्रपत्य II, 9, 8; 12.

 खन् I, 27, 1.
 खादिर I, 26, 19.

 गङ्गा II, 1, 3.
 गण I, 6, 11.
 गणापति I, 6, 11.
 गद I, 6, 5.
 गन्ध I, 10, 4. — II, 8, 10.
 गन्धपुष्पधूपदोष II, 20, 5.
 गन्धव I, 8, 4, 10, 4, 20, 2.

गम् I, 4, 2; 13, 9, 4, 12, 2; 5, 13, 3.
 14, 2, 21, 2. — II, 3, 7, 9, 5.
 12, 2; 11.
 गम्भीर II, 10, 5, 13, 2.
 गयरुप्तान I, 28, 1.
 गर्भ I, 15, 3, 25, 1. — II, 2, 7, 3, 1.
 गर्भिणी I, 25, 1.
 गव्य I, 3, 5.
 गच्छति II, 9, 5.
 गाहपत्य I, 19, 7, 20, 1.
 गिरि I, 14, 2.
 गुप् I, 16, 6.
 गुरु I, 7, 9; 15, 26, 16. — II, 6, 19.
 गुह्य II, 4, 13.
 गृह I, 5, 1, 11, 1, 17, 1, 19, 7, 29,
 1; 2. — II, 4, 5, 13, 2.
 गृहप । गृही II, 9, 2.
 गृहपति II, 17, 5.
 गृह्य I, 26, 2.
 गृ । गृणाति I, 3, 5.
 गै I, 16, 18.
 गो I, 2, 18, 13, 10; 12; 13, 17, 5.
 18, 1; 2; 5, 22, 9, 28, 1, 29,
 1. — II, 6, 19, 8, 10, 9, 7; 8.
 15, 1; 2, 17, 4.
 गोजित् I, 28, 1.
 गोदान I, 9, 12. — II, 6, 6.
 गोदानकर्मन् II, 6, 15.
 गोपाल I, 18, 1.
 गोमती I, 27, 3.
 गोवाल II, 9, 7.
 गोष्ठ I, 9, 18, 10, 3. — II, 6, 12.
 गोष्ठ्यता I, 18, 4.
 गोतम II, 19, 2; 3; 6.
 गौर II, 16, 4.
 गौरौ I, 8, 3.
 गान्धि I, 4, 5, 5, 12, 21, 4.

ग्रह I, 1, 15, 5, 6; 9; 14, 10, 6, 14,
 1, 20, 1, 25, 1. — II, 4, 18.
 ग्रह I, 10, 4.
 तम I, 17, 3. — II, 3, 7.
 ग्रास्य II, 17, 2.
 ग्राद्यन् II, 14, 4.
 ग्राहि II, 3, 10.
 ग्रीवा I, 11, 3.
 ग्रीष्म I, 1, 4.
 द्यत I, 2, 18, 3, 5, 12, 11; 12, 27,
 2. — II, 2, 6, 3, 9, 5, 2.
 द्यतपृष्ठ I, 3, 5.
 द्यतप्रतीक I, 3, 5.
 द्यतवन्त् II, 14, 4; 7, 15, 2; 9, 17, 2.
 द्यतान्वल्ता I, 7, 1.
 घोर I, 24, 1.
 घोष I, 19, 7. — II, 14, 4.
 घोषवदादि II, 4, 10.
 घोषिन् II, 9, 2.
 च(त्) I, 1, 12; 20, 2, 11, 3, 4; 9, 4,
 2; 3, 5, 8; 13, 7, 10, 8, 4; 6; 16,
 9, 7; 10, 10, 2; 3; 4, 11, 1; 4; 11,
 13, 3; 8; 13; 19, 15, 1; 3; 8, 16,
 17, 17, 2; 6, 18, 1; 4; 5; 6,
 19, 7, 20, 2; 3, 21, 5, 22, 5,
 23, 1, 25, 1; 4, 26, 3; 12; 13;
 14; 19, 27, 1, 28, 1. — II,
 1, 3, 2, 2, 4, 10; 11; 12, 5,
 2, 6, 2; 10, 7, 2; 5, 9, 4, 10; 5;
 7, 11, 1, 12, 2; 5; 10, 13, 1, 14,
 4; 9, 15, 2, 16, 6; 8, 18, 9, 19, 6,
 20, 2; 14.
 (चक्रिन्) II, 7, 2.
 चतुस् I, 4, 6, 5, 13, 7, 10, 26, 9.

चतुर् I, 7, 4, 10, 2, 16, 1, 21, 1;
 5, 26, 11; — II, 1, 2, 2, 2,
 3, 10, 4, 1, 9, 2; 9, 14, 3; 4, 16, 6,
 18, 9.
 चतुश्चर II, 4, 10.
 चतुर्थं I, 23, 11, 24, 8. — II, 1, 2,
 12, 3.
 चतुर्विंशति I, 8, 14.
 चतुष्पथ I, 16, 8.
 चतुष्पद् I, 20, 2, 27, 8.
 चतुःशराव II, 14, 3; 4.
 चन्दन I, 10, 4.
 चन्द्रमस् I, 6, 3, 16, 1, 22, 13. —
 II, 3, 8, 19, 1.
 चर् I, 5, 1, 7, 8; 12, 8, 1; 7, 9, 8,
 15, 1, 24, 7. — II, 10, 7.
 चराचर II, 17, 2.
 चरु I, 26, 3.
 चर्मन् I, 22, 8.
 चाक्रवाक I, 24, 6, 25, 1.
 चान्दनमणि I, 10, 6.
 चान्दनसुरोदकाक्षताक्षतागोमयदूर्वास्तम्बोदु-
 म्भरपलाशशर्मोर्विकङ्कताश्वत्थ II, 9, 7.
 (चाण्यो) I, 4, 3.
 चारु I, 3, 5.
 चिकित्स्वम् I, 13, 12.
 चित्त I, 3, 9, 5, 11.
 चित्ति I, 3, 9.
 चित्र I, 9, 9, 16, 13.
 चित्रा I, 9, 3.
 चूडा II, 6, 11.
 चूडाकर्म II, 6, 1.
 चूर्ण I, 14, 7.
 चेष्ट I, 23, 1.
 च्यवन II, 3, 7.
 च्यु I, 18, 3, 23, 1.

ङत् II, 7, 2.
 छत् I, 11, 10.
 छद् I, 27, 8.
 छदि I, 11, 10.
 छिद् I, 1, 23. — II, 12, 8; 9.

 जत् II, 16, 5.
 जगत् I, 8, 4, 18, 5, 27, 4.
 (जगम्या) I, 8, 4.
 जघन्या II, 3, 7.
 जटिन् I, 8, 10.
 जन् I, 11, 5; 8, 16, 1, 20, 1, 25, 1;
 2. — II, 3, 2, 18, 2.
 जन I, 13, 12. — II, 17, 2.
 जनपद I, 23, 1.
 जप् I, 6, 1; 4, 15, 7; 8, 16, 2; 3; 5;
 6; 7; 8; 11; 12; 13; 17, 21, 2. —
 II, 4, 19, 17, 8; 11.
 जम् I, 16, 2.
 जमदग्नि I, 9, 6, 11, 4. — II, 19, 2; 3.
 जय I, 3, 9.
 जयन्त II, 8, 4; 5; 8.
 जयादि II, 18, 6, 20, 9.
 जयाभ्यासान I, 3, 8, 8, 16, 9, 7, 17,
 6, 18, 6, 20, 8, 26, 14, 27, 1,
 28, 1. — II, 1, 3, 2, 2, 4, 10, 5,
 2, 6, 2.
 जरदष्टि I, 20, 1.
 जरस् I, 3, 5, 4, 2; 13. — II, 4, 1.
 जरा I, 4, 2. — II, 4, 3.
 जरासु II, 3, 1.
 जरिमन् I, 4, 8.
 (जरिष्ठा) I, 4, 6.
 जाय II, 3, 7, 4, 5.
 जातवेदस् I, 2, 11; 18, 7, 2, 9, 4, 18,
 5. — II, 4, 11, 11, 1, 15, 7, 17, 2.

जातूकग्य II, 19, 6.
 जामिगंश II, 3, 10.
 जार I, 24, 5.
 जारघ्नो I, 21, 5.
 जारिन् I, 14, 7.
 जितार्जो I, 15, 7.
 जिह्वा I, 24, 6.
 जीव् I, 4, 2; 3, 7, 10, 9, 12, 19,
 7. — II, 3, 2, 6, 6.
 जीवन I, 18, 5.
 जीवपत्नी I, 19, 7.
 जीवशङ्ख I, 14, 2; 3.
 जीवसू I, 20, 2.
 जुष् I, 5, 11, 8, 4, 28, 1. — II, 10,
 6, 14, 3, 15, 2; 3, 17, 2.
 जैत्र्य I, 10, 6.
 ज्ञा I, 29, 1.
 ज्ञाति I, 14, 2, 20, 4.
 ज्या I, 1, 17.
 ज्योक् I, 4, 8, 7, 10. — II, 6, 10.
 ज्योतिष्मन् II, 17, 3.
 ज्वर II, 19, 6.

 (ढेक) II, 7, 2.

 तत् II, 12, 3, 13, 1.
 ततस् I, 22, 1, 27, 9. — II, 3, 8,
 12, 11, 14, 3, 17, 4, 18, 10, 19, 6.
 तत्र II, 13, 4.
 तत्सद् I, 16, 13.
 तथा I, 8, 5; 7, 10, 5, 20, 5; 6, 26,
 3. — II, 9, 9, 10, 7, 11, 1.
 तद् I, 1, 19; 27, 2, 11; 17; 18, 3, 6,
 7; 13, 4, 2; 9, 5, 3, 6, 3; 4; 9; 11,
 7, 10; 16; 17, 8, 3; 4; 6; 16, 9, 2;
 4; 6; 7, 10, 3; 4; 5; 6, 11, 1; 2;
 5; 11, 12, 4; 5; 7; 17; 19, 13, 1;

3; 8; 11; 15; 16; 17; 18; 19. 14, 2;
 4. 15, 1; 3; 6. 16, 4; 5; 7; 17; 19;
 20. 17, 1; 4; 6. 18, 6. 19, 2; 7; 8;
 9. 20, 1; 2; 3; 4; 9. 21, 5. 22, 1;
 9. 23, 1; 5; 6. 24, 1; 6. 25, 1.
 26, 1; 2; 3; 14; 20; 22. 27, 1; 2.
 28, 1. 29, 1; 2. — II, 1, 3. 2,
 2; 4. 3, 2; 7; 8; 9. 4, 1; 3; 9;
 10; 12. 5, 2. 6, 2; 4; 10; 12. 7,
 2. 9, 4; 5; 9; 12. 10, 6; 7. 11, 1;
 4. 12, 2; 3. 13, 1. 14, 2; 7; 8; 9.
 15, 2; 4; 7; 9. 16, 2; 6. 17, 2; 3;
 5; 8. 18, 9.
 तन् I, 4, 2. 15, 3. 26, 10.
 तनु I, 4, 13. 10, 5. 15, 3. 16,
 7. 24, 1; 5.
 तन्ति I, 23, 1.
 तन्तु I, 16, 4. 26, 10.
 तन्तुमती I, 26, 10.
 तप् I, 10, 3. — II, 14, 5. 15, 9.
 तपस् II, 14, 5. 15, 9.
 तम् II, 20, 11.
 तमस् II, 3, 10.
 तरुत् II, 19, 6.
 तरुण I, 27, 4.
 तर्पण II, 14, 4.
 तवस् I, 4, 11.
 तस्कर I, 11, 8. — II, 9, 6.
 तावन्त् II, 13, 1.
 तित्तिर II, 20, 1.
 तिरश्ची I, 2, 18.
 तिरःपवित्रम् I, 1, 24.
 तिल I, 17, 4.
 तिलदेव II, 3; 3.
 तिष्ठ I, 9, 3.
 तीर II, 1, 3.
 तु I, 8, 15. 24, 5. — II, 15, 12.

तुरीय I, 20, 2.
 तुर्यन्तो II, 2, 8.
 तुल II, 7, 2.
 तुष्णीम् I, 26, 7. — II, 12, 3. 14, 4.
 15, 5.
 तृण I, 1, 22. 13, 12. 27, 8. — II,
 7, 2.
 तृणबिन्दु II, 19, 6.
 तृतीय I, 20, 2; 7. — II, 2, 2. 4, 15.
 6. 1. 7, 2. 10, 7. 11, 1.
 तृप् II, 12, 10. 20, 4; 7; 12; 14.
 तेजस् I, 8. 6. 10, 3. 13, 1; 3; 8. 16,
 5. — II, 4, 16.
 तेजोयशस्विन् I, 4, 6.
 तैषोपक्ष II, 18, 8.
 त्व I, 9, 9.
 त्रय II, 17, 4.
 त्रयस्त्रिंश I, 22, 14. — II, 17, 4.
 त्रयस्त्रिंशत् I, 26, 10.
 त्रयोदशन् II, 4, 9.
 त्रि I, 10, 2. 24, 1; 5. 26, 10. 27, 1.
 II, 8, 5. 12, 2; 11. 16, 8. 18, 4; 9.
 त्रिधातु II, 19, 6.
 त्रिरात्र I, 23, 10. 24, 7.
 त्रिवर्ष II, 19, 6.
 त्रिवृत् I, 4, 5. 7, 22. 8, 7. 12, 10;
 11. — II, 5, 2.
 त्रिवृता I, 1, 17.
 त्रिस् I, 1, 23; 24; 27. 4, 4. 10, 7. 11,
 7; 8. 13, 8. 14, 2. 27, 1. —
 II, 2, 7. 7, 5. 12, 6; 7. 16, 8;
 17, 12.
 त्रेणी II, 1, 3.
 त्रै I, 9, 13. 10, 6. 11, 3. 19, 7. —
 II, 6, 7.
 त्रैककुद I, 11, 5.
 त्र्यस्य II, 19, 6.

अह I, 6, 7, 8, 7. — II, 18, 7, 20, 9.
 अहवत I, 8, 1.
 आयुष I, 9, 6.
 त्वच् I, 24, 4.
 त्वद् I, 2, 11; 18, 3, 6, 4, 1; 2; 6; 9;
 5, 8; 9; 10; 11; 13; 15, 6, 4; 5; 9;
 11, 7, 2; 10; 11; 17, 8, 4; 6; 16;
 9, 4; 7; 10, 11, 2; 4; 7; 8, 12, 4;
 7; 17, 13, 8; 17; 19, 14, 2, 15, 3;
 5; 6, 16, 1; 3; 16, 17, 6, 18, 5;
 6, 19, 7; 8, 20, 1; 2; 3; 5, 21, 1;
 2, 22, 14, 23, 1, 24, 1; 2; 3; 4;
 5, 25, 1, 26, 13; 14, 27, 1; 2; 4;
 8, 28, 1, 29, 2. — II, 1, 3,
 2, 2; 5; 7, 3, 1; 2; 7; 8; 9; 10,
 4, 1; 2; 10; 10; 17; 19, 5, 2;
 3, 6, 2; 10, 7, 2, 8, 2; 11, 11,
 1; 4, 12, 3, 13, 1, 14, 3, 15,
 2; 3; 13.
 त्वष्ट I, 5, 9, 25, 1. — II, 2, 7,
 19, 6.
 त्विपि I, 24, 2.
 दक्षकतु I, 16, 2.
 दक्षिण I, 1, 13; 14, 2, 3; 14, 3, 14, 5,
 8; 9; 11; 14, 6, 1, 9, 12, 11, 1,
 12, 19, 14, 1, 20, 2; 10, 21, 3,
 22, 6, 27, 2. — II, 2, 2; 6,
 4, 3; 18; 19, 6, 6, 8, 2, 12, 10,
 17, 9.
 दक्षिणतस् I, 2, 6; 8, 4, 5, 6, 10, 19,
 5. — II, 7, 2, 19, 5; 7.
 दक्षिणपूर्व II, 12, 2.
 दक्षिणा I, 1, 22. — II, 17, 5.
 दक्षिणान्नि II, 16, 2.
 दक्षिणाय II, 10, 2, 12, 2, 19, 7.

दक्षिणापदी II, 15, 4.
 दक्षिणापदार्ग II, 12, 2; 3.
 दक्षिणाप्रवण II, 19, 7.
 दक्षिणाप्रागय II, 10, 4, 14, 3, 15, 2.
 दक्षिणाप्राक्षीसंतत II, 14, 4.
 दक्षिणाप्राञ्ज I, 2, 13.
 दक्षिणार्धपूर्वार्ध I, 2, 16.
 दण्ड I, 1, 17, 7, 11, 9, 10, 11, 7; 8;
 11.
 दण्डन् I, 8, 10.
 दधि I, 12, 11; 12; 13, 27, 4. — II,
 5, 2, 7, 2.
 दधिद्रव्य II, 2, 4.
 दन्त् I, 24, 6.
 दन्त I, 9, 19.
 दर्भ I, 1, 11; 14; 16; 23, 7, 21, 10, 6,
 19, 9. — II, 3, 9, 10, 2; 4, 12,
 2, 14, 3, 15, 2, 16, 6, 18, 9; 10,
 19, 3; 7.
 दर्भतरुण I, 1, 27.
 दर्भमुष्टि II, 12, 2, 16, 6.
 दर्भस्तम्ब I, 9, 18. — II, 6, 12.
 दर्वी I, 1, 20; 25, 2, 12, 13. — II,
 10, 4, 14, 4, 15, 7, 16, 4.
 दर्श I, 16, 1.
 दर्शपूर्णमासयाजित्व I, 26, 3.
 दल II, 3, 3.
 दशन् I, 20, 2, 25, 1. — II, 2, 5;
 7, 9, 3; 4.
 दशमात्य I, 25, 1. — II, 2, 5.
 दशहोतु I, 26, 14.
 दशा II, 12, 8.
 दह् II, 11, 1.
 दा I, 4, 2, 5, 13, 6, 4, 7, 9, 8, 4,
 13, 17, 15, 6, 19, 4, 20, 1; 2, 23,
 6, 26, 9; 16, 27, 7. — II, 1, 2.

- 2, 2, 4, 9, 6, 13; 19, 9, 2, 10, 5.
 11, 4, 12, 3; 4; 5, 13, 1, 14, 7; 9.
 16, 7, 18, 9.
 दार II, 17, 2.
 दारगुप्ति I, 14, 6.
 दिव I, 5, 10; 13, 6, 3, 16, 6, 17, 4.
 II, 3, 8, 7, 2, 10, 7, 17, 2.
 दिविषद् II, 12, 4.
 दिव्य I, 15, 8. — II, 16, 4; 6.
 दिश I, 12, 6, 16, 20, 18, 5, 22, 11.
 25, 1. — II, 10, 6; 7, 16, 9, 18,
 9, 20, 11.
 दिश I. दिशति I, 18, 5.
 दिश्य II, 16, 4; 6.
 दीर्घ I, 2, 13, 4, 2, 19, 7.
 दीर्घाभिनिष्ठानान्त II, 4, 10.
 दीर्घायु I, 10, 1, 20, 4.
 दीर्घायुन्व I, 9, 12, 10, 1. — II, 10, 5.
 दुस्सु I, 4, 1, 19, 8.
 दुस्ति I, 4, 4.
 दुस्तिष्ठ I, 16, 16.
 (दुला) II, 7, 2.
 दुह II, 12, 10, 15, 9.
 दुहितृ I, 13, 12.
 दुःख I, 12, 2.
 दूत II, 3, 7.
 (दूत्या) II, 7, 2.
 दूवा II, 20, 10.
 दूर्वापोषणोदधिधावनवर्जम् II, 20, 13.
 दृढा I, 14, 7.
 दृश् I, 7, 10, 16, 1, 17, 4, 18, 4, 19,
 4; 7. — II, 6, 10, 15, 9.
 देव I, 2, 10, 3, 5, 4, 4; 13, 5, 2;
 6; 8; 10, 6, 5; 11, 7, 17; 18, 9,
 6, 10, 4, 6, 11, 7, 15, 1; 3; 7,
 17, 3, 19, 7, 20, 1, 22, 14.
 27, 1; 8. — II, 3, 10, 4, 5, 8,
 6; 7, 9, 10, 14, 3; 4, 17, 3; 4,
 18, 3, 19, 1, 20, 14.
 देवकृत I, 19, 7.
 देवगण II, 19, 1.
 देवगन्धर्व I, 24, 6.
 देवता I, 6, 5, 7, 7; 18, 10, 4, 11, 9.
 19, 7.
 देवयजन I, 16, 13.
 देवयान I, 28, 1.
 देवयू I, 9, 15. — II, 6, 9.
 देवसेना II, 9, 3; 4.
 देवहित I, 7, 10.
 देवी I, 2, 18, 4, 2, 5, 7, 6, 4, 8,
 4, 22, 11. — II, 10, 6, 12, 10.
 देश I, 1, 9, 16, 13. — II, 18, 10.
 देहलि I, 22, 6.
 देवी I, 8, 4, 16, 19. — II, 4, 1.
 देव्य I, 10, 4.
 दोह I, 13, 1. — II, 15, 9.
 द्या I, 15, 3.
 द्यावापृथिवी I, 6, 5. — II, 3, 10, 6,
 12, 17, 4.
 द्युम्न II, 4, 16.
 द्यो I, 13, 17, 15, 3, 19, 7, 20, 2,
 25, 1. — II, 11, 4, 13, 1.
 दविण I, 17, 4.
 द्रव्य I, 1, 16.
 द्रुह II, 3, 10.
 द्रव्य I, 19, 9.
 द्वादशी II, 4, 6.
 द्वादशन् I, 8, 14. — II, 4, 9.
 द्वादशवर्ष I, 1, 3.
 द्वादशाह I, 26, 4.
 द्वारण I. षो II, 9, 2.
 द्वारस्थणा I, 27, 2.

द्वि I, 1, 15, 4, 11, 7, 3, 9, 9, 11, 4.
 16, 16, 21, 1, 26, 9; 20; 22, 28,
 1. — II, 1, 3, 4, 12, 8, 2.
 17, 9, 20, 10.
 द्वितीय I, 8, 16, 20, 6. — II, 4, 13.
 10, 7, 11, 1.
 द्विनामन् II, 4, 12.
 द्विषद् I, 20, 2, 27, 8.
 द्विष I, 20, 5, 29, 2. — II, 1, 3.
 द्विष I द्वेष्टि I, 11, 8, 13, 13, 16, 17;
 19, 19, 7, 22, 13, 23, 1.
 द्विस् I, 4, 4, 20, 3.
 द्व्यक्षर II, 4, 10.
 धन I, 15, 1. — II, 4, 2, 14, 9.
 धनजित् I, 28, 1.
 धनञ्जय I, 10, 6. — II, 19, 6.
 धन्विन् I, 15, 3.
 धरीरुम् I, 4, 6.
 धरुण I, 4, 6.
 धर्तु II, 10, 7, 19, 6.
 धर्म II, 19, 6.
 धर्मन् I, 5, 10.
 धा I, 3, 6, 4, 2; 6, 8, 5, 15, 6, 11.
 7, 11, 13, 15, 20, 2, 25, 1; 2.
 26, 13. — II, 3, 8, 4, 10; 19.
 5, 2, 10, 7, 17, 3.
 धातु I, 5, 9, 25, 1. — II, 1, 2, 2, 2.
 4, 9, 19, 6.
 धात्री II, 4, 2, 2, 2.
 धान्यमाष II, 2, 3.
 धायस् I, 11, 2.
 धारा I, 2, 18, 20, 5, 29, 2. — II, 1, 3.
 धाव् II, 7, 2, 20, 11.
 धि II, 15, 2.
 धिष्णिष्य I, 17, 4.
 धी I, 6, 11.

धृ I, 10, 6, 16, 1, 22, 3, 26, 13. —
 II, 3, 2; 9, 6, 3.
 धृति I, 12, 2.
 धे I, 17, 5, 19, 7. — II, 4, 3.
 धेनु I, 13, 12, 26, 16. — II, 4, 2.
 17, 2.
 (धेनुग) I, 25, 1.
 धी I, 2, 13.
 ध्रुव I, 14, 2, 22, 14, 23, 1, 27, 2; 3.
 ध्रुवचित्ति I, 22, 14.
 (ध्रुवतस्) I, 22, 14.
 ध्रुवता I, 22, 14.
 ध्रुवयोनि I, 22, 14.
 न। नो I, 8, 13; 15, 10, 3, 13, 19, 16, 3;
 14; 16, 17, 4, 19, 7, 29, 2. —
 II, 2, 7, 3, 3; 6, 4, 5, 7, 2, 10,
 3, 11, 1, 12, 4; 8, 16, 8; 11; 12.
 नक्त II, 17, 2.
 नक्तंचारिणी II, 3, 7.
 नक्षत्र I, 1; 5, 22, 10; 11; 12; 14. —
 II, 1, 2, 2, 2, 5, 2, 6, 2, 8, 2,
 19, 1.
 नक्षत्रनामन् II, 4, 13.
 नख I, 1, 23, 9, 17.
 ननिक्का I, 19, 2.
 नदी I, 16, 12, 18, 2, 24, 6. — II,
 12, 10.
 नन्द I, 7, 10.
 नभ्य I, 23, 1.
 नमस् I, 9, 10, 10, 4, 16, 3; 8; 9;
 10; 11; 12; 13, 18, 5, 22, 14. —
 II, 7, 2, 8, 11, 9, 6, 10, 7, 11,
 1; 3, 12, 10, 14, 4; 6, 15, 2; 7;
 9; 10, 16, 4; 7; 8, 20, 5; 8.
 नमस्कार II, 12, 10.
 नव I, 16, 1.

- भवन् I, 23, 11.
 भृ I, 24, 1. — II, 3, 7.
 नाथकात् I, 24, 1.
 नाथित II, 6, 14.
 नाभि I, 4, 5, 13, 8; 12, 23, 1, 24, 4.
 II, 2, 7.
 नाभिदेश I, 4, 4, 5, 12, 21, 4.
 नामधेय II, 10, 7, 12, 4.
 नामन् I, 5, 4; 6, 9, 10, 10, 6, (24,
 4, 25, 1) — II, 4, 10; 11; 12;
 15, 7, 2, 16, 9.
 नारो I, 20, 4.
 नाश I, 26, 22.
 नाशिनो I, 15, 3.
 नासिकाक्षिद्र II, 2, 6.
 निखन् I, 9, 18. — II, 6, 12.
 निज I, 15, 6.
 (निजित्तियक) I, 15, 5.
 नित्य I, 3, 2, 22, 3, 23, 7; 8. — II,
 16, 10, 20, 14.
 निधा I, 1, 25, 2, 2, 3, 14, 4, 2, 6,
 9, 9, 10, 14, 3, 15, 6, 24, 3, 25,
 1. — II, 2, 8, 3, 2, 4, 5, 11, 1.
 15, 7.
 निधान II, 6, 12.
 निनो I, 13, 4. — II, 12, 2; 11.
 निन्द I, 24, 1.
 निपत् II, 7, 2.
 निपद् I, 2, 18.
 (निपुष्णि) II, 3, 7.
 (निपेषि) I, 17, 2.
 निमि I, 27, 2.
 नियम् I, 5, 11. — II, 10, 6.
 13, 4.
 नियुज् I, 5, 11.
 निरवदो II, 16, 13.
 निरस् I, 1, 22, 16, 20.
 निरुह् I, 1, 27.
 निर्दत्ति I, 16, 5; 7, 18, 5. — II, 3,
 10, 4, 1.
 निर्देह् II, 3, 7.
 निर्दय I, 25, 1. — II, 2, 6.
 निर्वप I, 1, 27. — II, 14, 3.
 निवप I, 1, 10, 22, 7. — II, 7, 2.
 निवर्त I, 14, 4.
 निवृष् II, 11, 5.
 निवोत्तिन् II, 19, 3.
 निवेशनो II, 17, 9.
 निष् I, 19, 7.
 निशा I, 14, 2, 15, 5, 27, 10.
 निषङ्गिन् II, 9, 2; 5; 6.
 निषद् I, 22, 9.
 निषिच् I, 18, 2.
 निष्क II, 7, 2.
 निष्क्रम् II, 16, 6.
 निष्टप् I, 1, 25.
 नो I, 3, 5, 4, 8, 5, 2, 15, 5, 16, 19,
 19, 7, 22, 14.
 (नीलबन्धन) II, 7, 2.
 नीलशिखण्ड I, 15, 6.
 नु I, 4, 13, 13, 12, 16, 6, 28, 1.
 (नूतं) II, 9, 10.
 नैय्यग्रोध I, 1, 17.
 न्यग्रोधण्ड II, 2, 6.
 न्यङ्ग I, 12, 2.
 न्ययन I, 18, 5.
 (न्यवोवृधः) I, 14, 4.
 न्यस् II, 12, 8.
 न्युक्तपात्र II, 12, 10.
 न्यून I, 3, 7.
 पक्षिन् I, 16, 5.
 पच्छस् I, 6, 11.

- पञ्चन् I, 5, 14, 10, 7, 19, 3, 21, 1.
 II, 4, 18, 18, 3.
 पञ्चशाख I, 24, 3.
 पण्य I, 14, 9.
 पण्यसिद्धि I, 14, 8.
 पत् I, 11, 11, 16, 5, 17, 2. — II, 3, 3.
 पति I, 8, 16, 19, 5, 20, 1; 2; 4, 22.
 5; 9, 28, 1. — II, 9, 6; 8; 11.
 14, 4, 18, 3, 20, 9.
 पतिघ्नो I, 24, 1; 5.
 पतिलोक I, 19, 7.
 पत्तस् II, 2, 8.
 पत्नो I, 23, 3. — II, 8, 7, 15, 9.
 17, 2.
 पत्न्योदन II, 8, 7.
 पथिषद् I, 16, 8.
 पद् II, (7, 2.) 16, 8.
 पद् । पद्यते I, 15, 6, 19, 7. — II, 3, 3.
 पद I, 13, 8, 21, 2.
 पदकार II, 20, 1.
 पद्या I, 13, 1.
 पन्थन् I, 28, 1. — II, 10, 5, 13, 2.
 17, 3.
 पयस् I, 8, 4, 13, 3; 4, 18, 5, 27.
 3. — II, 8, 2, 9, 8, 17, 2.
 पयस्वन्त् I, 29, 1. — II, 14, 4.
 पर I, 15, 8, 28, 1.
 परम् I, 13, 8.
 परणु II, 3, 2.
 परस् II, 9, 5.
 परंपर II, 14, 4.
 पराक II, 11, 1, 15, 7.
 परागम् I, 11, 6.
 पराचैस् I, 16, 7. — II, 4, 1.
 पराज् II, 2, 7.
 परापत् I, 11, 11.
 पराया II, 13, 2.
 परावद् I, 16, 19.
 पराशर II, 19, 6.
 परासिच् I, 13, 4.
 परि I, 4, 3; 6; 8, 14, 2.
 परिक्रप् I, 4, 5.
 परिक्रम् I, 5, 1; 14, 2, 20, 5; 6; 7.
 24, 3. — II, 8, 11, 16, 8.
 परिक्रुण् I, 14, 4.
 परिकोण I, 14, 4.
 (परिजाकृत) II, 3, 7.
 परिदा I, 4, 2; 8, 6, 5, 7, 10.
 परिधा I, 1, 8, 2, 1, 4, 2; 3, 9, 10.
 10, 5, 27, 1.
 परिधान I, 19, 7.
 परिधानान्त I, 19, 4.
 परिधि I, 1, 19.
 परिधिसंधि I, 2, 13; 14, 3, 14.
 परिपत् I, 18, 5.
 परिषाध् I, 4, 4.
 परिमिह् I, 14, 2.
 परिमृज् I, 8, 3; 5.
 परिलिख् I, 27, 1.
 परिवत्सरोणा II, 14, 4.
 परिनिष् I, 1, 6, 7, 22, 8, 7, 9, 8, 17,
 6, 23, 5, 26, 15, 27, 1, 28, 1. —
 II, 1, 3, 2, 2, 4, 10, 5, 2, 6, 2,
 14, 8, 17, 13.
 परिच्ये I, 4, 4.
 परिधि I, 26, 6.
 परिषद् I, 15, 8.
 परिषिच् I, 2, 7; 11, 7, 5, 8, 3; 5, 14,
 2, 19, 6. — II, 10, 4, 12, 19,
 14, 4, 15, 7, 16, 8.
 (परिषोदः) I, 14, 2.
 परिषेचन I, 8, 3. — II, 16, 12.
 परिष्टुत I, 16, 17.
 परिष्वज् I, 24, 5.

- परिह II, 3, 7.
 परिहृ I, 1, 11. — II, 10, 4, 14, 3, 15, 2.
 परिहृत I, 16, 17.
 पर्या I, 28, 1.
 पर्यायुट II, 9, 5.
 पर्यग्नि I, 1, 27. — II, 15, 4.
 पर्यवेत I, 6, 7, 8, 7.
 पर्याय I, 3, 13, 5, 14. — II, 4, 18.
 पर्येत II, 10, 7, 17, 9.
 पर्येतपूरुष I, 11, 5.
 पर्येन् I, 23, 7.
 पलाश II, 9, 2; 9.
 पलिङ्ग II, 20, 1.
 पवित्र I, 1, 23; 27. — II, 14, 4.
 पवित्रान्तर्हित I, 1, 23; 27.
 पशु I, 2, 11, 7, 2, 13, 3, 18, 5, 20, 2, 21, 1. — II, 4, 17, 17, 2.
 पशुपति II, 8, 6; 7.
 पशुषद् I, 16, 9.
 पश्चात् I, 1, 12, 2, 9, 19, 7, 22, 9. — II, 6, 10.
 पा । पाति I, 10, 5, 11, 7, 22, 14.
 पा । पितति I, 3, 5, 13, 12; 17.
 पाक II, 9, 10.
 पाङ्ग I, 12, 10; 12.
 पाणि II, 2, 2; 7, 3, 8, 12, 10, 17, 4, 18, 9.
 पाणियहणादि I, 26, 1.
 पात्र I, 1, 23. — II, 11, 4, 12, 10.
 पात्रपाणि II, 3, 7.
 (पाथिकृत) I, 26, 22.
 पाद I, 3, 14, 12, 19, 13, 1, 21, 3, 22, 6.
 पाट्य I, 12, 14; 18.
 पाप I, 19, 7.
 पाप्मन् I, 9, 18, 13, 13, 19, 7, 23, 1.
 पारायणसमाप्ति II, 20, 13.
 पार्थिव II, 16, 4; 6.
 पार्वण I, 26, 3; 22.
 पार्ष्व II, 17, 9.
 पालाश । °जो I, 1, 17, 7, 1, 9, 4, 26, 19.
 पाचक I, 10, 2, 21, 5. — II, 18, 9.
 पाश I, 9, 10, 14, 4. — II, 3, 10.
 पिङ्गला I, 17, 3.
 पिण्ड II, 12, 3; 4, 14, 7.
 पितामह । °महो I, 3, 12. — II, 10, 7, 11, 1; 4, 12, 2; 3; 4, 13, 1, 14, 3.
 पितृ I, 3, 5; 12, 4, 13, 9, 10, 10, 6, 28, 1. — II, 3, 7, 4, 11, 7, 2, 10, 2; 5; 6; 7, 11, 1; 4, 12, 2; 3; 4; 8; 10, 13, 1; 2, 14, 3; 4, 15, 1; 2; 3; 7; 9; 13, 20, 2; 14.
 पितृमन्त II, 10, 7.
 पिन्व I, 8, 4, 27, 3.
 पिप् I, 25, 1.
 (पिप्लव) II, 7, 2.
 पिशाच I, 11, 8, 19, 7.
 पिप् I, 10, 4.
 पीति I, 5, 7.
 पुण्य I, 1, 5, 23, 1. — II, 1, 2, 2, 2, 5, 2, 6, 2, 8, 2.
 पुण्याह I, 1, 6, 7, 22, 8, 7, 9, 8, 17, 6, 19, 3, 26, 15, 27, 1, 28, 1. — II, 1, 3, 2, 2, 4, 10, 5, 2, 6, 2, 17, 13.
 पुत्र I, 3, 5, 4, 13, 7, 10, 19, 7, 20, 2, 22, 14, 25, 1, 28, 1. — II, 4, 2; 10; 16, 12, 10, 14, 4.
 पुत्रनामन् II, 3, 2.
 पुत्रपौत्र I, 22, 14.
 पुनर् I, 1, 25; 27, 11, 11, 14, 4, 17, 4, 18, 1, 26, 4; 9; 11; 22. — II, 11, 1, 13, 2.

पुमम् I, 20, 1; 2. 25, 1.
 पुस्तत् I, 1, 12; 24. 2, 18. 3, 8. 6,
 6. 7, 5; 10. 8, 3; 5; 16. 9, 5; 7.
 17, 6. 18. 6. 19. 6. 20, 8. 21, 3;
 5. 26, 14. 27, 1. 28, 1. — II,
 1, 3. 2, 2. 4, 10; 19. 5, 2. 6,
 2; 10.
 पुरंधि I, 20, 1.
 पुरा I, 10, 3.
 पुरुष I, 2, 18. 14, 7. 18, 5.
 22, 9.
 पुरुषो I, 4, 3.
 पुष्प I, 18, 4. — II, 17, 4.
 पुष्करसादि I, 6, 8.
 पुष्करसज्ज I, 6, 4. 8, 4. 25, 1.
 पुष्टि I, 7, 11. — II, 17, 2.
 पुष्टिमन्तु II, 14, 4.
 पुंनामधेय I, 1, 5.
 पुंसवन II, 2, 1.
 पू I, 4, 4. 10, 2. 21, 5. — II, 3, 1.
 18, 9.
 पूरु I, 10, 6. 11, 3.
 पूर्णमुख II, 8, 11.
 पूर्व I, 3, 13. 4, 2. 23, 9. — II, 3,
 7. 12; 8. 16, 8.
 पूर्वापर I, 19, 9.
 पूर्वार्ध I, 22, 7.
 पूर्वाह्ण I, 14, 2. 17, 6.
 पूर्वोद्युत् II, 14, 3.
 पूर्व्य II, 10, 5. 13, 2.
 पूषन् I, 5, 8; 9. 18, 1. 20, 2. 22,
 9. — II, 6, 10; 12. 14, 3.
 पृतना II, 17, 3.
 पृतनायन्तु I, 4, 1. 19, 8.
 पृतनासाह I, 10, 6.
 पृतन्यु I, 22, 14.
 पृथक् I, 12, 14. — II, 15, 6. 19, 6.

पृथिविषद् II, 12, 4.
 पृथिवी I, 5, 13. 6, 3; 5. 13, 8; 17.
 15, 3; 8. 20, 2. 25, 1. — II,
 10, 7. 11, 4. 13, 1. 17, 9.
 पृथदाज्य I, 4, 10.
 पृष्ठ I, 19, 7.
 पृष्ठवंग I, 27, 7.
 पृ I, 1, 23. 25, 1. — II, 17, 2; 3.
 पोष I, 4, 2; 8. 5, 13.
 पोत्र I, 19, 7. 22, 14. — II, 3, 8.
 12, 10.
 पोत्रमृत्यु I, 19, 7.
 पोरुषेय I, 11, 8.
 पोर्णमासी II, 14, 2. 16, 2. 17, 2.
 18, 2; 8.
 (पोह्यत्) I, 14, 4.
 पो I, 8, 4. 16, 1.
 प्र I, 5, 1. 13, 12. 20, 1. 22, 1. —
 II, 4, 1.
 प्रक्रम I, 20, 10.
 प्रक्षल् I, 9, 19. 12, 19. 13, 1. 16,
 5. — II, 3, 8. 4, 3. 17, 4.
 प्रचुद् I, 6, 11.
 प्रच्छद् I, 26, 7.
 प्रह् I, 5, 3.
 प्रजा I, 2, 11. 4, 9. 5, 13. 7, 2. 8, 6.
 13, 3; 4. 19, 7. (20, 1.) 22, 12.
 28, 1. — II, 1, 3. 10, 5.
 प्रजापति I, 2, 13. 3, 6. 5, 9. 7, 18.
 8, 16. 9, 7. 11, 10. 17, 6. 18, 6.
 19, 8. 22, 14. 23, 8. 25, 1; 2. 26,
 14. 27, 1. 28, 1. — II, 1, 3. 2,
 2. 4, 10. 5, 2. 6, 2. 15, 13. 18,
 3. 19, 1.
 प्रजोत्पत्त्यानुपूर्व्येण II, 17, 7.
 प्रज्ञा I, 7, 2.

- प्रज्वल् I, 26, 7.
 प्रखो II, 2, 6, 11, 1.
 प्रखोताप्रखयन I, 1, 20.
 प्रतरण I, 28, 1.
 प्रतराम् I, 7, 11.
 प्रति I, 16, 20, 25, 1, 28, 1. — II, 17, 4.
 प्रतिग्रह I, 11, 7; 10, 13, 3; 8; 17; 19.
 — II, 6, 4.
 प्रतिजप् I, 16, 18.
 प्रतिदिशम् II, 16, 9.
 प्रतिनन्द II, 14, 4, 17, 2.
 प्रतिपद् II, 18, 6, 20, 9.
 प्रतिमन्त्रम् II, 3, 7.
 प्रतिमा II, 15, 9.
 प्रतिमुच् I, 11, 3; 4, 16, 16, 19, 7.
 प्रतिष्ठा I, 11, 9.
 प्रतिष्ठा । °तिष्ठति I, 6, 3, 13, 8, 27, 3. — II, 4, 10, 13, 2, 17, 4.
 प्रतिसंख्या I, 26, 5.
 प्रतिसंवादिन् I, 15, 6.
 प्रतट्टि I, 11, 1; 8.
 प्रतोच् I, 18, 2.
 प्रत्यक्षिरस् II, 15, 4.
 प्रत्यगपवर्ग II, 19, 7.
 प्रत्यङ्मुख । °खो I, 20, 1.
 प्रत्यज् I, 20, 2, 21, 5. — II, 1, 3.
 प्रत्यभिमुख I, 13, 1.
 प्रत्यस् I, 1, 27.
 प्रत्यह I, 12, 9.
 प्रत्युह I, 1, 27.
 प्रत्ये II, 13, 2, 20, 12.
 प्रथ II, 7, 2.
 प्रथम I, 19, 7, 20, 2, 22, 14. — II, 4, 11, 14, 5, 20, 9.
 प्रथमगर्भा II, 1, 2.
 प्रथमवास्य I, 7, 17.
 प्रथमोत्तम II, 8, 11.
 प्रदक्षिणम् I, 2, 10, 4, 4, 5, 1, 8, 3, 10, 7; 11, 8, 13, 8, 14, 2, 17, 3, 20, 5, 24, 3, 27, 1. — II, 6, 10, 8, 11, 16, 8.
 प्रदा I, 7, 11, 9, 11. — II, 8, 5, 11, 1.
 प्रदिश II, 3, 10, 4, 1.
 प्रदिश । °दिशति II, 17, 3.
 प्रध्वंस् I, 16, 4.
 प्रपण I, 15, 1.
 प्रपद् I, 29, 2.
 प्रपितामह । °हो II, 10, 7, 11, 1; 4, 12, 2; 3; 4, 13, 1, 14, 3.
 प्रण्यै II, 4, 3, 15, 9.
 प्रबन्ध I, 10, 6. — II, 3, 9.
 प्रब्रू I, 7, 10.
 प्रभु I, 25, 1.
 प्रमति I, 9, 4.
 प्रमुष् I, 9, 16.
 प्रमृज् I, 16, 5.
 प्रमृश् II, 3, 7.
 प्रमृ I, 4, 1, 19, 8.
 प्रयतयस्त्र I, 14, 2, 17, 6, 24, 8. — II, 1, 3, 2, 2.
 प्रयस् I, 4, 2, 7, 11, 13, 8; 18.
 प्रया I, 26, 17.
 प्रयुज् I, 1, 16.
 प्रयुन्वन्त II, 9, 2.
 प्रलुभ् II, 10, 7.
 प्रवचनकर्तृ II, 20, 1.
 प्रवप् I, 9, 15. — II, 6, 9.
 प्रवस् I, 29, 1.
 प्रवह I, 22, 1.
 प्रवास II, 4, 16.
 प्रवाहण I, 16, 21.
 प्रविद् II, 11, 1.
 प्रविश I, 9, 10, 10, 3, 12, 2, 14, 5, 20, 2.

प्रसव I, 5, 8. — II, 14, 3.
 प्रसव्यम् II, 10, 4. 12, 10. 14, 4. 15, 7.
 प्रसाधनी I, 2, 18.
 प्रसिच् II, 10, 6.
 प्रसिद्ध I, 26, 15. — II, 14, 10. 15,
 11; 14.
 प्रसू I, 25, 1.
 प्रसू । सुवति I, 2, 10. 5, 2; 10. 7, 6. —
 II, 14, 3.
 प्रसू I, 17, 2.
 प्रस्था I, 18, 1. 26, 8.
 प्रसु I, 14, 2.
 प्रहि I, 13, 4. — II, 10, 6.
 प्रहृ I, 20, 2.
 प्रागग्र I, 1, 11. 7, 21. — II, 18, 10.
 प्रागपवर्ग II, 19, 3.
 प्रागुदकप्रवण I, 1, 9.
 प्रागुदगग्र I, 1, 13.
 प्राङ्मुख । खौ I, 2, 5. 6, 9. 9, 10.
 10, 5. 12, 17. 20, 1. 22, 9. — II,
 6, 2. 16, 6.
 प्राचीन I, 2, 8; 9. 10, 4.
 प्राचीनकुम्भा I, 2, 3; 4.
 प्राचीनग्रीव I, 22, 8.
 प्राचीनप्रवण I, 1, 9. — II, 18, 10.
 19, 5.
 प्राचीनावीतिन् I, 3, 12. — II, 10, 5;
 7. 19, 7.
 प्राजापत्य I, 25, 1. 26, 14.
 प्राज्व I, 2, 14. 20, 9. 21, 5. 22, 11.
 24, 3. — II, 1, 3. 2, 2. 3, 2; 9.
 10, 7. 16, 6; 9. 18, 9. 20, 11.
 प्राण I, 5, 12; 13. 6, 3. 13, 17. 17,
 4. 21, 4. 23, 1. — II, 11, 5. 15,
 5. 17, 4.
 प्राणापान I, 4, 4. — II, 11, 4.
 प्राणायाम II, 18, 9.

प्रातर् I, 17, 4. 19, 3. 23, 8; 9. —
 II, 7, 5.
 प्रादेशमात्र I, 1, 23. 7, 1.
 प्राण I, 22, 6. 23, 2.
 प्रायश्चित्ति I, 23, 11. 24, 1.
 प्रायश्चित्तिपर्यन्त I, 23, 11.
 प्राश I, 4, 9; 10; 11; 12. 13, 8; 9; 18.
 — II, 2, 4. 3, 9. 5, 2; 3. 9, 12.
 प्राह I, 7, 15. 12, 8; 15; 18. 13, 2;
 5; 7; 10; 14.
 प्रिय I, 5, 13. 8, 16. 10, 6. 11, 3. 12,
 6. 13, 3. — II, 4, 2.
 प्रेक्ष II, 3, 7.
 प्रेष । ष्यति II, 3, 7.
 प्रेष्य I, 14, 2; 4.
 प्रेष्यान्तेवासिन् I, 22, 14.
 प्रियङ्गुव II, 2, 6.
 प्रोक्ष I, 1, 24. 21, 5. — II, 9, 7. 14,
 4. 15, 3; 4.
 प्रोक्षणी I, 1, 24. — II, 14, 4.
 प्लवशाखा I, 26, 7.
 फल I, 16, 7.
 फलोदक II, 20, 7.
 फलानो I, 9, 3.
 (बजाबोज) II, 3, 7.
 वट II, 17, 9.
 बन्ध I, 4, 6. — II, 2, 7. 3, 7.
 बन्धन II, 2, 7.
 (बसु) I, 29, 1.
 बसु II, 19, 6.
 बर्हिस् II, 15, 2.
 बल I, 4, 4. 11, 11. 13, 1; 8. 22,
 14. — II, 4, 3.
 बलवन्त II, 8, 2.
 बलि I, 7, 21. — II, 16, 6; 10; 13.

- बस्ताजिन I, 4, 7.
 बहु I, 7, 17, 16, 16, 26, 22.
 बहुधा II, 6, 12.
 बहुसूचरी I, 18, 2.
 बाण I, 25, 1.
 बादर I, 10, 6.
 बादरायण I, 25, 4.
 बाध् I, 16, 7.
 बाहु I, 5, 8. — II, 14, 3.
 बिलवन्त I, 1, 24.
 बीज I, 20, 2, 21, 6.
 बृहदुक्त्य II, 19, 6.
 बृहन् I, 7, 2, 12, 2, 16, 6.
 बृहस्पति I, 4, 2, 5, 9; 10; 11, 15, 1, 18, 1, 19, 7. — II, 3, 7, 6, 10; 12, 19, 1.
 बृहस्पतिपुरोहित II, 17, 4.
 बैल्व I, 1, 17.
 बोधविहार II, 9, 1.
 ब्रह्मचर्य I, 5, 2.
 ब्रह्मचारिन् I, 5, 2; 10; 13, 6, 3, 15, 3, 19, 2, 23, 10. — II, 6, 3.
 ब्रह्मचारिवासस् I, 9, 10.
 ब्रह्मन् I, 1, 22, 3, 11, 4, 6; 8, 5, 13, 10, 6, 11, 10, 13, 19, 16, 6, 17, 1, 22, 14, 23, 1. — II, 3, 7; 10, 6, 10, 11, 4, 12, 1, 19, 1.
 ब्रह्मपुत्र I, 16, 18.
 ब्रह्मवर्चस I, 2, 11, 4, 6, 6, 5, 7, 2, 10, 1, 22, 14.
 ब्रह्मवर्चसिन् I, 10, 1; 6, 11, 3.
 ब्रह्मसदन I, 1, 22.
 ब्रह्मायतन I, 1, 14.
 ब्राह्मण I ०णो I, 1, 2; 4; 6; 17, 4, 7; 8, 7, 22, 8, 7, 9, 8, 12, 19, 13, 15, 17, 4; 6, 19, 7, 23, 5, 24, 1, 26, 15, 27, 1, 28, 1. — II, 1, 3, 2, 2, 3, 7, 4, 10; 12, 5, 2, 6, 2; 13, 10, 2, 11, 4, 14, 8, 15, 8; 9, 17, 13, 20, 12.
 ब्राह्मणव्याख्यात I, 24, 7.
 ब्राह्मणसंभाष I, 14, 2, 17, 6, 24, 8. — II, 1, 3, 2, 2.
 ब्रू I, 15, 6, 16, 16, 28, 1.
 भग I, 11, 4; 5, 17, 4, 20, 1, 24, 2.
 भज् II, 10, 6.
 भद्रा I, 9, 4.
 भय I, 11, 8.
 भयेडक I, 17, 1.
 भरद्वाज II, 19, 2; 3.
 भर्गस् I, 6, 11.
 भव II, 8, 6; 7.
 भवती I, 18, 3.
 भार्या I, 19, 2; 5, 22, 5; 9, 29, 2.
 भिक्ष I, 7, 13.
 भिक्षाचर्य I, 7, 12, 8, 2.
 भिषज् I, 2, 18.
 भो I, 16, 5; (17,) 29, 1.
 भौम II, 8, 6; 7.
 भुज् I, 8, 2, 13, 15; 16, 14, 1. — II, 10, 3, 12, 1; 2, 15, 8.
 भुवन II, 10, 7.
 भुवस् I, 3, 4, 5, 13, 6, 11, 24, 2, 25, 2, 26, 8. — II, 3, 9, 5, 2.
 भू I, 1, 12, 3, 10, 4, 1; 2; 3; 13, 5, 2; 5; 7; 10; 13, 6, 3; 5; 6, 7, 10, 9, 11; 18, 10, 1, 12, 4; 5; 7, 13, 4; 8; 12; 14; 18; 19, 16, 1; 18; 19, 17, 5, 18, 3, 19, 8, 20, 1, 21, 2, 22, 14, 23, 1; 6, 24, 5, 25, 1; 3, 26, 9. — II, 3, 2; 10, 4, 2, 5, 3, 6, 12; 18, 9, 7; 12, 13, 1, 17; 9; 11.

भूमि I, 11, 11. 15, 6. — II, 3, 8.
17, 4.

भूरिख I, 29, 1.

भूयस् I, 11, 4. 23, 1.

भूम् I, 3, 4. 5, 13. 6, 11. 24, 2. 25,
2. 26, 8. — II, 3, 9. 5, 2.

भृ I, 19, 1. 25, 1. 29, 1. — II,
7, 2.

भृगु II, 19, 1.

भेषज I, 2, 18. 3, 6. 26, 13.

भैक्ष I, 7, 15.

भो I, 6, 10.

भ्राज् I, 22, 14.

भ्रातृ I, 7, 17. 14, 2.

भ्रातृव्य I, 23, 1.

मख I, 6, 5.

मधवन् I, 11, 8.

मणि I, 11, 3.

मण्डलागार II, 1, 3. 2, 2.

मण्डाकक II, 7, 2.

मतस्त्र II, 15, 5.

मथ् I, 1, 10. 22, 4. 26, 7.

मद् I, 1, 15. 2, 18. 3, 6; 7; 10. 5, 2;
6; 11. 7, 2. 8, 4; 6; 10. 9, 6; 7;
10; 18. 10, 1; 4; 5; 6. 11, (1)

3; 4; 5; 6; 7; 9; 11. 12, 4; 6; 7.
13, 1; 3; 4; 8; 13; 15; 18; 19. 14,

2; 4; 7. 15, 5; 6; 7; 8. 16, 2; 3;
5; 6. 17, 4; 6. 18, 3; 4; 5; 6.

19, 8. 20, 1; 2; 3; 4. 21, 2.
22, 14. 23, 1. 24, 5; 6. 26, 9;

14. 27, 1. 28, 1. 29, 2. — II,
1, 3. 2, 2; 5. 3, 7; 8; 10. 4, 10;

11. 5, 2. 6, 2; 10. 7, 4. 8, 2. 10,
7. 11, 1. 12, 1. 13, 1. 14, 4. 15,

2; 9. 16, 8. 17, 4.

मद्। मदति II, 11, 1.

मधव्य I, 13, 8.

मधु I, 12, 11; 12; 13. 13, 8. 24,
6. — II, 5, 2.

मधुपर्क I, 12, 14. 13, 7.

मधुमन्त् II, 12, 10. 13, 1. 14, 7.

मधुवादिनी I, 24, 6.

मध्य I, 15, 7. 18, 5. 23, 1. — II,
7, 2. 8, 4.

मध्यम I, 2, 2; 3; 4. 9, 10.

मध्यमोदन II, 8, 8.

मध्यंदिन I, 19, 3. — II, 7, 5.

मध्या I, 4, 13.

मध्यागार I, 17, 5.

मन् I, 15, 3.

मनस् I, 2, 13. 3, 6. 8, 4. 11, 6. 16,
6. 17, 4. 26, 13; 14. 29, 1. —
II, 3, 7.

मनस्या I, 15, 6.

मनस्यतो I, 26, 13.

मनीषा I, 9, 4.

मनु I, 2, 13.

मनुष्य I, 20, 2.

मनुष्यजा I, 8, 4. 20, 2.

मनीजव II, 8, 2.

मनीज I, 23, 2.

मन्त्र I, 8, 6. — II, 10, 7. 11, 1; 2.
16, 7; 9. 17, 8.

मन्त्रवन्त् I, 25, 3. — II, 10, 2.

मन्त्रविद् II, 17, 8.

मन्त्रान्त I, 3, 2. 7, 6.

मन्यु I, 15, 3. — II, 8, 11.

मय I, 12, 3.

मयोधु I, 10, 2. 21, 5. — II, 18, 9.

मरुत् I, 7, 11. — II, 19, 1.

मर्क II, 3, 7.

मलवट्टास I, 24, 7.

- मशक II, 16, 5.
 मङ्ग I, 4, 8.
 महन्त् I, 27, 3. — II, 8, 6; 7.
 महिषन् II, 13, 1.
 महो I, 15, 8. — II, 10, 7.
 मा I, 4, 13, 5, 10; 12, 6, 9, 9, 4; 10;
 14; 16, 11, 9, 12, 2; 17, 13, 4; 12;
 15, 16, 3, 17, 2; 4, 18, 3; 5, 19,
 7, 20, 10, 21, 2; 4, 22, 6; 12;
 13, 23, 1. (27, 8.) 28, 1, 29,
 1. — II, 3, 8, 4, 2, 6, 8, 11, 4,
 12, 8.
 माघो II, 14, 2.
 मातापितृ I, 19, 1.
 मातापुत्र II, 4, 6.
 मातामह II, 20, 2.
 मातृ I, 7, 13, 13, 12, 19, 7, 25, 1.
 II, 3, 7; 11, 4, 11, 6, 3, 7, 2,
 10, 7.
 मात्रा II, 13, 1.
 माध्यावर्ष II, 13, 3.
 मानुष I, 10, 4. — II, 16, 8.
 मायादेव I, 14, 4.
 मायोभव I, 21, 1.
 मार्ग II, 9, 8.
 मार्गशीर्षो II, 16, 10, 17, 2.
 मास I, 25, 1. — II, 1, 2, 2, 2; 7,
 5, 1, 10, 6, 13, 2.
 मास II, 10, 7.
 मासार्धमास II, 17, 2.
 मासिक II, 10, 1, 14, 10, 15, 11; 14.
 मांस I, 13, 14. — II, 3, 3, 13, 4,
 15, 9; 10.
 मांसवन्त् II, 15, 9.
 मांसशेष II, 15, 13.
 मांसाभाव II, 13, 5.
 मित्र I, 4, 6, 5, 9; 10.
 मिन्दा I, 26, 9.
 मिन्दाहुति I, 26, 9.
 मोदुषो II, 8, 3; 5.
 मोद्विन् I, 20, 2. — II, 8, 5.
 मुख I, 6, 4, 9, 16, 10, 3, 11, 1; 4,
 15, 3, 24, 6. — II, 11, 4.
 मुखवात I, 16, 4.
 मुच I, 19, 7. — II, 3, 10.
 मुद् I, 7, 10, 29, 1.
 मूर्खमूलोपधाना II, 2, 6.
 मूर्धन् I, 24, 2. — II, 3, 3, 4, 17.
 मृग I, 16, 17.
 मृगशिरस् I, 9, 3.
 नच् I, 9, 16.
 नज् I, 5, 7. — II, 12, 2.
 मृत्यु I, 5, 1, 16, 19; 20, 19, 7, 28, 1,
 II, 19, 6.
 मृत्युपाश I, 19, 7.
 (मृच्छ) I, 15, 3.
 मेखला I, 1, 17, 4, 4, 9, 10.
 मेखलिन् I, 8, 10.
 मेथो I, 22, 14, 23, 1.
 मेदस् II, 15, 7.
 मेदस्वतो II, 15, 2.
 मेधा I, 4, 6; 9, 5, 13, 6, 4, 7, 2, 8,
 4; 6; 16.
 मेधाजनन II, 3, 9.
 मौञ्ज I, 1, 17.
 यक्त II, 3, 7.
 यत्न II, 4, 1.
 यज् I, 2, 18, 15, 5, 23, 2; 7, 26,
 15; 22. — II, 9, 8; 10.
 यजुर्वेद II, 18, 3, 19, 6, 20, 9.
 यजुस् I, 5, 13. — II, 3, 9, 13, 1.
 यज्ञ I, 16, 16. — II, 10, 6, 17, 4.
 यज्ञोपवीत I, 1, 22.

यज्ञोपवीतिन् I, 2, 6. — II, 7, 2, 10, 7.

यत्कारिन् I, 19, 3.

यत्र(I) I, 4, 13, 9, 4, 12, 5, 15, 6, 16, 7, 26, 20. — II, 4, 5; 10, 6, 12, 11, 1, 15, 7, 18, 9.

यद्यपि II, 6, 11.

यथा I, 1, 24, 2, 18, 7, 2; 5, 8, 3; 5; 16, 9, 5; 7, 15, 5, 17, 6, 18, 6, 19, 6; 7, 20, 1; 8, 21, 3, 23, 1, 25, 1, 26, 14, 27, 1, 28, 1. — II, 1, 3, 2, 2, 3, 1, 4, 5; 10; 19, 5, 2, 6, 2; 10, 8, 10, 9, 9; 12, 13, 1, 14, 10, 15, 11; 14.

यथातथम् II, 14, 4.

यथादेवतम् I, 3, 3, 7, 20.

यथाध्यायम् II, 18, 7, 20, 9.

यथानामन् I, 5, 5.

यथापुरीडाशम् II, 14, 4.

यथायतनम् I, 20, 3,

यथार्थम् I, 1, 16, 27, 1.

यथालाभम् I, 26, 7.

यथाश्रद्धम् II, 6, 13, 14, 9.

यथास्थानम् I, 17, 4.

यथास्वम् II, 20, 2.

यथोचितम् II, 6, 11.

यथोक्तम् II, 8, 5.

यथोपपदम् I, 1, 21.

यद् I, 1, 15; 20, 2, 18, 3, 7, 4, 2; 4, 6, 3; 11, 7, 17, 8, 4; 6; 16, 9, 6; 7; 16; 18, 10, 3; 4, 11, 1; 4; 5; 6; 11, 12, 7, 13, 1; 8; 18; 19, 14, 2; 4, 15, 1; 3; 6, 16, 1; 5; 7; 17; 19, 17, 4; 6, 18, 2; 6, 20, 2, 22, 14, 23, 1; 6, 24, 1; 5; 6, 25, 1; 4, 26, 9; 14; 20, 27, 1, 28, 1, 29, 1. — II, 1, 3, 2, 2, 3, 7; 8; 10, 4, 1;

10, 5, 2, 6, 2; 10; 12, 7, 2, 9, 4; 12, 10, 6; 7, 11, 1, 14, 2; 5, 16, 2; 6, 17, 2; 8, 20, 10.

यदि I, 1, 13, 6, 6; 7, 11, 11, 12, 2; 3; 4, 16, 6; 7; 11; 16, 17, 1, 20, 1, 26, 17; 22. — II, 2, 7, 3, 3, 7, 5, 11, 1, 12, 4.

(यदिति) I, 14, 4.

यम् II, 17, 9.

यम् I, 6, 5. — II, 10, 7, 19, 1.

यव I, 23, 8. — II, 2, 2; 3.

यवस् I, 10, 4, 12, 7, 13, 1; 3; 8, 22, 14, 24, 2. — II, 4, 3.

यशस्विन् I, 24, 3.

या I, 3, 6, 8, 16, 9, 7, 17, 6, 18, 6, 19, 8, 26, 14, 27, 1, 28, 1. — II, 1, 3, 2, 2, 4, 10, 5, 2, 6, 2.

यान्त्रिक I, 26, 7.

यावत्कामम् I, 13, 18.

यावद्दृष्टम् I, 8, 14.

यावन्त् II, 13, 1, 16, 8.

यु I, 5, 1, 6, 9, 12, 17, 21, 2. — II, 12, 8.

युग्म I, 1, 6.

युज् I, 2, 18, 24, 4; 6. — II, 16, 2.

युष्मद् I, 11, 5, 12, 2, 13, 4, 14, 4, 15, 1, 18, 1; 3; 4, 29, 2. — II, 7, 2, 11, 1, 12, 8; 10, 14, 3.

यूप I, 16, 16.

यूपशकल II, 2, 6.

(यो) I, 14, 4.

योक्त I, 24, 4.

योग I, 4, 11.

योनि I, 13, 4, 14, 7, 24, 3, 25, 1.

योनिगोत्रमन्त्रासंबन्ध II, 10, 2.

योनिषद् I, 19, 7.

योस् I, 5, 7, 29, 2.

- रक्ष I, 11, 8, 19, 7.
 रक्षस् I, 11, 8. — II, 4, 2.
 रक्षोराज II, 3, 7.
 रथ I, 9, 4, 12, 1; 2.
 रथंतर I, 12, 2.
 रथ् I, 22, 13.
 रन्ति II, 17, 2.
 रम् I, 12, 2.
 रम I, 12, 2.
 रयि I, 26, 11, 27, 7, 28, 1. — II, 1, 2, 2, 2, 4, 9, 6, 10, 10, 5; 6, 14, 4.
 रयिमन्तु II, 14, 4.
 रराट I, 15, 3.
 रराट्या I, 15, 3.
 रश्मि I, 17, 4.
 रस II, 5, 3, 12, 10.
 राक्ता II, 1, 3.
 राजन् I, 4, 2, 10, 6, 19, 7, 22, 13; 14. — II, 1, 3, 6, 10, 19, 1.
 राजन्य I, 1, 3; 4; 17, 4, 7; 8.
 राजबन्धव II, 16, 8.
 राति I, 9, 18, 13, 8; 18. — II, 6, 12.
 रातिकुल I, 7, 14.
 रात्रि I, 16, 15. — II, 17, 2; 12; 13.
 रायस्योष्ण I, 10, 6, 20, 2, 21, 1.
 राद्ध I, 4, 8, 11, 1. — II, 17, 4.
 राद्धभत् I, 3, 8; 13, 6, 9, 8, 16, 9, 7, 12, 17, 17, 6, 18, 6, 20, 8, 26, 14, 27, 1, 28, 1. — II, 1, 3, 2, 2, 4, 10, 5, 2, 6, 2.
 रिप् I, 4, 13, 9, 4, 12, 2, 28, 1.
 रुक्म II, 7, 2.
 रुच् I, 15, 1.
 रुट् I, 16, 17, 19, 7. — II, 3, 8, 4, 5.
 रुद्र I, 13, 12, 15, 6, 16, 8; 9; 10; 11; 12; 13. — II, 8, 6; 7; 11, 19, 1; 6.
 रुह् II, 20, 10.
 रूप I, 13, 8, 25, 1.
 रेतस् I, 20, 2, 25, 1. — II, 10, 7.
 रेफाय I, 10, 3.
 रे I, 4, 2.
 रोहिणी I, 9, 3, 27, 1. — II, 18, 8.
 रोहित II, 7, 2, 16, 4.
 रौरव I, 4, 7.
 लक्ष्मी I, 11, 1.
 (लम्बस्तन) II, 3, 7.
 लवणा I, 8, 9.
 लवणोदकमिश्र II, 7, 2.
 लाज I, 20, 3; 4; 5; 6.
 लोक I, 13, 19, 23, 1. — II, 11, 1; 4, 12, 10.
 लोमन् I, 9, 17, 20, 1. — II, 12, 9.
 लोहित I, 22, 8. — II, 7, 2.
 लौकिक I, 1, 10, 26, 7.
 वच् I, 1, 6, 6, 6; 10, 7, 16; 22, 8, 7, 9, 8, 13, 12; 15, 15, 7, 17, 6, 26, 15, 27, 1, 28, 1. — II, 1, 3, 2, 2, 4, 10, 5, 2, 6, 2, 17, 13.
 वज्र I, 11, 7, 12, 4, 16, 3.
 वत्स I, 27, 4.
 वद् I, 15, 5; 6, 16, 19, 17, 1; 3. — II, 4, 5, 18, 7, 20, 9.
 वध् I, 13, 12.
 वधू I, 19, 4.
 वनस्पति I, 6, 5, 16, 13, 25, 1, 28, 1.
 वप् I, 1, 7, 9, 16; 17, 20, 2. — II, 6, 10; 11; 16.
 वषा II, 15, 5; 6; 7; 8.
 वषाश्रफणी II, 15, 2; 6.
 वप्तृ I, 9, 11; 16.
 वयस् I, 16, 5. — II, 12, 8.

- वर I, 7, 9. 26, 16. — II, 7, 3; 4.
 वरुण I, 3, 6. 5, 9. 8, 16. 9, 7; 10.
 17, 6. 18, 6. 19, 7; 8. 26, 14. 27,
 1. 28, 1. — II, 1, 3. 2, 2. 3, 10.
 4, 10. 5, 2. 6, 2; 10. 19, 1.
 वरुथिन् II, 19, 6.
 वरेण्य I, 6, 11.
 वर्चस् I, 4, 11. 5, 13. 9, 12. 10, 6.
 11, 2; 4; 5. 13, 1; 3; 18. 16, 5.
 22, 14. — II, 4, 3; 16; 17. 6, 10.
 वर्चस्य I, 10, 6.
 वर्तन I, 14, 5.
 वर्मिन् II, 19, 6.
 वर्ष I, 8, 14. — II, 6, 1; 15.
 वर्षीयस् I, 12, 14.
 वल्मीक I, 17, 5.
 वश् I, 20, 2.
 वश II, 4, 2.
 वशा I, 25, 1.
 वशिनो I, 6, 5.
 वस् । वसति I, 5, 13. 23, 10. — II, 17, 13.
 वस् । वस्ते I, 5, 13. 8, 12. 27, 8. 28, 1.
 वसतिगम I, 17, 3.
 वसन I, 4, 6. 22, 14.
 वसन्त I, 1, 4.
 वसिष्ठ II, 19, 2; 3; 6.
 वसिष्ठकश्यप II, 19, 4.
 वसु I, 4, 3. 7, 11. 8, 3. 13, 12. —
 II, 19, 1.
 वसुवनि I, 29, 1.
 वह् I, 2, 18. 12, 4. 22, 14. 29, 2. —
 II, 8, 2. 11, 1; 2. 14, 4. 15, 7.
 वंश I, 27, 7.
 वा I, 1, 9; 10; 12; 17; 18; 21. 3, 7;
 9; 12. 8, 2; 11; 12; 14. 9, 3; 18.
 10, 3; 4; 6. 12, 1; 10; 19. 13, 9;
 11. 14, 2; 4. 16, 7; 13. 17, 1.
 19, 3; 7. 20, 1; 9. 22, 1; 4; 5; 9;
 11. 23, 8. 24, 3. 26, 5; 7; 16; 17;
 18; 22. — II, 2, 3; 6. 4, 5; 10;
 16. 6, 3; 11; 12; 18. 8, 11. 9, 9.
 10, 1. 12, 2; 8. 18, 2; 3; 5; 7; 8;
 9. 20, 9; 11.
 वाग्यत I, 16, 14.
 वाच् I, 5, 11; 13. 12, 15. 15, 6. 16,
 19. 17, 1.
 वाचंनियम I, 22, 10.
 वाजश्रवस् II, 19, 6.
 वाजिन् I, 4, 6. — II, 19, 6.
 वाजिनोवती I, 20, 1.
 वाजिरत्न II, 19, 6.
 वात्त II, 3, 10.
 वातप्रती II, 4, 1.
 वात्ताजिर II, 8, 2.
 वातेषु I, 16, 8; 9; 10; 11; 12; 13.
 वानप्रस्थ II, 20, 1.
 वामदेव II, 19, 6.
 वामदेव्य I, 12, 2.
 वायु I, 5, 13. 6, 3. 7, 8. 16, 7; 16.
 19, 7. 24, 1. 25, 1. — II, 3, 1.
 11, 4. 13, 1. 16, 4. 19, 1.
 वासस् I, 1, 8; 17. 4, 2; 3. 10, 5. 16,
 7. 19, 7. 26, 16. 27, 1. — II,
 12, 5; 8.
 वास्तु I, 28, 1.
 वास्तुपति I, 7, 21.
 वास्तुशमन I, 27, 9. 28, 2.
 वि I, 9, 10.
 विक्रेश II, 3, 7.
 विक्रेशो I, 19, 7.
 (विखुर) II, 3, 7.
 विचक्ष् II, 4, 1.
 विचष्टि II, 16, 5.
 विचिन्वन्त् II, 9, 2.

- विच्छिद् I, 13, 19, 26, 4; 22.
 विज्ञ I, 11, 8.
 विज्ञन् II, 3, 7.
 विज्ञानकाल II, 2, 8.
 विज्ञा II, 4, 10; 11; 12; 13.
 (वितूल) II, 7, 2.
 विद् I, 2, 18, 20, 2, 22, 14, 23, 1. —
 II, 3, 7; 8, 11, 1, 12, 4, 15, 7, 16, 12.
 विद्यावन्त् I, 23, 5. — II, 14, 8.
 विद्वंस I, 3, 7. — II, 6, 10.
 विधरणा I, 2, 18.
 विधा I, 28, 2. — II, 6, 15.
 विधति I, 12, 2.
 (विधे) I, 15, 3.
 विनाश I, 26, 22.
 विनी I, 15, 3.
 विपरे I, 19, 4.
 विभज् I, 4, 3. — II, 17, 2.
 विभा II, 17, 3.
 विभुमन्त् II, 16, 4.
 विभू I, 16, 21.
 (विमि) I, 27, 8.
 विराज् I, 13, 1; 15.
 विराज् । श्राजति I, 19, 7, 27, 7.
 (विराज) I, 11, 1.
 विरूद् I, 17, 5.
 विलिख् II, 3, 7.
 विलो I, 1, 27.
 विवस् । उच्छति II, 14, 5.
 विविघ्नन्त् I, 12, 2.
 विवृत्तचक्र II, 1, 3.
 विप्राणा I, 9, 3.
 विशेष I, 1, 5.
 विशय I, 10, 6.
 विश्व I, 6, 5, 7, 17; 18, 11, 8, 19, 7.
 20, 1; 5, 29, 2. — II, 1, 3, 10,
 7, 17, 3, 18, 3, 19, 1.
 विश्वतस् I, 5, 15. — II 4, 19.
 विश्वरूप I, 8, 4. — II, 17, 2.
 (विश्वव) II, 3, 7.
 विश्वामित्र II, 19, 2; 3.
 विप्रवन्त् I, 23, 1.
 विप्रो I, 1, 24.
 विष्णु I, 5, 9, 21, 1, 25, 1. — II,
 16, 4, 19, 6.
 विष्णुकम् I, 20, 9.
 (विस्) I, 20, 2.
 विसज् I, 8, 7, 9, 8; 9.
 विसस् I, 5, 12, 21, 4.
 विहायस् I, 11, 11.
 वीर I, 5, 13, 15, 6, 25, 1, 2, 28, 1.
 वीरतम् I, 25, 1, 29, 2.
 वीरवन्त् II, 14, 4.
 वीरसू I, 20, 2.
 वीर्य I, 13, 1, 25, 1.
 वीष् । इच्छति II, 6, 12.
 वृ II, 7, 3; 4.
 वृक्ष I, 15, 6; 7. — II, 9, 5.
 वृक्षाण I, 16, 7.
 वृद् I, 9, 16.
 वृज् II, 10, 7.
 वृत् I, 14, 5.
 वृत्तिकार II, 20, 1.
 वृध् I, 2, 11, 7, 17, 8, 4, 17, 4.
 वृषन् II, 2, 2, (7, 2.) 9, 7.
 वे I, 4, 2.
 वेग I, 11, 8.
 वेतस्विनी II, 12, 10.
 वेद I, 4, 6, 9, 1. — II, 3, 2, 19, 6.
 वेदि II, 20, 9.
 वेप् I, 29, 1.
 वेहत् I, 25, 1.
 वै I, 10, 3. — II, 3, 2, 16, 8.
 वैणव I, 11, 7.

वेदर्थ II, 16, 8.
 वैद्यस्वत I, 28, 1.
 वैशम्पायन II, 20, 1.
 वैश्य I, 1, 3; 4; 17, 4, 7; 8.
 वैश्यवशा II, 19, 1.
 वैश्वानर I, 17, 4.
 (वैश्वानरपायिकृत) I, 26, 22.
 व्यत्यस् II, 12, 10.
 व्यथ् I, 23, 1.
 व्यध् I, 15, 3.
 व्यध्वर II, 16, 5.
 व्याख्या I, 1, 1, 9, 2, 26, 17; 21. —
 II, 13, 3, 14, 1, 17, 1, 18, 1.
 व्याहृति । °तो I, 3, 4, 5, 8, 8, 4, 9,
 5, 26, 12. — II, 1, 3.
 व्याहृतिपर्यन्त I, 9, 4, 15, 5, 17, 6, 18,
 5, 19, 7, 26, 9, 27, 1; 10. — II,
 1, 2, 2, 2, 4, 9, 5, 2, 6, 2, 8, 6,
 10, 7, 17, 2, 18, 3, 20, 9.
 व्यूह I, 10, 1. — II, 7, 2.
 व्यनस् II, 3, 10.
 व्रत I, 7, 8, 8, 7, 9, 8; 9; 10, 21, 1,
 24, 7.
 व्रतपति I, 7, 8, 8, 7, 9, 8.
 व्रोहि I, 23, 8.
 व्रोहिशराव II, 14, 3.
 शकुन I, 16, 17; 18.
 शकुनि I, 16, 18, 17, 2; 3.
 शकृत्पिण्ड I, 9, 18. — II, 6, 3.
 शकृच्छतु I, 16, 9.
 शम्भ I, 16, 5, 29, 2.
 शचीपति I, 28, 1.
 शयड II, 3, 7.
 शत I, 4, 2; 3; 13, 7, 10. — II, 3,
 2, 20, 10.
 शतशरद II, 10, 5.

शतायुष I, 4, 2.
 शत्रु I, 27, 7. — II, 3, 7.
 शत्रुगण I, 11, 8.
 शम्भ I, 5, 7, 20, 2, 27, 8, 29, 2. —
 II, 3, 10.
 शमोधान्य I, 8, 9.
 (शम्बल) II, 7, 2.
 शय्या I, 1, 19, 2, 1.
 शरणा I, 11, 10, 27, 8.
 शरद् I, 1, 4, 4, 2; 3; 13, 7, 10. —
 II, 3, 2.
 शराव II, 7, 2.
 शर्मन् II, 17, 9.
 शर्मवरूथ I, 4, 4.
 शर्व II, 8, 2; 6; 7.
 शललो II, 1, 3.
 शलालुग्रष्ठ II, 1, 3.
 (शश्वत्परिकुपिल) I, 14, 2.
 शंस I, 16, 18.
 शाक II, 13, 5.
 शाकजज्जम्भ I, 10, 4.
 (शायडोकेर) II, 3, 7.
 शान्ति I, 29, 2.
 शाला I, 22, 7, 27, 1; 2; 3.
 शिखा II, 6, 17.
 शिखाजट I, 8, 11.
 (शितिम) II, 7, 2.
 शिबिन्त II, 19, 6.
 शिरस् I, 11, 8.
 शिरस्तस् II, 2, 8, 4, 5.
 शिव I, 9, 11, 10, 5, 16, 5; 6; 18,
 17, 1, 20, 2, 24, 3; 5, 29, 2. —
 II, 3, 10, 5, 3, 9, 7, 17, 2.
 शिवतमा I, 20, 2.
 शो I, 28, 1.
 शोघ्न II, 8, 2.
 शोता II, 6, 6.

- शोषन् I, 19, 7.
 शुक्र I, 7, 10.
 शुचि I, 10, 2. 21, 5. — II, 4, 7.
 10, 2. 18, 9; 10.
 शुन I, 10, 6.
 शुनक II, 7, 2.
 शुभ I, 11, 4.
 शुभ I, 11, 4.
 शुभिका I, 11, 4.
 शूद्र I, 10, 6. 12, 19.
 शूल II, 15, 6.
 शूलगव II, 8, 1; 2. 9, 9.
 शूलहस्त II, 3, 7.
 (शृत) I, 16, 17.
 शेष I, 20, 2.
 शेफ I, 14, 7.
 शेष I, 13, 4. — II, 12, 2. 15, 8.
 शोचिस् I, 18, 5.
 श्मश्रु I, 9, 17.
 श्रद्धा I, 4, 6. 11, 4.
 श्रपय I, 23, 4. — II, 8, 2. 9, 8. 14,
 4. 15, 6; 7. 17, 2.
 श्रवण II, 16, 2.
 श्रवणाकर्मन् II, 16, 1.
 श्रवणापन्न II, 18, 2.
 श्राद्धाभिमर्शन II, 14, 7.
 श्रि I, 13, 19. — II, 3, 8.
 श्रो I, 12, 4. 13, 8. 18, 5. 24, 2.
 श्रु I, 7, 10. 28, 1.
 श्रयस् I, 28, 1.
 श्रोत्र I, 4, 8.
 श्रोत्रियागार I, 22, 4. 26, 20.
 श्रवणहृत्प्रायश्चित्त II, 7, 1.
 श्रवन् II, 7, 2.
 श्रवलोमिनी II, 3, 7.
 श्रवापद I, 11, 8.
 (श्रवावृत्) II, 2, 4.
 श्वेत II, 8, 2. 16, 8.
 श्वोभूत II, 15, 1; 13.
 श्रुतिकासुख्ययोग I, 22, 14.
 षष् I, 21, 1. 22, 11.
 षष्ठ II, 5, 1.
 षोडश II, 6, 15.
 स(I) I, 3, 6; 10. 5, 1; 12. 7, 13. 8,
 4; 16. 9, 7. 10, 4; 6. 11, 3. 12,
 15. 14, 2; 5. 17, 6. 18, 6. 19, 7;
 8. 20, 2. 21, 4. 22, 14. 25, 1. 26,
 14. 27, 1. 28, 1. — II, 1, 3. 2,
 2; 7. 3, 2; 5. 4, 10. 5, 2. 6, 2.
 12, 3. 14, 5. 15, 2. 17, 2.
 सक्त I, 1, 21.
 सक्तु I, 7, 18. 12, 12. — II, 16, 3.
 20, 12.
 सक्थन् I, 17, 2.
 सखि I, 21, 2. 29, 1.
 सख्य I, 9, 4. 21, 2. 28, 1.
 सगण II, 18, 9.
 सग्रह I, 26, 14.
 सच् I, 28, 1.
 सचेतस् II, 8, 2.
 सजाता I, 19, 2.
 सजाति II, 3, 7.
 (सते) I, 26, 7.
 सत्य I, 15, 6. 26, 13. — II, 11, 1.
 15, 7.
 सत्यश्रवस् II, 19, 6.
 सत्याषाढ II, 20, 1.
 सत्ववन्त् II, 19, 6.
 सद् I, 1, 23. 13, 8.
 सदस् I, 8, 16. — II, 18, 3. 20, 9.
 सदास् I, 6, 8.
 सन् I, 2, 18.

सनाभि II, 9, 12.
 सनि I, 8, 16.
 (सञ्) I, 11, 2.
 सपत्न्य I, 11, 8.
 (सपत्नः) I, 27, 8.
 सपवित्र II, 18, 9.
 सपुत्र I, 22, 14.
 सपौत्र I, 22, 14.
 सप्तन् I, 7, 1, 21, 1. — II, 9, 9.
 16, 8, 17, 2.
 सप्तपद I, 21, 2.
 सप्तम I, 21, 2.
 सप्तर्षि I, 22, 14. — II, 19, 2.
 सप्तवर्त I, 26, 14.
 सप्तवर्ष I, 1, 2.
 (सप्तवर्ष) II, 17, 9.
 सभा I, 15, 7. — II, 7, 2.
 सभासाह I, 10, 6.
 सम् I, 16, 1; 6, 24, 4, 25, 1.
 सम I, 1, 9; 23. — II, 11, 4.
 समश I, 10, 6.
 समङ्ग II, 10, 2.
 समन्त I, 11, 8.
 समर्थयितु I, 3, 7.
 समवदो I, 7, 18; 21. — II, 8, 9, 14.
 6, 15, 9; 10, 16, 4.
 समश्नन्त II, 9, 2.
 (समश्च) II, 7, 2.
 समस्ता I, 3, 4, 8, 4, 26, 12.
 समागम् I, 12, 6.
 समाभ I, 10, 6.
 समाक्षा I, 23, 9.
 समारुह I, 26, 18; 20.
 समारोपण I, 26, 17.
 समावप् I, 22, 2.
 समावृत् I, 19, 1.
 (समिद्ध) I, 4, 6.

समिध् I, 5, 10, 7, 1; 2; 3; 4, 8, 2;
 4, 9, 4, 14, 5, 26, 18.
 समिध् । इन्द्रे I, 7, 2.
 समोक्ष I, 4, 11, 9, 16, 12, 7, 19, 4.
 29, 2. — II, 12, 1.
 समोक्षी II, 16, 9.
 समुद्र I, 13, 4, 18, 2. — II, 3, 1.
 7, 2.
 समुपस II, 7, 2; 5.
 समूह II, 7, 2.
 समृद्धिकरण I, 20, 3.
 समे I, 19, 4. — II, 15, 2.
 समेध् I, 2, 11, 7, 2.
 (सरस्यक) II, 7, 2.
 सरस्वति । १. तो I, 2, 9, 5, 9, 6, 4, 8,
 4, 20, 1, 25, 1.
 सरस्वन्त II, 13, 1.
 सरोसप I, 11, 8.
 सर्प II, 16, 6; 7; 8.
 सर्पसद् I, 16, 10.
 सर्पसप्त I, 16, 10.
 सर्पिर्मिश्र I, 7, 18. — II, 14, 6, 15,
 9; 10, 16, 4.
 सर्पिष्मन्त II, 6, 14.
 सर्व I, 1, 21; 24, 3, 7, 6, 5, 7, 18,
 10, 3; 6; 8, 12, 6, 13, 9; 19, 14,
 2, 17, 4, 22, 14, 23, 1, 25, 3,
 26, 5. — II, 4, 3, 8, 9, 11, 1,
 18, 5, 20, 9.
 सर्वतस् I, 2, 10, 11, 8. — II, 8, 11.
 सर्वत्र I, 7, 19.
 सर्वदर्विहोम I, 3, 1.
 सर्वदा I, 14, 4, 29, 1.
 सर्वद्रूप I, 29, 1.
 सर्वदोर I, 27, 2. — II, 10, 6.
 सर्वदृत् I, 11, 8.
 सर्वसुरभि I, 10, 4.

- सवहुत् I, 3, 7.
 सर्वहुत् II, 15, 8.
 सर्षप II, 2, 3.
 सर्षपमिश्र II, 3, 7.
 सर्षपारुण II, 3, 7.
 सलावृको I, 17, 1.
 सव II, 17, 4.
 सवन I, 16, 18.
 सवितृ I, 2, 10, 5, 2; 6; 8; 9; 10, 6,
 11, 19, 7, 20, 1. — II, 6, 10; 12.
 14, 3, 17, 4, 19, 6.
 सवैश्वानर I, 6, 5.
 सव्य I, 5, 8, 11, 1, 12, 19, 17, 2,
 20, 10.
 सशिश्र II, 6, 16.
 (ससरमटङ्ग) II, 7, 2.
 सह I, 4, 1, 10, 6, 11, 3, 19, 8.
 सह I, 11, 4; 5, (16, 5) 20, 1; 2, 26,
 11, 27, 4. — II, 3, 1; 10, 8, 2, 13, 1.
 (सहचर्या) I, 24, 5.
 सहचोरा I, 27, 7.
 सहस्रदक्षिण I, 22, 9.
 सहस्रपोष I, 18, 4.
 सहस्वतो I, 10, 6, 11, 3.
 संक्राम I, 14, 2.
 संद्वल् II, 12, 10.
 संगम् I, 5, 1.
 संगव I, 19, 3.
 संगह I, 11, 2.
 संचर् I, 5, 1.
 संज्ञा II, 15, 4; 5.
 (संतज्ञा) II, 7, 2.
 संतत I, 2, 13, 6, 11.
 संतप् I, 11, 9.
 संधि II, 3, 7.
 संनम् I, 4, 9, 7, 6, 8, 7. — II, 10,
 7, 11, 1; 2.
 संनह I, 1, 18.
 संनिधा I, 6, 4.
 संनिधि I, 15, 6.
 संपरिधि I, 10, 3.
 संपरिस्तृ II, 8, 2, 17, 2.
 संग्रयम् II, 18, 9.
 संभार I, 26, 7.
 संभाष I, 23, 2.
 संभू I, 20, 2. — II, 3, 2, 10, 7,
 11, 1.
 संभ I, 26, 7.
 संमह I, 9, 4.
 संमार्ग I, 1, 26.
 (संमि) I, 27, 4.
 संमज् I, 1, 25.
 संमण I, 9, 10.
 संयम् I, 9, 18. — II, 6, 12.
 संयाव II, 2, 6.
 संयुज् I, 13, 8. — II, 16, 5.
 संराधनो I, 2, 18.
 संवत्सर I, 11, 2, 28, 2. — II, 15, 9,
 17, 2.
 संवद् I, 16, 20.
 संवनन I, 20, 3, 24, 6.
 संवनिन् I, 24, 6.
 संवर्तवात I, 16, 11.
 संवादाभिजयन I, 15, 4.
 संविदान I, 17, 1. — II, 14, 4, 15, 9.
 संविश I, 19, 7, 24, 3, 29, 2. — II,
 17, 9.
 संव्ये I, 4, 2.
 संशास् I, 5, 10, 13, 12, 20, 10, 22, 6.
 संसद् I, 9, 4.
 संसज् I, 11, 1, 13, 3, 26, 22. — II,
 6, 5; 10.
 संस्क्र I, 1, 24, 13, 14. — II, 10, 2;
 4, 14, 4, 15, 18.

- संस्तु I, 1, 14; 16. 19, 9. — II, 12, 2. 16, 6.
 संस्था I, 18, 3.
 संस्था । °तिष्ठति I, 18, 3.
 संसृग् I, 2, 3; 4. 9, 11.
 संसाध I, 24, 2.
 संसु I, 12, 6.
 संहा । °जिहोते II, 17, 12.
 साङ्गुष्ठ I, 5, 9; 14. — II, 4, 18.
 साध् I, 15, 8.
 साध्य II, 19, 1.
 सामन् I, 5, 13. 16, 18. 20, 2. — II, 3, 9. 13, 1.
 सामवेद II, 18, 3. 19, 6. 20, 9.
 सामीच्य I, 5, 11.
 सायम् I, 8, 2. 17, 4. 19, 3. 23, 8. — II, 7, 5. 16, 2.
 सारघ I, 24, 6.
 सारमेय II, 7, 2.
 सावित्र I, 13, 8.
 सावित्री I, 5, 8. 6, 6; 10. — II, 18, 3. 19, 6. 20, 9.
 साहस I, 24, 3.
 सांपराय II, 14, 3. 15, 2.
 सिकतोषोप्त I, 26, 6.
 (सित्त्वा) I, 14, 4.
 सिद्ध I, 16, 3.
 सिनीवाली I, 25, 1.
 सोमन्त II, 1, 3.
 सोमन्तोन्नयन II, 1, 1.
 सोसर II, 7, 2.
 सोसरम II, 7, 2.
 (सोसरिदन्त) II, 7, 2.
 सु II, 4, 10.
 सुकुर्कुर II, 7, 2.
 सुकृत् I, 16, 6.
 सुख I, 12, 2. — II, 18, 9.
 सुखावगाहा II, 18, 9.
 सुजात I, 7, 17.
 सुतशवस् II, 19, 6.
 सुतोर्था II, 12, 10.
 सुपुत्रा I, 20, 2. — II, 4, 5.
 सुपेशस् I, 9, 16.
 सुपोष I, 5, 13.
 सुप्रज II, 14, 4.
 सुप्रजस् I, 5, 13. — II, 13, 2.
 सुप्रजास्त्व I, 20, 1; 2. 24, 3.
 सुप्रतीका I, 8, 4.
 सुवहन् I, 5, 13.
 सुभगा I, 4, 4. 15, 7. 20, 1; 2.
 सुभूत I, 6, 5. 13, 15.
 सुभेद I, 7, 16.
 सुमङ्गलौ I, 19, 4. — II, 17, 2.
 सुमनस् I, 16, 18. 20, 2. 27, 8. 29, 2. — II, 6, 10.
 सुमनस्यमान I, 19, 7. 29, 2.
 सुमेधस् I, 5, 13. 15, 3. 29, 1.
 सुरभि I, 8, 4.
 सुराधस् II, 17, 4.
 सुवर् I, 3, 4. 5, 13. 6, 11. 24, 2. 25, 2. 26, 8. — II, 3, 9. 5, 2. 6, 12.
 सुवर्चस् I, 4, 2. 5, 13. 20, 2.
 सुवर्जन I, 10, 2. 21, 5. — II, 18, 9.
 सुवर्णाभिच्छादन I, 10, 6.
 सुवीर I, 5, 13. 27, 2. — II, 13, 2.
 (सुवीरिणः) II, 7, 2.
 सुवीर्य I, 20, 2.
 सुशेव I, 29, 2.
 सुश्रवस् II, 19, 6.
 सुसंधि II, 10, 7.
 सुसोमा II, 3, 8.
 सुहुत I, 3, 7. — II, 14, 4. 15, 9.
 सुहुतहुत् I, 3, 7.
 सुहृद् I, 7, 17.
 सू I, 25, 1. — II, 2, 5.

- मृत्तिकाग्नि II, 3, 4, 4, 8.
 मृत्तकार II, 20, 1.
 मृत्त I, 12, 6.
 मृत्तावती I, 27, 3.
 सूर्य I, 5, 13, 6, 3, 7, 10. — II, 3,
 10, 4, 1; 16, 6, 10, 16, 4, 19, 1.
 सूर्याभिनिसुक्त I, 16, 15.
 सूर्याभ्युदित I, 16, 14.
 मृज् II, 3, 10, 7, 2.
 सप् II, 17, 2.
 सैधको I, 14, 5.
 सोम I, 2, 16, 4, 2, 5, 9, 7, 18, 10,
 5, 15, 1, 20, 2, 22, 13. — II, 1,
 3, 4, 16, 6, 10; 12, 10, 7, 18, 3,
 19, 1.
 सोमयाजिन् II, 4, 15.
 सोमशुष्मायण II, 19, 6.
 सोम्य II, 10, 5, 12, 2, 13, 2.
 सोमग I, 27, 3.
 सोभाय I, 19, 4.
 सोमनस I, 29, 1.
 सोरो I, 23, 9.
 सोविष्टकृतो I, 20, 7. — II, 8, 9, 11,
 3, 17, 3.
 स्कन्द I, 25, 2.
 स्कन्द II, 19, 6.
 स्तन I, 19, 7. — II, 4, 3.
 स्तोत्र I, 16, 6.
 स्तोम I, 9, 4.
 स्त्रो I, 8, 13, 19, 7, 20, 1, 22, 14.
 स्थविर I, 4, 6.
 स्था I, 16, 14, 17, 4, 21, 5, 22, 14,
 27, 2. — II, 1, 3, 8, 10.
 स्थालीपाक I, 23, 2; 7, 26, 15. — II,
 8, 2, 9, 8, 17, 2.
 स्थिर I, 4, 1, 19, 8.
 स्थूण(र) I, 17, 5, 27, 7.
 स्थूणाराज I, 27, 5.
 स्थूरा I, 14, 7.
 स्त्रा I, 1, 7, 9, 3; 19, 10, 2; 3, 14, 2,
 17, 6, 24, 8. — II, 1, 3, 2, 2,
 3, 10, 4, 6, 18, 9.
 स्नातक I, 10, 3.
 स्नान I, 9, 1.
 स्थोना I, 20, 2, 27, 8. — II, 17, 9.
 सज् I, 11, 4, 19, 7.
 सु I, 18, 2. — II, 2, 7.
 स्व I, 10, 5, 13, 4, 25, 1, 28, 1. —
 II, 4, 2, 12, 9.
 स्वक्रामिन् I, 17, 1.
 (स्वको) I, 24, 6.
 स्वधा II, 10, 7, 11, 1; 3, 12, 4; 10,
 13, 1, 14, 4; 6, 15, 2; 7; 9; 10.
 स्वधावन्त II, 14, 4, 15, 2; 9.
 स्वधिति I, 9, 10; 14. — II, 6, 8.
 स्वप् I, 5, 10, 14, 7. — II, 3, 7.
 स्वपथ II, 3, 3.
 स्वप्न I, 17, 4.
 स्वयंभू II, 18, 3.
 (स्वराज) I, 11, 1.
 स्वस I, 4, 4, 13, 12, 14, 2. — II,
 3, 7.
 स्वस्ति I, 4, 3, 5, 1; 6, 6, 3, 12, 2,
 16, 18, 17, 3. — II, 8, 11.
 स्वस्त्ययन I, 1, 6, 7, 22, 8, 7, 9, 8,
 17, 6, 26, 15, 27, 1, 28, 1. — II,
 1, 3, 2, 2, 4, 10, 5, 2, 6, 2, 17, 13.
 स्वागार I, 14, 5.
 स्वादुसंसुद् I, 29, 1.
 स्वाहा I, 2, 11; 13; 14; 16; 18, 3, 3;
 5; 6; 7; 9; 13, 7, 2; 18; 20; 21, 8,
 4; 16, 9, 4; 6, 10, 6, 15, 1; 5;
 7, 17, 4, 18, 5, 19, 7, 20, 4,
 23, 8, 24, 1; 2, 26, 13, 28, 1. —

- II, 3, 7; 9. 8, 5; 6; 7; 8; 9. 9, 2;
 3; 4; 5. 16, 4. 17, 2. 18, 3. 20, 6.
 स्वाहाकार I, 3, 2
 स्विष्ट I, 3, 7. — II, 14, 4. 15, 9.
 17, 3.
 स्विष्टकृत् I, 3, 7; 8. 7, 18. 23, 4. —
 II, 8, 9. 11, 3. 14, 6. 15, 19.
 स्विष्टकृदन्त II, 18, 7. 20, 9.
 ह I, 8, 3. 22, 14. 25, 2. — II, 7,
 2. 9, 7.
 हन् I, 11, 8. 13, 13. 15, 6. 19, 7. —
 II, 3, 7. (7, 2) 16, 8.
 ह्य I, 12, 3.
 हरम् I, 18, 5.
 हरि II, 8, 2.
 हर्यञ्जायन II, 19, 6.
 हविस् I, 15, 5. — II, 13, 2. 14, 4.
 17, 2.
 हव्य I, 3, 6. 26, 13. — II, 8, 2.
 14, 4.
 हवामुद् I, 29, 1.
 हस्त I, 5, 8; 9; 11; 14. 9, 3. 11, 11.
 13, 1; 8. 14, 1. 16, 5. 20, 1. 21,
 3. 23, 8. 24, 3. — II, 4, 18. 14,
 3. 18, 2.
 हस्तिन् I, 12, 1, 4.
 हस्तियशस I, 12, 4.
 हस्तियशसिहस्तिवर्चसिन् I, 12, 4.
 हस्तिवर्चस I, 12, 4.
 हा I, 22, 12.
 हि I, 9, 4. 10, 2. 17, 4. 21, 5. —
 II, 4, 10. 18, 9.
 हिमवन्त् I, 11, 5.
 हिरण्यमय I, 27, 4.
 हिरण्य I, 10, 6. 22, 14. — II, 3, 2; 9.
 हिरण्यपन्न I, 17, 3.
 हिरण्यवाहु I, 15, 7.
 हिरण्ययो I, 25, 1.
 हिरण्यवर्चस I, 10, 6. 11, 3.
 हिरण्यवर्ण I, 8, 4. 10, 2. 21, 5. —
 II, 18, 9.
 हिंस् I, 9, 10; 14. 16, 3. 17, 4. 18,
 5. — II, 4, 2. 6, 8.
 हु I, 2. 12; 13; 15; 17. 3, 4; 7; 9; 12;
 13. 7, 18. 9, 5. 14, 5; 9. 15, 5.
 17, 4; 6. 18, 5. 19, 7; 8. 20, 4;
 7. 23, 4; 8; 11. 24, 2. 26, 5;
 9; 10; 11; 13; 14. 27, 1; 10. —
 II, 1, 2. 2, 2. 3, 9. 4, 9. 5, 2.
 6, 2. 8, 6; 7; 8; 9; 10. 10, 4; 7.
 11, 2; 3; 4; 5. 14, 4; 5; 6. 15, 2;
 7; 8; 9; 10; 13. 16, 4; 5. 17, 2; 3.
 18, 3; 4. 20, 9.
 हुतोच्छेषण I, 4, 9.
 हुम् II, 4, 17.
 हुंकार II, 4, 17.
 हृ I, 7, 17. 22, 1. — II, 16, 6; 10; 13.
 हृद् I, 15, 3.
 हृदय I, 5, 11. 15, 6. 24, 4. — II,
 3, 2; 7; 8. 15, 5.
 हृदयदेश I, 5, 11. 21, 3.
 हे I, 24, 6.
 होत्रा I, 21, 1.
 होम I, 26, 5.
 होमकल्प I, 26, 21.
 हृसोयिस् I, 12, 14.
 ह्ये I, 6, 11. 25, 1.

CORRIGENDA.

page:	line:	read:
5	12	छतपृष्ठो
15	4	उदायुषा
39	7	विभयात्
44	1	होत्राभ्यो
60	12	०न्किंचन
72	12	परो गव्युतिं
74	4	गम्भीरैः
76	21	Āp. M.

ABBREVIATIONS.

Dh.	=	Āpastamba's Dharmasūtra ed. Bühler.
M.	=	Mantrapāṭha or Mantrabrāhmaṇa.
T. S.	=	Taittiriya Samhitā.
p. m.	=	prima manu.
s. m.	=	secunda manu.
- - -	=	omissions.
[ ]	=	conjectures and corrections.
( )	=	letters to be removed.

INDEX.

The anusvāra and the visarga have been treated as independent letters following after ह.

Verlag von Alfred Hölder, k. k. Hof- und Universitäts-Buchhändler.
Wien I, Rothenthurmstrasse 15.

Die Bilin-Sprache.

Von

Leo Reinisch.

Zweiter Band: Wörterbuch der Bilin-Sprache.

Mit Unterstützung der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien.

Preis: 20 M.

Von demselben Verfasser:

Die Saho-Sprache.

Erster Band: Texte der Saho-Sprache.

Mit Unterstützung der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien.

Preis: 8 M.

Manuel de la Langue Tigraï

parlée au centre et dans le nord de l'Abyssinie

par

J. Schreiber,

Prêtre de la Congrégation de la Mission dite des Lazaristes fondée par St. Vincent de Paul.

Preis: 6 M.

LINGUA 'AFAR

nel nord-est dell'Africa.

Grammatica, testi e vocabolario

per

Giovanni Colizza.

Preis: 6 M.

Die Maya-Sprachen der Pokom-Gruppe.

Erster Theil:

Die Sprache der Pokonchí-Indianer.

Von

Dr. med. Otto Stoll,

Docent der Geographie am eidgenössischen Polytechnikum und an der Universität Zürich.

Preis: 10 Mark.

Lautlehre der polnisch-armenischen Mundart von Kuty in Galizien.

Von

Dr. Johann Hanusz,

weiland Privatdocent der vergleichenden Sprachforschung und des Sanskrit an der Wiener Universität.

Mit einem Vorwort von Prof. Friedrich Müller.

Preis: 5 M.